

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА

ПОСЕБНА ИЗДАЊА

КЊИГА СЛП

ОДЕЉЕЊЕ ДРУШТВЕНИХ НАУКА

НОБА СЕРИЈА

НИКОЛА РАДОЈЧИЋ

СРПСКА ИСТОРИЈА МАВРА ОРБИНИЈА

БЕОГРАД

1950

САДРЖАЈ

I Из живота Мавра Орбинија

II О Царству Словена Мавра Орбинија

III Историја Срба Мавра Орбинија

1. Дубровник
2. Орбинијев превод Барскога родослова
3. Немањићи
4. Мрњавчевићи
5. Војновићи
6. Балшићи
7. Лазаревићи и Бранковићи
8. Босна
9. Херцеговина
10. Хум

IV Утицај српске историје Мавра Орбинија на развитак српске историографије

ИЗ ЖИВОТА МАВРА ОРБИНИЈА

Јован Радонић је у предговору првој свесци треће књиге свога издања „Дубровачка акта и повеље“ упозорио читаоце да међу објављеним документима има и неколико важних за живот и рад знаменитог историчара Мавра Орбинија.¹⁾ Особито је истакао да је у изданим актима и саслушање Michiel-a di Francesco di Valdinose од 21 августа 1611, у коме је реч о смрти Мавра Орбинија.²⁾ То је учињено с много разлога, јер је, једно, цело наше знање о животу занимљивог историчара врло оскудно и непоуздано, а друго, досад се редовно тврдило да је Орбини умро најраније 1614, док би по овоме саслушању изгледало да он није био међу живима већ половином 1611 год.

Michiel di Francesco di Valdinose преслушаван је као један од многобројних сведока у великој забуни око завере, којој је била сврха да подигне балканске Хришћане у борбу против Турака. Овоме покрету требало је да се стави на чело Карло Емануило, војвода савојски.³⁾ Дубровчани су се упрепастили пред смелашћу тадашњих хришћанских планова, заиста магловитих, и пред великом опасношћу за свој град од Турака, пошто се брзо дознало да би упад западних Хришћана требао да крене с њихова земљишта у срце Турске, на Балкански полуоток. Добро су знали, колико им Турци ни иначе не верују, па им није било тешко довити се, како би их Турска казнила, када би доиста дошло до смишљаног нападаја на њу с дубровачкога територија. Цели план је, истина, био толико смео и мутан да је било веома тешко вервати у његово остварење. Но за Дубровчане је било довољно опасно да дође и до најнезнатнијег покушаја, пошто су Турци после пораза код Сиска и након устанака Срба у Банату и у Херцеговини били дубоко разјарени на васколики хришћански свет, на најслабије највише. Покрет против Турске од краја XVI в. био се несумњиво опет распламтео, и Турци су били увек расположени — у злу нарочито — да све своје невоље приписују слози Хришћана, и нису једанпут пребацивали Дубровчанима да су баш они посредници у окупљању хришћанског света за борбу против Турске. О тадашњем великоме покушају сједињења хришћанског света за нов крсташки поход овде не може бити опширнијега говора, пошто је само реч о Мавру Орбинију.

1) **Радонић Ј.**, Дубровачка акта и повеље, Српска академија наука III, 1, 1839, XII-XIII.

2) **Ibidem**, 206—211. За улогу Дубровника у покрету западног хришћанског света против Турака треба упоредити, поред осталог, и ово: **Томић Ј.**, Грађа за историју покрета на Балкану против Турака крајем XVI и почетком XVII века, Српска академија наука, 1933, 332 (1602), 335—8 (1603) 339—40 (1603). 363—6 (1606), 368 (1606), 393—5 (1607), 404 (1607), 408 (1607), 419 (1607), 433—4 (1607), 450 (1607; врло важно), 484 (1608), 486—7 (1607), 501—2 (1608), 511—2 (1608; овде се спомиње: „Prete fra Santo di Pasqual Raguseo, Monaco di S. Benedetto nel convento di Porto Palazzo a Melleda“), 522—3 (1608), 539 (1608). 562—3 (1608), 567 (1608) и 582 (1608; овде се фра-Санто зове „un tal Religioso di quelle parti, nominato fra Santi che si trattiene per simili inventioni a questa citta (sc. Torino)“).

3) **Руварац И.**, О пећким патријарсима од Макарија до Арсенија III-(1557—1690), 1886, 17—59 и 107—109. **Томић Ј.**, Пећки патријарх Јован и покрет на Балканском полуострву 1592—1614, 1903, 92—119.

У познатим дубровачким збиркама Живота знаменитих Дубровчана описан је, наравно, редовно и Орбинијев живот. Али те збирке су много зависне једна од друге и саопштења дата обично су само стилске варијације. Оно што је језгра у њима о Мавру Орбинију да се казати у неколико реди, чији ћу ја број бар нешто повећати с вестима поменутих аката, који се тичу смишљаног хришћанског покрета против Турске. По њима Орбинијев живот нарочито одудара од једнолике схеме богоугодног живота једнога ученога монаха: Мавро Орбини рођен је у Дубровнику непознате године, ваљда половином XVI в. По оцу је из познате породице Орбинија, а по матери је из угледне фамилије Флорија. У раној младости ступио је у чувени бенедиктински манастир на Мљету, давно обасут поклонима српских владара. Његови биографи, разуме се, нису пропустили истаћи, како се Орбини од младости одликовао строгим монашким животом, присебитом мудрошћу и особитом љубављу према науци. Он сам нам ништа друго није оставио о својој младости и о своме животу у чувеном манастиру осим с пуно љубави

написаногa описа отока Мљета и његових чуда и лепота, који је унео у своје Царство словена (199-203).¹⁾

1) О Мљету и његовим лепотама: **Glišić B., Mljet**, antropogeografska isplivanja, Etnološka biblioteka, 14, I, 1931. Сада се ваљда, налази у Југославенској академији некадашњи Кукуљевићев рукопис: **Guyot de Marne F. I. G.** (Frate Ignazio Giorgi) *Vindiciae Melitenses*. a. 1731. 4. *Bibliothèque sud-slave de I. Kukuljević—Sakcinski*, 1867, 9; бр. 53.

Није нам рекао ни како је постао и колико је времена био опат бенедиктинскога манастира, како његови животописци тврде и како стоји и у натпису његове историје да је „*abbate Melitense*“. Не знамо ни зашто је напустио часно место у своме манастиру, па прво отишао стонском епископу, од њега много хваљеноме, Хризостому Рањини, а одатле у Бач, у тадашњој јужној Угарској, у калочкој епархији, где је био опат манастира Св. Марије у нелаким околностима, под варварском турском влашћу;¹⁾ да ли је ово избивање било учињено по наређењу? После бављења у Бачу, чије нам трајање није тачно познато, вратио се Орбини у свој Дубровник. Из аката што их је објавио Ј. Радонић изгледа да је то било пре лета 1606 год., пошто је тада ишао као монах — то, ваљда, значи не као опат — мљетски у дубровачкој мисији у Рим, где је, у име кнеза и сената, папа мољен да се мљетска конгрегација изузме испод власти дубровачког архмепископа.²⁾

1) О Бачу: **Borovszky S.**, *Vács-Bodrog vármegye*, I, 1909, 33—36; II, 1909; 70, прилог између стр. 72 и 73 и 295 ид **Schmidt R.**, *Iz prošlosti Ваџа*, Гласник Ист. др. у Новом Саду, XII, 1939, 382—413. **Бугарчић С.**, Некада краљевски град и седиште бискупије. Бач је данас незнатна варошица у Војводини. *Политика*, 4, VIII, 1939.

2) **Радонић Ј.**, е. с., 164—165 и 176

Из исте збирке докумената проширено је наше знање и о ставу Мавра Орбинија према покрету Хришћана против Турске, те дознајемо да је и он био против намераване акције 1608 год. и да је суделовао у напору да се веже један од главних помагача завереника, његов сабрат фра-Санто; овај је тада тргао нож и побегао.³⁾ Из исказа тадашњег мљетскога опата, дон-Јосифа Векија (*Vecchi*), од 24 јунија 1608, излазило би да се је Орбини мучио с дон-Јованом при одузимању писама од фра-Санта, али опат је изјавио и то, како је, тобоже, фра-Санто отишао с отпусним писмом Мавра Орбинија.⁴⁾ Но дон-Августин је говорио неповољније о самоме опату, док је за Орбинија и дон-Јована имао само лепе речи и признање да су они одузели писма од фра-Санта.⁵⁾ Сабраћа су се, изгледа, у невољи међусобно теретила. Сам Орбини је саслушаван у истој ствари 25 јунија 1608. Тада је био поглавица, приор, манастира „*S^{to} Andrea di Pelago*“ мљетске конгрегације; поглавице манастира су се, свакојако, бирале за одређени рок, и неизабрани се враћао међу осталу сабраћу; Св. Андрија је познати мали оток пред Дубровником с рушевинама манастира, који је пострадао у великом земљотресу; његов поглавица био је једно време Мавро Орбини, и као такав је преслушаван.⁶⁾ Из Орбинијевих исказа дало би се, можда, ишчитати да је био опрезан политичар или пажљив историчар, јер је, с много уздржљивости, говорио о себи "ако се добро сећам" („*se ben mi ricordo*„), чини ми се („*me pare*").⁷⁾ По сведочанству Силвестра Томашевића из Шибеника, од 18 августа 1608, види се да су се Орбини и дон-Јован дочепали писама фра-Санта лукавством и камама;⁸⁾ може бити да је тај подвиг помогао Орбинију до приорскога положаја.

3) **Ibidem**, 185.

4) **Ibidem**, 187.

5) **Ibidem**, 189.

6) **Ibidem**, 190—191.

7) **Ibidem**, 191.

8) **Ibidem**, 194.

У систематском прегледу ислеђења о читавој завери утврђено је званичним путем, да је Мавро Орбини збиља учествовао при одузимању писама од фра-Санта, који је био копчач између завереника у Италији и оних у Дубровнику.¹⁾ Иако су искази сведока веома чудни и атмосфера целе истраге тешка и мутна, ипак би излазило с довољно сигурности бар то да је Орбини био одан званичној политици дубровачке републике, јамачно оданији неголи тадашњем дубровачком архиепископу. По исказу Michiel-a di Francesco di Valdinose од 21 августа 1611 изгледало би да је тај сведок разговарао почетком јулија исте године с фра-Сантом и да се тај распитивао о монасима с Мљета, где је раније и сам био; било би, дакле, сасвим разумљиво што он тврди, како се је фра-Санто занимао за мљетске монахе. Он му је, како је сведочио, ово одговорио: Ја сам му тада казао да не знам поуздано, ко је од монаха на Мљету, али сам му саопштио новост о смрти покојног дон-Мавра Орбинија. А он ме понова запита, да ли је истина, да је умро. И кад сам му казао да је јамачно мртав, тада споменути фра-Санто рече: „Neka, bog ga ie castigao, tako chie i ostaliech". Питао ме је и за дон-Јована, говорећи: „I gniega chie bog castigati".²⁾ Сведок је тврдио, како се он састао с личношћу, у којој је препознао фра-Санта, пре више од месец дана.³⁾ Тада би вест о смрти Мавра Орбинија била новост. Значи, он би морао мало пре тога умрети, дакле половином 1611 год. А Черва, уверава В. Макушев, тврди да је Орбини био опат свога манастира још 1614 год., па би тако из његова разлагања излазило да је тек крајем те године умро.⁴⁾

1) **Ibidem**, 302.

2) **Ibidem**, 207.

3) **Ibidem**, 206.

4) S. Cervae Viri illustr. 1848: „Certe anno 1614 Coenobium illud Abbatis nomine moderabatur". **Макушев В.**, Изслѣдованія сбѣ историческихъ, памятникахъ и бытописателяхъ Дубровника, Приложение къ XI-му тому Записокъ Имп. академіи наукъ. 1867. 97. Пошто је за многе наше читаоце био главни извор обавештења о М. Орбинију у разлагању Ш. Љубића, то га ја овде не смем мимоићи, ма колико оно било нетачно. Ево Љубићевих речи: „Orbini Mauro di Ragusa, abate di Meleda, scrisse la Storia sul Regno degli Slavi con stile inornato, senz' ordine storico e cronologico, stampata in Pesaro nel 1601 con dedica a Marino Bobali. Per parecchi anni quest' opera fu posta all' indice a causa delle lodi, di cui è largo in essa ad uomini accatolici. Stè in fine, voltato dallo stesso Orbini in italiano, la Storia Regum Slavorum dell' anonimo d'Antivari. I Duchi d' Urbino furono i suoi Mecenati, e gli aprirono la loro copiosa biblioteca, dond' egli trasse i materiali. Fu tradotta in russo e stampata da Teofane Prokopjevich Arcivescovo di Novgorod, e venne pure compendiata in versi eroici da Martino Rosa di Stagno. Diè alla luce in Roma presso il Zanetti la versione illirica delle opere di Angello Nelli sul principio e sulla fine della vita umana. Mori nel 1614 in patria" **Gliubich S.**, Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia, 1856, 230.

Ако би се, даљим научним истраживањем, показало као тачно да треба веровати овом исказу пред судом, о коме је реч, онда би се могло поставити питање — како је дошло до 1614 као године смрти Мавра Орбинија? На њ није могуће дати сасвим убедљив одговор. Да споменем, зато, само две могућности. Бројеве 1 и 4 лако је заменити. То би била прва могућност. Друга је, да се је поверовало, како Орбини није могао раније умрети него што је штампано његово друго важно дело, превод књиге А. Елија (Elli), *Specchio spirituale*, с натписом „Zarcalo duhovno". По Макушеву, прво издање ове чешће прештампаване књиге изашло је у Риму 1614, па је, можда, тако та година проглашена годином смрти преводиоачеве.¹⁾ Но П. Ј. Шафарик забележио је код ове књиге као годину штампања „око 1613" („um 1613?).²⁾ Ја је сам нисам видео, али мислим да треба веровати Макушеву, који је и то споменуо, како је превод био зготовљен 1604, и коме је било познато то друго издање ове књиге, за које није знао чак ни Черва. Био је, дакле, добро обавештен. Према свему реченом, сме се ово тврдити: Засад је 1611 као година смрти Мавра Орбинија могућа, и она изгледа боље зајамчена неголи 1614.

Серафим Черва је, са својим делом *Viri illustres*, био главни извор за опис живота Орбинијева. Од њега је зависан - да све остале оставим на страну — Севастијан Долчи (Dolci, Сладе) са својим низом знаменитих Дубровчана „*Fasti litterario-ragusini*". Он је мало написао о Орбинију, па зато није много преписиван и прегледан.³⁾

Главна врело за брзо обавештавање о славним дубровачким писцима постао је Ф. М. Апендини (Appendini), мада његове „*Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura dei Ragusei*" не

заслужују велико поверење. Он је у другоме тому својих Бележака описао и живот и рад Мавра Орбинија.⁴⁾ Њега је, наравно, прегледао П. Ј. Шафарик, док је писао оно неколико реди о првом јужнословенском историчару већег стила.⁵⁾

1) **Макушев В. В.**, о. с., 100.

2) **Šafarik P. J.** Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur, 1865, 246—247.

3) „185 Maurus Orbini. Cong. Melit. Edidit Pisauri per Hieronymum Concordiam anno 1601 Vol. in fol. cui titulus dell' Origine degli Slavi. Liber a S. Congr. proscriptus fuit, donec deleantur Haereticorum nomina; in novissimo tamen Indice Librorum Prohibitorum haud Orbini nomen Monasterii Baciensis in Hungaria aliquandiu Abbatem egit; regressusque in Patriam obiit anno 1614." **Dolci S.**, Fasti litterario-ragusini, 1767, 44.

4) **Appendini F. M.**, Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura dei Ragusei, II. 1803, 12—13.

5) **Šafarik P. J.**, о. с., 23.

Све што се дотле могло дознати о Орбинију скупио је, критички претресао и обогатио научним реултатима савеснога истраживања Викентије Макушев у своме већ споменутом знаменитом раду, који не само што није претечен и није постао непотребан, него који је и данас читава ризница за обавештавање о прошлости Дубровника и користан водић кроз изворе и литературу дубровачке историје. Макушева се тицао Мавро Орбини — то не треба заборавити — највише само с једним малим делом свога рада, са својом историјом Дубровника, која је, како ће се видети, незнатан део његове велике историје свих Словена, а особито јужних. Он је здружио у целину шта су о Орбинију написали Черва, Долчи и Апендини, па је тако за већину каснијих писаца постао главни извор за живот знаменитога дубровачкога писца.¹⁾

1) **Макушев В. В.**, о. с., 96—100.

Изгледало је да ће Макушева, као најприступачнији извор за обавештење о животу и раду Мавра Орбинија, потиснути Л. Рава, који је написао читаву малу монографију о овоме занимљивом историчару.²⁾ Но то се само тако чинило. Потицај за овај рад није уопште толико потекао из научних, колико из политичких мотива. А списи израсли из тога корена редовно нису науку унапредили. Равин чланак је, ван сваке сумње, изазван неочекиваним и наглим успесима балканских савезника 1912 год. у борби против Турске. За њега су наше тадашње велике победе биле знак моћног панславистичког покрета, па је он приступио задатку — превисоком за његово знање и способности — да упозна учени свет с једним угаоним каменом моћне зграде свесловенске силе, с делом Орбинијевим, за које је он, незналица будући, веровао да је основа силне свесловенске мисли. За такав задатак требало би поћи у бој с друкчијим оружјем и са чистијим духом, а Рава се у своме опису живота Мавра Орбинија, што је овде најважније, ослонио само на Черву и Апендинија; његово разлагање има извесне новине и нешто самосталности само тамо где је реч о томе, како је Орбинијево дело доспело на *Index expurgatorius*, редовно, касније, називан *Index librorum prohibitorum*.

2) **Rava L.**, Mauro Orbini, primo storico dei popoli slavi, Memorie della R. Accademia delle Scienze dell' Istituto di Bologna, 1913.

Што се наших историчара тиче, то су се они сећали Мавра Орбинија највише приликом истраживања старости и вероватности народне традиције. Историчари Дубровника, Босне, Херцеговине и Хума никако га нису могли обићи. За испитивања развитка наше хералдике био је Орбини одувек бар један од најважнијих извора. Но у свима овима научним напорима осећао се код свих историчара — осим лакомислених дилетаната — веома нелагодан положај, који је последица опште несигурности у ставу према Мавру Орбинију као историчару и као историјском извору. Он није имао одређено место у нашој историографији, и суд о њему био је сасвим магловит.

У веома простран и ласкав оквир унео је Орбинија Ватрослав Јагић када га је ставио међу трудбенике око изграђивања науке о свима Словенима као једној целини.³⁾ Ово друштво је испало, како ће се видети, више Јагићевом него Орбинијевом кривицом за нашег родољубивог историчара веома

опасно. Због Орбинијева става према филологији и Јагићеве филолошке оштрине и једностраности није велико чудо што је он несумњиво неправично судио о Орбинију.

3) **Ягичъ И. В.**, Историја славянској филологији, Енциклопедија славянској филологији, I, 1910, 9, 73, 411 и 439.

Веће је изненађење што се Фердо Шишић за њега веома површно занимао и у низу Југословенских историчара удостојио га с неколико реди.¹⁾ Па и ти нису довољно тачни. И код Јагића и код Шишића најзаводљивије је оно што се тврди о словенском изводу из Царства Словена Мавра Орбинија. То је заиста за дивљење, али не пријатно, када се узме на ум да је Јагић писао историју словенске филологије, а Шишић састављао испомоћ за разумевање хрватске историје.

У овоме кратком прегледу литературе о Орбинију нашли су места само они одабрани писци који су, док су разлагали о њему, бар укратко обрадили и његов живот. Јер, ова глава је посвећена само напорима да се продре у живот првога родољубивога историчара свих Јужних Словена, који је своју историју милих му словенских народа на илирско-трачком полуострву ослонио на преглед најстарије прошлости свих Словена.

1) **Šišić F.**, Priručnik izvora hrvatske historije, I. 1 (do god. 1107) 1914, 42 - 43; Шишићево разлагање је више него што би било корисно зависно од Ш. Љубића.

II

О ЦАРСТВУ СЛОВЕНА МАВРА ОРБИНИЈА

Сиромах Орбини! Док су потоњи писци, особито драги му Дубровчани, оцењивали његово велико историчко дело, они као да су се надметали у духовитим судовима, који су, како се зна, често пакосни, а неправични увек. Орбини је, међутим, заслужио више добре воље, и то не само због својих намера, које сви који су о њему озбиљно писали високо цене, него и због резултата својих научних напора, који се, истина, нису испели до равне висине његовим родољубивим жељама. А по пространству и по дубини утицаја на потоњи научни развитак већина оштрих критичара Орбинијевих далеко су заостали за њим. Њихове осуде научних резултата и књижевних успеха Орбинијевих брзо је покрила прашина заборава свих осим шаке стручњака, док је Орбинијево Царство Словена ушло, прво, у светску историографију и тамо попунило, како тако, једну осетљиву празнину — историју Јужних Словена — и друго, испуњавало многа поколења словенских народа осећањем народног поноса и словенског јединства, код неких словенских народа изазвало оштру научну критику, као код Срба и Руса, а Бугарима помогло да дођу до своје прве пространије народне историје. Мало је, заиста, тако привлачних задатака као покушати одгонетнути ову несумњиво занимљиву научну загонетку.

Мавро Орбини изблиза је гледао, како многобројни градови и државе у Италији од доба хуманизма добивају своје историје, у којима је њихова прошлост прослављана у оквиру описа славне прошлости читаве Италије, коју Талијани, од Петрарке, почињу осећати и истицати као своју заједничку. Примера за овакво величање једнога града или једне државе као дела веће целине било је у Италији на претек. Али ја сигурно нећу погрешити ако кажем да је на Орбинија највише деловао пример Млетака да се лати описа прошлости свога града и његових сународника у њиховој најпространијој целини. А од млетачких историчара имао је, држим, највише на уму Маркантонија Кокција (Marcantonio Cossio, Кочо), који је под именом Сабелика (Sabellicus) величао прошлост своје изабране отаџбине, која га је својски пригрлила, Млетака. Он је први у своја два дела „*Rerum Venetarum ab urbe condita libri XXXIII*“ (1487) и „*Enneades sive Rhapsodia historiarum*“ (1498—1504) применио хуманистичке методе на историчку грађу и вештим пером обасуо похвалама прошлост тада моћне републике.

У временима Мавра Орбинија имао је његов мили град, Дубровник, и одвише разлога да упире очи у Млетке, пуне поштовања и још пуније страха, нарочито за време познате побуне на Ластову, а и пре ње. Млетачка република бејаше одвише моћан и мудар противник малога Дубровника, али то није

био разлог за неку дубровачку понизну малодушност. Дубровник је имао храбрости да се натиче, колико је могао, с Млечима, у положају где би се многа друга држава ограничила на понизно умиљавање. Борбени дух могао је одржати наш мали град само ношен свешћу о својој славној прошлости и своме моћном залеђу. Такве мисли и, још више, слутње потакле су Мавра Орбинија да опише прошлост свога града у пространом приказу историје свих Јужних Словена, ослоњеном на преглед развитка васколиког словенског света; опширније разлагање о установама Дубровника препустио је, намерно и договорно, своме земљаку и савременику, Јакову Лукарију, и о томе је обавестио своје читаоце.

Своју намеру могао је Орбини остварити само у Италији, где су већ постојале богате библиотеке, које су сабирали моћни и богати владари често малих држава. Он је нашао у војводској породици Ровере (Rovere) у Урбину (Urbino) разумне и великодушне љубитеље науке, који су му допустили да у њиховој богатој књижници проучава прошлост своје миле словенске нације и свога драгога Дубровника, уколико то није могао учинити код своје куће. У Урбину га је величанствени војводски двор, грађен 1460-1482 год. од Лукијана из Вране, Врањанина (Luciano da Laurana), морао пунити дубоким поносом због високих уметничких способности синова његова рода, којима су се, нажалост, често користили и дичили само странци.¹⁾

1) О овом двору је тачно речено: „la prima reggia del Rinascimento in una grandiosità raffinata e serena, tuttora affascinante". Упор. **Badinich C.** Il palazzo ducale di Urbino, Trieste, 1904. Из пребогате литературе о војводама Урбина, о њиховој палати и о њиховој библиотеци да уз највеће уздржавање само ово наведем: I. K. S. (Ivan Kukuljeljević Saksinski), Lucian Vranjanin, neumrli graditelj urbinskoga dvora, Arkiv, III, 1854. 241—251. Из вазда важне едиције В Макушева о изворима за нашу прошлост у Италији да потсетим једино на његове белешке, код Фиреице, о „L'Archivio dei Duchi d' Urbino"; он вели да их има 933 броја; преписка с Дубровником) 251 картону; везе с Песаром нарочито су истакнуте: **Макушев В.**, Историческіе памятники южныхъ славѣнъ и сошднихъ, имъ народовъ, извлеченные наъ, итальянскихъ архивовъ и библиотекъ. I, 1874, 367-368.

Војводе од Урбина отвориле су му врата своје књижнице, а могућност да се тамо бави створила му је, држим, породица Бобали, из Дубровника, јер је он своје велико историчко дело посветио Марину Бобали, по чијем је наређењу („per ordine") писао своју историју, како вели на почетку посвете пуне похвала славној породици Бобали (Бобаљевић). Натпис дела је ово: Il regno degli Slavi, hoggi corrotamente detti Schiavoni, Historia di don Mavro Orbini Ravseo, abbate Melitense. Nella quale si vede l' Origine quasi di tutti i Popoli, che furono della Lingua Slava, con molte, & varie guerre; che fecero in Europa, Asia, & Africa; il progresso dell' Imperio loro, l' antico culto, & il tempo della loro conuersione al Christianesimo. E in particolare veggonsi i successi de' Re' che anticamente dominarono in Dalmatia, Croatia, Bosna, Servia, Rassia, & Bulgaria, In Pesaro, 1601.

Мавро Орбини био је чврсто уверен да су славна дела Словена сахрањена у вечној ноћи заборавана („in vna eterna notte d' obliuione") зато што Словени нису имали историчара достојних своје величанствене историје. Друге нације биле су у томе срећније руке, и он је у првоме обавештењу читаоцима изређао познате му историчаре појединих народа и земаља, да би с јадањем наставио што његова словенска нација („mia nazione Slava"), тако многобројна и толико славна није имала дотад себе достојних историчара и завршио с оправдањем, како и зашто се он латио дотле пропуштенога посла. Он је, вели, сабрао вести о знаменитим словенским делима, расуте по многим књигама, и изнео их је на светлост, на дику читаве словенске нације („per ornamento di tutta la nazione Slava").

С пуно дирљиве оданости он је молио свој словенски род да прими његове напоре с добром вољом као успомену и сведочанство о величини својих предака, као јасан знак њихове силе и, напоследку, као ствар своју. Није заборавио ни на зловољне и тешко задовољиве критичаре, него им је, разборито и учтиво, поручивао да оваква дела, као његово, у којима се први пут обрађује једна пространа грађа, не могу бити савршена, чак ни потпуна, што се тиче материјала за саопштавање. Зато треба с много увиђавне беневоленције њихове писце извинити. Молио је, с много дирљиве искрености, да му дело буде примљена с оним истим духом с којим га је он читаоцима предавао.

Док је састављао своје велико дело, Орбини је скопчавео источну и западну јадранску обалу, студирајући највише у Дубровнику и у Урбину. То су старе традиције нашега приморја, досад, нажалост, недовољно проучаване, бар што се тиче наше историографије. И када је дошло до штампања готова дела, он је остао у истом културном оквиру, јер је Пезаро (Pesaro) нешто јужно од Урбина. У тима истим крајевима он је јамачно нашао и бакроресца, који му је по дубровачким грбовницима, по другим делима с грбовима и по његовим упутама резао грбове за његово Царство Словена, који су били од велике, често пресудне, важности за нашу модерну хералдику.¹⁾

1) Упор. **Соловјев А.**, Постанак илирске хералдике и породица Охмуђевић, Гласник Скопског науч. друштва, XII, 1932, 79—125; нарочито: 100—103.

После поруке читаоцима исписао је Мавро Орбини дуг низ автора цитираних у његовој историји: „Avtori citati nella presente opera" (више од две и по стране у три ступца). Сам је означио оне који су били проклетни од римокатоличке цркве и изрично навео да нису ни ради чега другога употребљени него ради историчких разлога, наведених од других: „se non semplicemente nelle cose della Storia, riferite da altri". Па ипак је побожни писац доспео због њих, с овим својим делом, на индекс забрањених књига римокатоличке цркве и дуго на њему остао; осуда је изречена 7 августа 1603.²⁾

2) **Rava L.**, а. с.; осуду је изрекао Fr. Gio. Maria Ganganelli da Brisighella и она је имала трајати „usquequo prodeat haereticorum nominibus passim citatis". Зато су имена проклетних писаца и брисана у Орбинијевој историји, што ми знамо, у Дубровнику, а без сумње и иначе.

Списак наведених извора и литературе, без разликовања једних и других, огроман је; тачности у штампању имена требало би да има много више; пун је и он штампарских погрешака као и цела књига. Јако би грешио, ко би веровао, да је Мавро Орбини сам, непосредно, проучио све исписане изворе и целу наведену литературу. То је за Јакова Лукарија, код кога је списак автора краћи. веровао Владимир Маџуранић и с много напора саставио чланак о Лукаријевим изворима, од којих је он стварно само мали део употребио.³⁾

3) **Mažuranić V.**, Izvori dubrovačkoga historika Jakova Lukarevića, Narodna starina, 8, 1924, 121—153.

Није друкчије поступио ни Мавро Орбини. Добро обавештени историчари тачно знају, како је од доба хуманизма ушло у обичај, заиста не леп, да писци не наводе само оне изворе и литературу које су сами проучили, него и оне које су у употребљеној литератури нашли цитиране и чак и оне за којих су имена како било и где било дознали. Хуманизам је створио простран круг учених антиквара, служитеља речи и имена, који су се разметали са ширином својих обавештења и без укуса и милосрђа сручивали их на главе својих читалаца; добар део од тога био је, наравно, преписивање, плагирање, крађа и прекрађа. Зато се код свих историчара, од ових времена унапред, мора нарочито и за сваки случај посепце утврдити, да ли је у списку автора наведени писац доиста непосредно употребљен или није. Ово за истраживаче није ни најмање утешно, али је тачно. Тако се и код Орбинија мора пажљивим испитивањем тек пронаћи, које је авторе он сам читао, а с којима само парадире. Јер, ти дуги спискови писаца испред или иза штампаних историја у овим временима су великим делом само учена парада, наравно, не увек једнаке вредности, пошто је размер између стварно употребљених автора и оних који су само у списку наведени веома различит.

Значи, дакле, Орбини није сам читао све писце које је нанизвао. Несумњиво није. Али, не сме се прећутати, него се још мора особито истаћи, да се у његову списку не налазе писци које је он несумњиво и с великим занимањем читао. Тачности и савесности у навођењу извора и литературе, које се у критичкој историографији претпостављају данас као знак научног поштења, у онима временима уопште нема. Па их нема ни код Орбинија. Још теже ће, можда, бити понекоме схватити што он не истиче, како бисмо данас очекивали, своје архивске студије, што понеки модерни историчари чине *ad nauseam*.

Он, истина, већ у списку автора има „Priuilegi di Cataro”, значи, читао је познате которске фалсификате повеља. И у тексту — како ће бити на своме месту споменуто — истиче, како је читао записнике Већа умољених. Но то нипошто не одговара пространству његових архивских истраживања. Она су много већа него што би се по њиховом изричном спомињању могло судити. Јер, Орбини је јамачно проучавао дубровачки државни архив, архиве дубровачких цркава и манастира и бар понеких дубровачких породица, нарочито Бобалија и Сорга. Засебно је, и врло тешко, питање, да ли су Мавру Орбинију, између осталих, били познати и српски извори ћирилицом писани; ћирилицу је знао читати. Пошто је мени овде више стало до тога да важна научна питања у вези с Орбинијем — и не само с њиме — потакнем него ли да их до краја решим, то морам казати да је особитога проучавања вредно питање о односу Мавра Орбинија према српској народној традицији. Он је одличан сведок о њеном тадашњем постојању за неколике важне догађаје из наше прошлости, нарочито за смрт цара Уроша и за Косовску битку. То је и ширем кругу читалаца бар по имену познато.

Али има друго, много сложеније, питање о нашој народној традицији код Орбинија, које не лежи на површини његова разлагања. Орбини је био велики љубитељ описивања узбудљивих и незаборавних епизода. Он их скопчава с историјским личностима, а за неколике од њих нема никакве сумње да су то вајкадашњи и далеко распрострањени мотиви прича и песама, пренесени на наша историјска лица. Те мотиве треба утврдити и одрећи Орбинијевом разлагању сингуларност историјског догађања. То су све дивни научни задаци, досад нетакнути. Нико, наима, није ни покушао утврдити, да ли је Орбини сам затечену усмену српску традицију стављао на папир, или ју је већ нашао забележену; чак није тачније испитан ни однос између Орбинија и талијанског преводиоца Дуке у вези с косовским традицијама.

У Мавру Орбинију нипошто не треба, како се већ по реченоме може слутити, гледати једино историчара, један део историчке литературе. Он није само то. За многу и многу тврдњу у своме Царству Словена Орбини је извор, пошто ми више не располажемо с од њега употребљеним извором или пошто је традиција, на коју се он ослонио, само код њега писмено сачувана. То, разуме се, не значи да се таква обавештења смеју примати без критике. Нипошто. Мора их се са свом оштрином методичке историчке критике претрести, али их се не сме а limine одбити само зато што је Орбини једини сведок, а он, тобоже, да није поуздан писац. Такав би поступак био потпуно ненаучан.

У вези с речима које сам овај час исписао биће најбоље да овде искупим на почетку ове главе наговештено обећање, да ћу саопштити бар најважније и најзанимљивије судове о историчким напорима и успесима Мавра Орбинија. У овоме похваљеноме разлагању о овоме знаменитоме Дубровчанину сабрао је већ В. Макушев неколико мишљења дубровачких писаца, на која морам овде тим пре упозорити што их има међу њима која су досад остала у рукопису. О њима је, за мене и за многе, В. Макушев извор. Да на прво место ставим угледнога дубровачкога историчара, Јунија Рестија, мада је његов суд о Орбинију сасвим једностран. Он, наима, пребацује Черви да је због отмености свога латинскога стила занемарио историчарску тачност, а Орбинија куди што је желео све поласкати, па да је због тога много шта пропустио рећи и много шта искривио: „Lodovico Cerva, detto Tuberone, abate melitense, attaccato alla purita della lingua latina, ha fatto pompa del suo saper e della sua erudizione, ma avendo voluto carpire ogniuno, è sortito dalla fedeltà necessaria in un istoriografo; e nel medesimo difetto, per cause contrarie, osservai esser inciampato Mauro Orbini della medesima congregazione melitense, nel suo Regno de' Slavi; il quale per voler adular tutti, ha tralasciato di scriver molte cose e li fatti di molte altre ha adulterato.”¹⁾

1) *Chronica Ragusina Junii Restii* (ab origine urbis usque ad annum 1451. item Joannis Gundulae (1451—1484), digessit S. Nodilo: Monumenta spect. hist. Slav. merid., XXV, 1893, 4—5.

То је, заиста, сасвим мало и потпуно олако речено о два знаменита дубровачка историчара. Међу млађим савременицима Јунија Рестија, који су критиковали Орбинија, морам нарочито споменути Игњата Ђорђића (Ђурђевића). Док сам писао почетак ове главе, баш на њега сам највише мислио.

Видеће се одмах и зашто, јер је Ђурђевић ево овако оценио историчке напоре свога земљака: "Maurus Orbinus edidit typis de Regno Slavorum historiam, quae multis quidem est auctoribus excerpta, sed satis indigeste, ut ab homine, qui paulo magis quam primoribus labris linguam Italicam attigisset; eterodoxos

auctores saepe in testes rerum adducit, et, quodammodo eorum auctoritate luxuriat, unde Quaesitorum et Romae meruit censuram, donec nomina damnatae plebeculae deleantur. Felix Slavorum historia, si vel historicum qui plura legisset, vel plurium legentem magis historicum reperisset".¹⁾

1) **Макушевъ В.**, о. с., 98. За мишљење Рачкога о Ђорђевићевом суду о Орбинију: **Rački F.**, Povjesnik Ivan Lučić Trogirani, Rad, XLIX, 1879, 70.

То је бираним језиком написано једно пакосно мишљење, у коме је писцу очевидно више стало до елегантности свога стила и духовитости разлагања неголи до садржине туђега дела. Орбинију је, види се, највише замерао невештину писања због оскудног знања талијанског језика и цитирање проклетих писаца. С тим почиње своје мишљење и Серафим Черва: „Praeterea damnatos ab Ecclesia Scriptores in testes rerum, quas narrat, saepissime adducit, ut et ipsa ea ratione notari meruit, et ipsum eius opus in Indicem proscriptorum ab Ecclesia librorum, donec corrigeretur, relatum fuerit hisce verbis: „Mauro Orbini Raguseo Il regno dei Slavi hoggi corrottamente detti Schiavoni stampato in Pesaro 1601 usque quo prodeat deletis Haereticorum nominibus, qui passim citantur.“²⁾ В. Макушев одмах даље наставља, како је овај захтев Рима према Орбинијеву делу сасвим озбиљно испунио Амброзије Гучетић и избрисао све проклете писце и цитате из њих.³⁾

2) **Макушевъ В.**, о. с., 98.

3) Ја сам видео примерке таквих књига, других писаца, у библиотеци кардинала Филипа Монтија, којом се сада дичи Универзитетска библиотека у Болоњи. У тешким временима насилне и страсне Протуреформације, с њеним једностраним, уским и нетрпљивим погледима на науку и на уметност, упадали су у Списак забрањених књига и много опрезнији писци од Орбинија.

Не само то. Он је хтео бити још строжији од црквених власти, па је уништио превлачењем и сва она места у Орбинију где је реч о судбини, јер да су противна хришћанској науци о провидности. То се чинило одвише и Серафиму Черви! Севастијан Долчи био је очевидно задовољан што у Индексу свога доба није више нашао Орбинијево име. Већ су ова мишљења зависна једно од другог, што није тешко осетити, особито када се држи на уму компилаторски карактер рада Серафима Черве. Но још више осећа се код Ф. М. Апендинија, како је желео сложити туђа мишљења и, колико год је могуће, измирити их на тај начин да њихове неправичне бодљике сасече. У Орбинијеву делу гледао је и он, као и Черва и други, књигу осредње вредности: „è pure giudicata un mediocre libro dal Cervia, dal conte Rados Vitturi (Saggio sulla città di Salona), e da altri“.¹⁾

1) **Appendini F. M.**, Notizie storico-critiche sulle antichità, storia e letteratura de' Ragusei. II, 1803, 12.

Даље наставља овако: è ben lungi da quella perfezione, che si ricerca in un buon storico. Ma quantunque lo stile Italiano sia poco felice, e rapporto alla molteplicità delle materie diverse il piano dell' autore abbia molto dell' informe, perche non vi è divisione, esso però fù il primo, ed è ancora l' unico libro, che toccando con profonda erudizione l'origine degli Slavi pigli di mira lo stabilimento di quelli, che dal 600. di Christo sino al 1466 signoreggiarono nel vasto Illirico divisi in varij Regni, e Principati“.²⁾

2) **Ibidem**, 13.

Највише је још био самосталан Ф. М. Апендини док је замерао Орбинију слабу композицију његова Царства Словена. Од потоњих критичара нашега првога јужнословенскога историчара ја морам, штедећи простор, споменути В. Јагића, који му је дао, како сам већ наговестио, часно место у развоју мисли о словенском јединству, али није веровао да га је он срећно испунио. Јагић се није устручавао да назове дело Орбинијево именом некритичких бесмислица „некритическаго сумбура“.³⁾

3) **Јагичъ И. В.**, о. с., 9.

При томе је — осим своје филолошке једностраности -- несумњиво највише мислио на први део Царства Словена, где је реч о свима Словенима. Па и за тај је одељак овакав суд немилосрдан и неправичан, кад се држи на уму да је Орбинијев покушај међу Јужним Словенима први — на што је разборито упозорио Ф. М. Апендини — и да ни остале историје Словена тих времена често нису много више, по научној вредности, од Орбинијева дела.⁴⁾

4) О самосталности или несамосталности Апендинијева дела: **Bersa J.** *Dubrovačke slike i prilike*, 1941, 102.

Сасвим је мало и нетачно речено све што Јагић тврди, како је Орбинију био главни извор за историју Јужних Словена Барски родослов, али да је обратио пажњу и на народну традицију, и „въ этомъ отношеніи онъ становится для насъ немаловажнымъ свидѣтелемъ въ исторіи сербскей народной епике“.⁵⁾

5) **Ibidem.**

Проблем иавора Орбинијевих много је сложенији него што је Јагић и слутио. То је бар мало наговестио Ф. Шишић, пошто није могао previdети с колико је мудре опрезности употребљавао Орбинијево дело И Руварац. Зато је довољно умесно и правичније него што су о истом делу писали други хрватски историчари ово што је Шишић рекао: „Kritička je vrijednost Orbinijeva djela u glavnom minimalna, no kako mu je stajalo više starih i pouzdanih dubrovačkih izvora na raspolaganje nego li nama danas, dobro ie pripaziti na njegovo pričanje, naročito iz srpske i bosansko-humske historije XIV. i XV. vijeka, jer se uz nužni oprez i savjesnu kontrolu može i u njega naći po gdjekoje dragocjeno zrnce“⁶⁾

6) **Šišić F.**, о. с., 43.

Још како! Али за Србе, као и за Бугаре, не ради се код Орбинија само о тим чињеничким зрнцима, на која је мислио Шишић, него и о знаменитом утицају на развитак домаће историографије и научне критике у њој.

Сада је, мислим, лакше разложити мојим читаоцима, како је смишљено и распоређено Царство Словена Мавра Орбинија, јер сада имају довољно грађе пред собом за досадашња мишљења о овоме занимљивоме и важноме делу. Да не би било никаквога неспоразума, ја одмах истичем да ми, овде, није ни на крај памети да утврђујем за сваки ред ове велике историје одакле је преузет, како сам то учинио с Хроникама грофа Ћ. Бранковића и с Историјом Ј. Рајића. Рад сам, како сам већ истакао, бацити само више светлости на сложени проблем концепције, композиције и израде прве велике историје Јужних Словена. Истраживања појединости препуштам другима, пре свих Дубровчанима. Овај рад нека буде скроман претеча, можда не наметљив путевођа и добронамеран саветник онима који имају више времена за спори и часни посао испитивања реда по ред ове знамените и утицајне књиге.

Оно што се врло често догађа историчарима који приступају научним напорима пунији осећајности него методичне учености, догодило се и Мавру Орбинију. Његово искрено родољубље помогло му је да концепција његова Царства Словена испадне не само смела, него и задахнута идејама, заиста у исти мах дубокима и пунима пространих видика, којима се извесна лепота не може одрећи. Јасности у њој, истина, као у уметнички савршенијим концепцијама научних историчких дела, нема. У његовим схватањима још је пуно почетничке хаотичности, али и та није тако моћна замаха да би сведочила о Орбинијевим изнимно високим способностима, сапетима једино почетничким невољама, и личним и предметним, како се, можда, њему чинило. Не. Он није био никакав генијалан историчар, него само ватрен родољуб, који се латио посла, коме ни по способностима, ни по спреми није био дорастао, него само по искреној љубави и по истрајној вољи. Топло је желео — уз бок прошлости Италије поставити прошлост Илирије и поред славних историја талијанских градова метнути историју свога Дубровника. Жарко родољубље није га могло толико заслепити да не би осетио развојне разлике између народа апенинскога и илирско-трачкога полуострва на штету своје земље и свога народа.

Зато је, можда и нехотице, према развојној висини, постигнутој од западних народа, поставио величанствено пространство словенскога света, које одувек све несловенске народе пуни једним чудним осећањем у коме су сједињени презир, дивљење и страх. Орбинију су простране области васколикога света биле словенске, и дуги периоди његове прошлости исто тако словенски. Таква схватања могао би заступати и какав неук фантаста, како су на њега јамачно и гледали, мада он то није био. Научне узде његову маштању нису, истина, биле ни моћне, ни свесне јаснога циља, али су постојале. Зато је он само површним познаваоцима његова дела изгледао необузвано маштало, нарочито онима којима Орбинију савремена историчка дела нису била позната.

Његова концепција Царства Словена јесте, дакле, довољно слична тадашњим историчким концепцијама, које су више извирале из родољубиве осећајности него што су биле основане на критичком научном истраживању. Ни часа се не предомишљавам да отворено кажем, како историчка дела с оваквом концепцијом увек више запањују читаоце него састави изграђени са смишљеном одмереношћу, код којих бије разумна хладноћа из сваког реда. И поред слабе научне основаности прибавила је Орбинијевом Царству Словена љубави и угледа баш његова концепција. Пространство и дубина словенске прошлости у његову делу опијали су нарочито просечне читаоце високим поносом и пунили смелим надама. Орбинијево Царство Словена је једно од оних утицајних историчких дела која су на граници између научних радова и књижевних дела, подеснијих да читаоце занесу него да их убеду.

Композиција простране историје Мавра Орбиннија навукла му је највише покуда и изазвала чак оштра исмевања. Не без разлога. Дело је заиста скоро сасвим лишено распореда, који би био основан на обрађеној грађи и подешен и према уметничким захтевима за сваки књижевни напор ове врсте. Зато је називано од писаца вештих складном распореду сваког књижевног састава и заљубљених и звучни талијански језик и провидни романски стил расутом купусаром. Значи, реда нема у њој никаквога, а елегантнога изражавања исто тако. Писцима свиклим на уметнички рашчлањена књижевна дела и осетљивим за лепоте форме у свима еманацијама духовног стварања мора, заиста, Орбинијево Царство Словена изгледати једно чудо од књиге. То је велико дело, штампано скоро на фолио формату, с пет стотина страна. У њему треба да има неколико књига или глава са спретно распоређеним одељцима, а Орбини га је овако невешто нагомилао:

На почетак свога дела ставио је опис Скандинавије, која је по веровању многих средњевековних и каснијих историчара била колевка свих народа, наравно и Словена. Орбини је овде пустио испред својих читалаца читаву поворку писаца да би с њима доказао, како је Скандинавија радионица народа „*officina delle genti*“, одакле су потекли и Словени, који су касније завладали Азијом, Африком и Европом (1-4). Наредном делу Царства Словена, који захвата скоро једну трећину књиге, натпис је „Порекло Словена и развитак њихова владања „*Origine de gli Slavi et progresso dell' Imperio loro*“) и то без икаква распореда огромне и веома разнородне грађе овде обрађене (5-180).

Не бих много погрешно када бих казао српским читаоцима због разлога добро им познатих да би овај део књиге могао носити натпис „Словени сви и свуда“. Мавро Орбини види скоро свагде и скоро у свима временима Словене. Он, истина, не захтева да му се верује на реч, него се свуда позива на друге писце, али за најсмелије тврдње, разуме се, на такве као и он сам, себи конгенијалне. Романске и германске неукусности у тражењу њихових предака по свима угловима света и у свима периодима историје изазвало је најмлађе велико индоевропско племе, Словене, можда на још веће неукусности, разумљиве због збиља великога пространства словенскога света. Али почетничке неумерености нису остале без оштре критике од стране самих Словена. Тако је, да само једнога историчара поменем, Мартин Кромер, велики пољски истраживач прошлости, одмерено и одлучно одбијао смела маштања о, н. пр., автохтонству Јужних Словена и о изједначењу многобројних германских племена са Словенима. Да је Орбини, дакле, умео и хтео бити критичан, он би се у разумној критици имао и на кога ослонити, али он је био далеко од тога. Сам је читао Кромера и позивао се — где му је било угодно — на њега, но његова схватања о пространству и о автохтонству Словена није хтео примити.

Ја нипошто не смем редом препричавати цело Орбинијево разлагање и несумњиво замарати читаоце због његова слаба распореда, због скакања с једнога предмета на други и због опште невештине у историчкоме приказивању. То, уосталом, и није толико важно, колико је потребно рећи да се Словени

прослављају од првога реда. Они су на првим странама проглашени истоветним са Скитима, и сва скитска ратничка слава изливена је на њих. Тако су они испали чак и победници Александра Великога.

Сеобе Словена са севера на запад и југ описане су као низ славних победа. С нарочитом љубављу и поносом описани су словенски ратни походи на југ и, разуме се, победничке борбе с Млечанима. Без спретне везе прешао је Орбини на остале Словене, међу које је сместио и Словенце. Тако је словеначку историју издвојио из историје Јужних Словена и овде је приказао, с оправданим схватањем да је из најстарије историје Словенаца најпрече рећи читаоцима, како су се они борили са суседима, особито с Баварцима, како су се покрестили и како је корушки војвода увођен у част (36-40). То је цела словеначка историја у Царству Словена.

С малим прекидом, унео је Орбини, даље, најстарију хрватску историју у вези с Борном и Људевитом Посавским (41-44). Није пропустио упознати своје читаоце с радом Свете Браће, Тирила и Методија, не заборављајући при томе интересе и схватања своје цркве; овде је саопштио и глагољски и ћирилски алфавет (46-47). То га је, још с прилично успелим прелазом, одвело Чесима и Пољацима, о чијој је митологији — не питајте каквој! — с очевидном радошћу обавестио своје читаоце (53). С Пољака је прешао Литавцима, па Словенима у Немачкој, који су, по његову веровању, били најстарији становници ове земље.

О њима је било Орбинију веома лако опширно разлагати, пошто је већ постојала велика, и пуна необузданог маштања, литература о западним Словенима. Ја нисам рад упасти у његову погрешку и са сличном опширношћу описивати болну прошлост претопљених словенских племена. Морам ипак истаће да је Орбини у северним Србима гледао део јужних (67). С њих је прешао, мада то овде није било згодно, само због имена на расправљање о Србима, о њихову имену и о земљи где живе (68). Оно је веома учено, бар по облику, и заиста чудно. Ту, у Дубровнику, на најбољем врелу за обавештење о Србима, Орбини се ради њих позивао на писце несумњиво мање обавештене од себе. То је нарочита врста ученога антикварства, која се издовољава у низању цитата, каквих било и од кога год. Да би се с овога уметка вратио на прекинуто разлагање о западним Словенима, начинио је овакав прелаз: „*Con questi adunque Sorabi di Lusatia Carlo Magno Imperatore fece molte, e continue guerre...*” (68). Ово је очајна стилска невештина.

С похвалама; у којима заиста нема мере, разлаже се даље о прошлости западних Словена и о њихову ратничком духу. Поред њега би, уздисало је Орбинијево родољубиво срце, победили све своје непријатеље — кад би били сложни. Али слоге није било међу њима, и Словени се никада нису сјединили да би се борили против својих непријатеља: „*Slavi mai non furono vniti tutti insieme à combattere contro i loro nemici*”. То је једини узрок због кога је тамнила словенска слава: „*...oscurò la gloria de gli Slavi*” (75). Како су ове речи деловале на Србе, који су неслогу сматрали извором свих својих несрећа, није потребно нарочито истицати. Прошлост западних Словена давала је, нажалост, Орбинију веома често прилику за сличне уздахе. Ређајући њихове владаре и описујући њихова божанства, он је марљиво исписивао Хелмолта. С Пруса је прешао на Русе овим начином, у који се историчари доиста не смеју угледати: Пошто о њима немам да кажем што друго, прећи ћемо на Словене Русије (88). Њихово име одвело је Орбинија — али не њега јединога! — Србима, Рашанима, с разлагањем од кога се диже коса на глави: Руси су, наравно под именом Сармата, за време цара Вителија прешли Дунав, победили Римљане, настанили се у Мизији Илирика и назвали Рашанима: „*& furono chiamati Rassiani*” (89). Ко се није довољно прочитао оваквих етимологија, а пре критике то би било обавезно, биће, бојим се, неправичан према Орбинију, а он није ништа друго учинио него их само поновио, прегледајући их из историчара с мого крупнијим именом неголи његово. Иначе је опис Руса и њихове прошлости састављен по тадашњој најбољој литератури са запада, у којој је, разуме се, и знаменито Херберштајново дело.

Пошто је Мавро Орбини дао некакав преглед словенских народа сваког посепце, прешао је на разлагање о Словенима уопште (94). Обавестио је своје читаоце о пореклу и значењу словенског имена, о коме је он знао исто толико поуздано рећи као и - данашњи разборити историчари. Потом је истресао из чудотворне вреће маштанија гомилу народа, који су, тобоже, сви од реда били Словени — Гота, Вандали, Алани, Херули, Нормани, Бугари, Маркомани, Квади итд., итд. Сва готска историја Орбинију је словенска (105-120), а вандалска исто тако (120-126). И Бургуњђани су утрпани међу Словене (127).

Нека их је више! Херули су, наравно, и Орбинију — као и толиким историчарима после њега — Врли (дивно име!), па је њихова историја с много љубави препричана (127-129). За њима извиру, све као Словени, Авари, Алани, Бастарни итд., чак и Финци! Дачани су му по пореклу прави Словени: „*per origine... veri Slavi*“ (135). О Норманима је писао Орбини да су они због њихова језика „*gente Slaua*“ (136). За Кваде и Маркомане већ сам нагласио, како Орбини није ни сумњао да су чисти Словени. И Амазонке су Сарматкиње, дакле Словенке (142). Оне су дале повода Орбинију да се распише уопште о храбрим женама, међу којима Теута није смела изостати (144-145). За Трачане, Илире и Готе није Орбинију било ни на крај памети да посумња у њихово словенство (146). Исти језик су, вели, говорили. Теутину судбину и илирске ратове описао је као словенске (148-165). Завршетак је пун дирљиве оданости Далматима: „*nobile natione Dalmatina*“. У ствари то је само завршетак једног уметка, јер даље се опет разлаже о Дарданцима, Мезима, па о Тривалима, који су самим погледом убијали (167). Илирски ратови с Александром Великим и чувена, измишљена, привилегија храброга цара Илирима (167-169) испуњавали су Орбинија високим поносом а већину његових читалаца не мањим.¹⁾

1) С. Долчи није веровао у автентичност ове повеље: „... si Orbino fides, qui hujus diplomatis Italicum exemplar dat pag. CLXVIII. Ego tamen non nihil dubito de hujus Diplomatis veritate“. **Dolci S.** о. с., 47—48. О овој тобожњој привилегији Александра Великога: Ѓ. џ. М, СХV, 1946 I, 45: **Ѓас. pro mod. fil.**, XXXI, 2, 1948, 142.

Даље разлагање о једном језику као доказу јединства нације доиста је важно: „...che è solito... che dal antica vnità del parlare si vuol prouar largamente l'vnità della natione“ (170). Из тога је он извео да су Македонци Словени, пошто нису били Грци. И Александар Велики му је, наравно, Словен.

На концу расправљања ове простране грађе јесте њена језгра (171-177): Језик у једној земљи остаје увек исти, с малим, истина, изменама. Зато су сви становници илирско-трачког полуострва били Словени. И сви цареви пространога римскога царства рођени у Илирику били су Словени. То се посеппе истиче за цара Јустинијана, и тако се ствара основа за потоњу легенду о словенству великога владара (175-176).²⁾ И св. Јероним био је, разуме се, Орбинију Словен, као и све папе и сви светитељи рођени у нашим странама. Јер, Илирик је одувек словенска земља. Орбини је мислио да ће бити најпогодније ово разлагање о Илирику завршити с описом његове поделе у римско доба и с прегледом тадашњих најважнијих звања у њему (177-180).

2) **Радојчић Н.**, О тобожњем словенском пореклу цара Јустинијана. Глас, CLXXXIV, 1940, 177—191.

Овај опширни састав о распореду словенских насеља и о најстаријој прошлости свих словенских народа најслабији је у целој књизи. То је заједничка црта Царства Словена Мавра Орбинија и Историје Јована Рајића. Обојица су у својим делима одмах на почетку дали оно што је било најлакше критиковати. А то је веома опасно, јер код многих читалаца зависи суд о читавом делу од првих утисака. Понеки од њих и не испливају из почетака. Оба два наша историчара били су с оваквим уводима у главни део свога приказивања народне прошлости несвесне жртве свога пространога и жаркога родољуба.

III.

ИСТОРИЈА СРБА МАВРА ОРБИНИЈА

1

Дубровник

Након приказа ране прошлости свих Словена прешао је Мавро Орбини на свој драги Дубровник и дао довољно простран опис његова развитка по некритичности углавном једнак општем делу његова

Царства Словена (180-203). И бољи историчари од њега вршили су најспорије и најуздржљивије критику на прошлости своје отаџбине. Исто онако као и већина историчара ових времена, улазио је и Орбини само онда у критику, ако би налазио да се где сужава традицијом освештана слава његове отаџбине. Тако је, н. пр., мислио да мора истаћи, како се чак у Барском родослову јако погрешно тврди, „il Diocleate fà grande errore" (182), да је тек Павлимир-Бело први ударио темеље Дубровника. Али најљућа оштрица Орбинијеве сасвим почетничке критике окренута је у овом одељку против млетачких историчара, особито — како сам већ споменуо — против Сабелика (181, 182, 185, 186, 190 и 197).

У васколикој дубровачкој историји најславнија времена скопчана су с породицом Бобали, Орбинијевим добротворима. Њихова улога бејаше, по њему, најславнија и у тешкој кризи дубровачке слободе, када ју је покушао сатрти Дамјан Јуда. И тада су је Бобали спасли. В. Макушев је веома разумно и потпуно оправдано истакао, да је Орбини показао бар примитиван критички смисао на тај начин што је истакао да постоје две могућности за временско фиксирање ове револуције: "Et cìd segui secondo alcuni nel 1262. & secondo gli altri, nel 1215" (189).¹⁾

1) Макушев В., о. с., 99.

У прегледу важних догађаја из дубровачке прошлости (192-196) има већ саопштених чињеница, где се Орбини ослањао на архивску грађу и на поуздане традиције, па их треба с много брижљиве пажње претресати. За овим разлагањем долази низ знаменитих Дубровчана (196-198), који би било лакомислено превидети када год је реч о угледним личностима дубровачкога града. При крају одељка је опис дубровачких отока с кратком историјом њихова доласка под власт републике. Мљет је, како сам рекао, описан с особитом љубављу. Да би се оправдао пред својим читаоцима што је о тако милом предмету, о прошлости своје отаџбине, тако мало писао, упутио је Орбини своје читаоце на Анале Јакова Лукарија, које ће овај ускоро издати: „li quali (credo) egli frà breue mandarà in luce" (203). Тако се и догодило, 1605 године.

Било би веома погрешно и за час поверовати да је Мавро Орбини казао о прошлости Дубровника све што је имао рећи о њој у овоме малешноме одељку Царства Словена. Не, то нипошто није случај. Он је целу своју историју Јужних Словена проткао с дубровачком. Ја знам да се лаћам крупнога поређења, па ипак велим ово: Као што су византински историчари посматрали цели развитак Византије из Цариграда, тако је Орбини гледао из Дубровника на развитак Јужних Словена, што ближих и за Дубровник важнијих, тим с више занимања. Важност појединих догађаја у јужнословенској прошлости он је одређивао веома често само према њиховој знаменитости — значи користи — за Дубровник. Такав став је веома опасан за историчку критичност, која и онако није јака страна Царства Словена.

2

Орбинијев превод Барскога родослова

Још више критичности него у оно неколико речи у датирању револуције Дамјана Јуде унео је Мавро Орбини у предговор уз свој превод Барскога родослова (204-241). Он је ту сасвим лепо доказао да је његов писац Баранин и да је потрудио своју старост ради барских младића, када је промучио своје дубоке године око овога родослова. Рукопис Барскога родослова што га је превео Орбини веома је важан већ због тога што нам је преко овога превода сачувана најстарија редакција овога знаменитог извора.¹⁾

1) Орбинијев превод прештампан је у *Archivio storico per la Dalmazia I* 1926—7.

Када би се судило по овом преводу, испао би Мавро Орбини довољно савестан историчар већ због тога што је пажљив преводац историјскога извора, особито занимљивога; вредно је пажње и то што је он осетио његову особиту знаменитост. Сада се може без велике муке пратити однос између

латинскога текста Барскога родослова и Орбинијева талијанскога превода, пошто их је Ф. Шишић с успешном прегледношћу штампао један поред другог.¹⁾

1) **Шишић Ф.**, Летопис попа Дукљанина, 1928, 287—375.

Тако се већ површним и наглим прегледом може утврдити да је Орбинијев превод само на неколиким местима или скраћен, или проширен или незнатно измењен; Шишић се на неколиким местима више држао Орбинијева превода неголи латинскога текста; то је редовно и рекао у примедби; добро би нам дошла једна марљива студија о односу између латинскога, талијанскога и хрватскога (у колико је сачуван) текста Барскога родослова.

3

Немањићи

Мавро Орбини дао је преведеноме Барскоме родослову натпис „La storia de' re di Dalmatia, et altri luoghi vicini dell' Illirico. Dall' Anno del Signore 495. Fina 1161". (206). Стварно, он је осетио, и то одлично, овај цели извор као српску историју преднемањићког доба. И најневернији може то поуздано осетити већ према прелазу на идући одељак и према његову натпису. Као прелаз немањићком периоду истакнут је, прво, сложен грб, на целој једној страни, с натписом: „Arma di Stefano Nemagna Re, et Imperadore di Rassia". У њему је једанаест грбова, у чијем је средишту грб Немањића: Бугарске, Славоније, Босне, Македоније, Далмације, Србије, Немањића, Котроманића, Хрватске, Рашке и Приморја. На другом месту, на страни према овом бакрорезу, јесте генеалогска таблица куће Немањића: „Albero della Genealogia di casa Nemagna". Над историјом Немањића исписао је Мавро Орбини најкраћу садржину не само српске, него и јужнословенске историје. Ја не смем рећи да је он тиме хтео окупити све обласне историје око Немањића, али да је желео одликовати на овај начин важност Немањића за цели јужнословенски развитак о томе не може бити никакве сумње.

Ево тога важнога натписа: „Continuatione della predetta storia de' Rè di Dalmatia. La quale contiene prima l'origine, il progresso, & il fine de' Rè di casa Nemagna, che dominarono in Rassia et Servia. Nel secondo luogo narra la vita di quattro Baroni di Rassia; i quali dopo la morte di Vrosc vltimo Rè di casa Nemagna, occuparono tirannicamente il Regno di Rassia. Et infine tratta le cose di Bosna, Chelmo, Croatia, & Bulgaria" (244).

Грб српскога цара Стефана испуњавао је, као символ српске славе и величине, високим поносом Србе кроз неколико генерација и у временима првога српскога устанка, а и иначе, пунио Аустрију дубоким страхом, који је она сузбијала прогонећи слике грба Душанова. То о грбу цара Стефана. А генеалогска таблица на сучелној страни није била Србима по вољи због тога што је на њој кућа Немањића изведена из ниског порекла, од свештеника Стефана. Срби, који су знали за генеалогска Немањића у српским родословима, били су више поласкани везом с кућом цара Константина Великога, преко његове сестре, него Орбинијевим тврдњама; хронолошке немогућности почетака српскога родослова оштро је изобличио тек гроф Ћ. Бранковић.

Историја Немањића почиње код Мавра Орбинија с борбом кнеза Радослава, последњег у дугом низу владара Барског родослова, с господарем Рашке, Десом, коме он није био дорастао. Орбини, склон ближим и слабијим, зетским владарима, увео је одмах Дубровчане као посреднике између несложне и борбене српске господе. Нису били срећне руке. Кнез Радослав би, по његову разлагању, био лишен своје земље и склон био се у Дубровник, што је Орбинију дало прилику да хвали Дубровчане због њихове племенитости и верности (245-246).

Али ја овде не смем улазити у најситније појединости Орбинијева разлагања о развоју моћи Немањића. То би испало, за ову прилику и за моју сврху, преопширно, него се морам ограничити да кажем само оно што је главно и да особито истакнем што је важно и вредно нарочитога истраживања. Зато сам и прешао преко овде саопштене Орбинијеве тезе о пореклу Немањића, пошто сам ја сам већ расправио што је он писао о почетку и концу знамените династије.¹⁾ Ипак не смем ни овде оставити

неспоменуто, како је Орбини у босанскоме бану гледао таста Немањина и како му је, углавном, био тачно познат став Немањина брата Мирослава према Дубровнику.

1) **Радојчић Н.**, О Немањићима. Талијанске хипотезе о почетку и концу славне династије, Прилози Летопису Матице Српске, I, 1928, 1—14.

У разлагању о првим Немањићима Орбини се несумњиво ослањао највише на дубровачке традиције и на архивску грађу. Иначе је он располагао с веома мало извора за историју свих Немањића. Од византинских писаца употребио је неколике, нарочито Никиту Хонијата, Георгија Пахимера, Никифора Григору и Лаоника Халкокондилу. Орбинијев став према њима је исти онакав као свих родољубивих Срба и већине Словена. Значи, он није препричавао пакосне и ружне византинске вести о Србима, него их је прећутео, а код споменуте прве тројице имао је још колико прилике да с висине и са злурадошћу куди Србе као што су страни историчари — поводећи се за византинским писцима — редовно чинили. Он је, међутим, из лошег латинског превода Никите Хонијата — само да то истакнем — ишчитао, као и толики други, да је Стефан Немања имао сина Симеона, а тек овај синове Стефана, „Вуксана" и Раска (249). Но он ове подвојене личности Стефана Немање није испратио ружним погрдама као пакосни туђинци;²⁾ на другом месту узгред спомиње, како византински историчари зову Симеона Немању Стефаном (299).

2) **Радојчић Н.**, Прва женидба Стефана Првовенчаног, Глас, ХС 1912, 268—292.

Код Пахимера је, како се зна, још више прилике за јевтине духовитости и за злобне примедбе о Србима. Орбини, који иначе није био неосетљив за стилске вештине ове врсте историчара, није учинио ни корака за Пахимером у његовим ружним и подлим погрдама Срба. То исто важи и за ироничне пакости Никифора Григоре, који је свој спис њима убрљао.

Осим византинских писаца позивао се Мавро Орбини у овом одељку изричито само још на западне писце, где је разлагао о сусрету између Стефана Немање и Фридерика Барбаросе (249), и на Марина Барлеџија, када је, с много поштовања, писао о Краљици Јелени (251).

Нема никакве сумње да је Орбини проучавао српску историју доба Немањића и у дубровачком архиву, али се с тим студијама није прославио. Највише му је било стало до тога да истакне оне српске владаре који су били склони Дубровчанима; а били су, по њему, од природе скоро сви Немањићи, и само су се они међу њима и једино онда дизали против Дубровника, када би их опаки саветници на то наговорили. Иначе су, тврди Орбини, српско-дубровачки односи били најпријатељскији. То се у овом одељку с дирљивом неуморношћу доказује.

Исто тако је сигурно да је Орбини при писању историје Немањића имао пред собом или исписане традиције куће својих добротвора, Бобалија, или можда цели њихов домаћи архив; ово се најбоље види по спомену једног тестаментa (254), који је, истина, могао видети и у државном архиву, али чешће помињање Бобалија, с поносом и похвалом, упућује ипак на њихове традиције и документе.

Осим државног архива у Дубровнику и списка Бобалија употребио је Орбини и познате которске фалсификате повеља (253).

А српски писане изворе? Да ли је Орбини могао на некад српскоме Мљету набавити ћирилицом писана српска историчка дела? Да ли их се бојао употребити због конфесионалне тесногрудости своје цркве и свога града? Да ли их зато изрично не спомиње? Низ питања испао је дуг, а ја ипак нисам још ни изређао све могућности, када је реч о Орбинију и употреби српски писаних извора. Нипошто се не сме заборавити, што сам већ рекао, колико се он правдао због употребе неких византинских писаца. па је ипак доспео с њима на исти Индекс. А шта би тек било да је истицао, како се послужио и писаним српским изворима, који су за његове страсне протуреформационаше били пре свега православни? Па ипак се он несумњиво ослањао на српске историјске изворе, ћирилицом писане. Но ја не смем рећи, да ли је он то чинио директно, иако је јамачно познавао ћирилицу, или само индиректно. Могуће је, да је сам читао српске књиге, али могао је и слушањем примити шта су из њих приповедали својој прошлости вешти његови српски савременици.

Ако се обрати пажња на његову нетачну генеалогичку Немањића, и на табли и у тексту, како је, н. пр., од једне личности правио две, од Стефана Немање и његова монашкога имена Симеон, од два имена краља Драгутина, краљ Стефан и краљ Драгутин и тд., онда би изгледало вероватније да се он из друге руке обавештавао о садржини српских извора. Тако би се могле лакше увући у његово разлагање грубе погрешке, код историчара вештих српским изворима сасвим немогуће. Али, с друге стране, има у његовој историји места за која изгледа довољно сигурно да су непосредно преузета из српски писаних извора. Такво је, н. пр., цело разлагање о краљу Милутину, нарочито о његовим многобројним задужбинама (252-253), које су српски извори тако радо истицали. Према свему што је овде речено, не може се сумњати да је Орбини имао сазнања и о вестима српски писаних извора за доба Немањића, али још остаје да се утврди, да ли је то његово знање било непосредно или посредно.

Може бити да ће моји читаоци помислити — па шта вреди Орбинијево разлагање о Немањићима, ако је оно невешто и са забунама написано по византинским и западним изворима, по архивским подацима из Дубровника и Котора, по породичним традицијама и по српским изворима, али по овима, можда, тек из друге руке? Њега, као целину узето, заиста није могуће хвалити, али поједине његове делове треба с највећом брижљивошћу проучавати. Од таквих одсека само неколико да споменем: Порекло династије Немањића и њихов долазак на власт у Рашкој треба с највећом пажњом истраживати и нипошто Орбинијеве вести само због тога олако одбијати што су нам, овакве садржине, само код њега сачуване. С много критичке стрпљивости треба истраживати и верзију Орбинијеву о доласку Душанову на власт, а за његов цели приказ владања нашега великога цара давно је и оправдано у разумној српској историографији признато да је високе историјске вредности, али, наравно, не и слепе веродостојности. У мало мањој мери то важи и за доба цара Уроша, осим његова конца, као и за горка времена после његове смрти. И овде се мора истаћи да важи као правило за цело приказивање Мавра Орбинија, да се с више поверења смеју примати вести о догађајима који су територијално Дубровнику ближи.

Као што је однос Орбинија према византинским историчарима сасвим исти као и првих српских модерних историчара, грофа Ђ. Бранковића и Ј. Рајића, тако се Орбини држао и према српским народним традицијама исто онако као и некритични, или бар мање критични, српски историчари. То је довољно познато за традицију о Косовској бици и за причу о убиству цара Уроша. Али досада није никако истакнуто да је Орбини схватио целу српску историју доба Немањића сасвим као и српски писци и по томе што је онако као и они тумачио коначна наше велике династије. Српски историчари средњег века одговарали су, наиме, на болно питање о разлогу српске државне пропасти прво с одговором да је она казна за страшни чин краља Милутина, који је ослепио свога сина. Али Светоме Краљу није се могао дуго времена пребављати главни разлог пада српске државе, него је с њега пренесен на Душана, чији је отац удављен, са знањем или без знања свога сина. У томе стадију развијања затекао је ово питање Мавро Орбини, па је, као и многи Срби, приписивао пропаст Србије клетви Стефана Дечанскога (259-260). По њему је Душан дао пристанак на зле савете своје околине, да се стари краљ лиши живота, пошто су се његови помагачи у буни бојали за себе, када би Стефан Дечански био ослобођен затвора. Зато је отац на самрти проклео сина, а клетва се, истина, није испунила на њему, али је стигла унука: „Dicono alcuni, che quando vennero essi ministri à leuargli la vita che maledisse il figliolo, & li suoi posterì. Et quantunque questa maleditione non s' adempisse in lui, cade non di meno nella persona di Vrosc suo nipote, che perdè il Regno,...” (259).

Критика Орбинијева примењена у историји Немањића сасвим је примитивна. Она само обавештава читаоце о разлици између појединих вести за исти догађај и оставља им да се сами одлуче за коју хоће: Неки кажу да је краљ Милутин владао тридесетпет година, а неки опет четрдесет (253). По једнима је исти краљ ослепио сина Стефана из бојазни за своју владу, док други тврде да га је на то наговорила краљица, маћеха Стефанова (253 - 254). Обазривост при вести о проклетству Душанову већ сам споменуо. У овом одељку је Орбини последњи пут вршио овако бојажљиву критику док је описивао смрт Душанову. Прво је саопштио, како је први српски цар умро у „Diauolopota in Romania”, па онда додао: „Altri vogliono, che egli passasse da questa vita trouandosi in Nerodimie” (268). То је мало и сасвим почетнички, али би било сасвим некритички заборавити, да је научна историчка критика у временима постанка Царства Словена код већине историчара била иста оваква, значи, почетничка.

Мрњавчевићи

Мавро Орбини је већ у историји Немањића рекао, како је моћно Душаново царство за непуних десет година после његове смрти било подељено између четири „барона“ и како је међу том господом био први краљ Вукашин (270; упор. и 299). Зато је — по сасвим једноставној композицији — после приказа развитка куће Немањића прешао на Мрњавчевиће (274-280). И о њихову пореклу, од Мрњана из Ливна, оставио је Орбини вест, поред које се не може олако проћи. То важи, скоро исто тако, и за његово разлагање о коалицији против Мрњавчевића, у којој би били, поред цара Уроша, још Кнез Лазар и Никола Алтомановић. Истина је да се ово пријатељство противи поузданим вестима о познијим односима између споменута два династе, али у овим временима су пријатељски и непријатељски односи тако нагло променљиви да то не би био довољан разлог за немогућност бар привремених веза, о којима пише Орбини. У борби, која се развила, били би, по њему, чланови овога савеза на Косову пољу потучени, пошто би се Кнез Лазар пре битке повукао и побегао. О Николи Алтомановићу се тврди да се је борио храбро, али да је ипак био побеђен, па једва побегао, док би цар Урош био жив ухваћен и нашао конач, који је Орбини раније описао.

Никола Бућа, царски протовестијар, славно би пао, бранећи свога господара. Вести Орбинијеве имају, ван сваке сумње, на овоме месту за своју подлогу традицију куће Бућа, чија је судбина опширније унесена у овај одељак него што би добра композиција допуштала. Но опширност традиције не појачава њену поузданост. Ако је у њој све иста онако тачно као вест о смрти протовестијара Николе, онда је она заиста без историјске вредности, јер је овај умро још за живота цара Душана. Традиција га је, међутим, начинила оданим бранитељем његова сина. Тако то у традицијама често бива.¹⁾

1) Упор., **Jireček K.**, *Srbsky cář Uroš král Vlkášin a Dubrovčané*, Čas. Muz kral. česk., LX, 1886, 263.

Могуће је ипак бар потражити други излаз — можда је Орбини овде заменио оца и сина, Николу и Петра Бућу. Он, истина, изрично говори о Николи Бући, али из његова разлагања на другом месту (308) излази да се ту стварно радило о његову сину Петру. Тако би, у традицији, чувенији отац потиснуо мање познатог сина.

Генеалошки односи династије Мрњавчевића приказани су с мало среће, нарочито што се тиче њихових веза с Кантантакузинима, где се Орбини, несрећне руке, позвао на Леунклавија (276). Поред њега ослонио се он, двапут, изрично само још на Лаоника Халкоконднлу (276-277). Иначе он своје изворе не наводи, мада је осим Халкокондиле располагао и с другим вестима о Маричкој бици и о концу тобожња три брата Мрњавчевића. Пошто је описао тужни српски пораз, прешао је тек онда Орбини на односе краља Вукашина с Дубровником.

Они су без двојбе описани према кућним традицијама његових добротвора, Бобалија. Била би неопростива несмотреност олако их одбацити. Распарчавање државе Мрњавчевића није приказано тачно, али није ни сасвим погрешно, па га треба пажљиво пратити, а с још више пажње мора се проучавати шта је Орбини написао о судбини синова краља Вукашина.

Најзанимљивије је, наравно, оно што он пише о смрти Марка Краљевића. Орбини прича, како је Марко после Мирчине победе над Бајазитом побегао и склонио се у шуму, где га је у грло погодила стрела одапета од једнога Влаха, који је поверовао да је пред њим звер. Не сме се сметати с ума, док се испитује овај цели одељак о Мрњавчевићима, а нарочито његов крај, да је Орбини хтео њиме доказати, како је Бог хтео казнити оне који су отели своју државу „*così ingiustamente... delle mani del loro padrone, il quale di gente bassa gli aveva nobilitati, & fatti così grandi.*“ (279).

Генеалошка табла Мрњавчевића (273) почива на многоврским изворима, али та многоврсна извора није помогла Орбинију да изради тачно генеалошко стабло. Главна своја обавештења црпао је он из дубровачких традиција и смелих маштања албанских Мусакија и српских Косача.

Војновићи

Други српски четворовласник по Царству Словена Мавра Орбинија јесте Никола Алтомановић. Он је добио мали али веома знаменит одељак (280-285). На првој страни је генеалогичка Војновића, нетачна, за коју је дао духовит покушај разјашњења о тобожњем брату Алтоманову, Томи, већ Иларион Руварац. На сучелној страни, изнад почетка описа живота и рада несталног и ратоборног дубровачког суседа, јесте грб Војновића. Приказ је ослоњен највише на дубровачку архивску, данас делом несталу грађу и на дубровачке традиције, за Николу веома неповољне. Колика је историчка вредност Орбинијева разлагања у овом одељку, то се да с довољно сигурности осетити из брижљиво састављене Динићеве студије о овом Орбинијеву српском тетрарху.¹⁾

1) **Динић М.**, О Николи Алтомановићу, 1932. **Исти**, Један нови податак о Николи Алтомановићу, Гласник Скоп. науч. друштва, XII, 1932, 257.

Писац је није написао само с том сврхом да би утврдио, колико историјски извори, особито архивски, поткрепљују Орбинијев приказ, али се толико на њега базирао да је смео рећи, како у његову разлагању има, истина, „легендарних примеса“, али да је оно на местима зачудо тачно. Сам Орбини је у овом одељку само на једном месту истакао своју критичност на већ споменути примитиван начин: „Altri vogliono“... (282; упор. 269).

Иако сам ја досад не једанпут морао узети Орбинија у заштиту од пребацавања да је сасвим неверодостојан и потпуно некритичан, то ипак нимало не оклевам овде истакнути да по неочекивано високој историчкој вредности одељка о Николи Алтомановићу не треба закључивати на исту такву особину осталих делова његове српске историје. Овај одсек је налик по својој веродостојности на оне делове Орбинијева разлагања у којима је приказан развитак области и раст и пад династа с којима је Дубровник видео своје велике невоље. Међу овима последњим су, како се добро зна, и Војновићи. А мудра република није била само памтило, него и злопамтило, па је зато Орбини имао обилат извог за неповољне вести о Николи Алтомановићу.

6

Балшићи

Оштре речи, којима је Мавро Орбини морао окарактерисати борбеност и несталност српске господе, док је писао о Николи Алтомановићу, није му требало много ублажавати када је прешао на Балшиће, о којима је, после недовољно тачне генеалогичке (285), саставио овелики приказ (286-309), на чије је чело ставио грб Балшића. Но овај одсек не тиче се само ових дубровачких пријатеља у сукобу с Которанима, него и градова Котора и Пераста. Композиција му је, дакле, веома слаба. Ни веродостојност разлагања није на истој степеници као приказ живота и рада Николе Алтомановића, али би било веома непромишљено презрети Орбинијев приказ успона и конца Балшића. И поред читава низа студија о Балшићима, већином понесених магловитим романтизмом, ми смо у изгледању научно трезвеног и колико год је могуће свестраног приказа њихова владања. Он нипошто неће бити лак. Већ је Орбини тачно наслутио тешкоће овога истраживања када је скопчао зетску историју времена Балшића не само са српском и босанском историјом и не само с развитком целог нашега приморја, него и с Италијом, Албанијом и латинским властодршцима на Балканском полуострву. Све ово још, наравно, у вези с продирањем Турака и с наглим политичким изменама које су оне изазвале, од којих је једна и успон Балшића.

Изворе и литературу Орбини је веома шкрто наводио; спомиње ове писце: Scipione Amirato (287), Marino Barlezio и Laonico (288), који се стварно и не тичу много Балшића. О њима је Орбини писао највише по дубровачкој архивској грађи и, још више, по традицијама, које су биле међу дубровачким племством, пре великог земљотреса, врло живе и довољно верне.

Пошто су Балшићи играли веома важну улогу у дубровачко-которским односима, и пошто је Орбини морао због тога стари град Котор често спомињати, то се он одлучио да опише његове драге му почетке и славан развитак скоро до својих времена: „Della quale (sc. la città di Cattaro), per essere molto antica, & da noi più volte nominata, hò voluto dir qu breuemente l'origine, & il progresso" (297). Ту је литература толико разметљиво обилна да је не смем овде исписивати (297-308), али морам истаћи да се је Орбини и овде, као и свагде где спомиње Котор, трудио да буде према њему правичан, чак и тамо где је у вези с њиме величао мудрост и храброст својих добротвора, Бобалија. Нипошто се не сме сматрати да је опадао Которане док је писао да су склони крвној освети, „gente naturalmente disposta alla vendetta" (302); такви су заиста били и дуго остали.

Према Млечанима му је, како се може слутити, сасвим друкчији став него према Которанима. О њима је Орбини записао, како су они били главни разлог пада Балшића: „I quali (sc. li Venetiani) furono potissima causa della ruina di casa di Balsi" (296); ради свог милог Котора улазио је Орбини у благу полемику, наравно, највише са Сабеликом.

У овоме одељку записао је Орбини поред помена Војислава Војновића, са сврхом о којој се не треба домишљати, да је, осим што је био шизматик, био и иначе наopak човек: „il quale oltre ch'era scismatico, fù etiandio huomo perverso" (301). И то му, разуме се, потоњи православни српски читаоци дуго времена нису заборављали.

Критику извора и литературе није Орбини ни овде успео узвисити изнад своје уобичајене критичке методе — он наведе различита мишљења и остави читаоцима да се сами одлуче уз које ће пристати: „da altri è chiamato..." (287), „come vole Marino Barlezio" (287), „credo che..." (297), „com'altri vogliono" (297) и „come è altri vogliono" (306).

Начин приказивања је исто тако примитиван као и критика. Орбини се није умео ни овде издићи бар до мало спретнијих стилских прелаза, него је, као и толики други мутави историчари, правио чак и овакве везе у своме разлагању: „Ma hormai torniarno al ragionamento de' Cattarini" (307).

7

Лазаревићи и Бранковићи

Историја Лазаревића и Бранковића, које је Орбини спојио, много је пространија, и очевидно замишљена као друга по важности после династије Немањића (310-342). И она почиње с генеалошким стаблом Лазаревића и Бранковића, скопчаних Маром, женом Вука Бранковића, коме се могу учинити не мале замерке (310), да пређе на приказивање и болнога и славнога дела српске средњовековне прошлости (311-342), изнад кога је стављен грб Кнеза Лазара. Како је Орбини чинио код ранија три велика династе, тако је поступио и овде — прво је рекао неколико речи о пореклу Кнеза Лазара и о његовој држави, о којој је, уосталом, већ морао говорити док је разлагао судбину краткотрајне и немирне величине Николе Алтомановића.

О деци Кнежевој писао је Орбини не само с мало тачности, него и с мало пажње: На генеалошку таблу унео је два сина Кнеза Лазара, Стефана и Вука, док разлаже у тексту, код Кнеза Лазара, о његовој деци, он вели, како је Кнез имао само једнога сина, Стефана („Hebbe vn figliuolo, chiamato Stefano;" 312), а мало даље, у вези с Кнегињом Милицом, опет је тачно написао: „Miliza moglie di Lazaro con due suoi figliuoli di tenera età, che fù Stefano, & Vuk" (319). То је знак немарности, и тако се мора и схватити, али много заводљиве пометености има у Орбинијеву разлагању о власти Кнеза Лазара над Београдом и околином (312). Оно је изазвало у нашој историографији тешке забуне и горке сукобе, док тај мучни проблем није одлично расправио Иларион Руварац.¹⁾

1) Руварац И., О Кнезу Лазару, 1887—1888, 29 и д., нарочито 58 и д.

Како су поступали историчари од доба хуманизма, с особитим маром састављајући карактеристике својих јунака, тако је покушавао поступити и Мавро Орбини. Резултат је, наравно, испао према његовим способностима. Одмах у почетку свога разлагања о Кнезу Лазару он је уткао

карактеристику драгога му владара. Мислио је да ће га највише одликовати и најуспешније похвалити, ако га нацрта сасвим различитим од Николе Алтомановића, а то је — мудрим и опрезним, а у невољи вештим и умиљатим. Значи, обасуо га је истим похвалама којима је чинио част својим Дубровчанима, у пуној вери да му је тако осигурао највиши углед код потомства док је писао, како је Кнез Лазар водио политику с истим сврхама и с једнаким средствима као разборити Дубровчани. Прве односе Кнеза Лазара с Турцима приказао је Орбини с мало пажње, можда због недовољног разумевања. Није развио неке ванредне способности ни у опису Косовске битке, али је у своје разлагање унео толико занимљивих елемената из народне традиције и задахнуо га с тако високим родољубивим духом да је опис овога величанственог сукоба испао код Орбинија као један од најважнијих приказа ове велике српске катастрофе, особито када се узме на ум колико је био важан његов утицај на нашу потоњу историографију.

Највише читане и најмоћније у политичку динамику претваране српске историје XVIII и доброга дела XIX в. много су зависиле од Орбинија у описивању Косовске битке, нарочито у оним ставовима свога разлагања где су се трудили да дирну у најтање струне српске душе. Народна традиција, по којој је Вук Бранковић један од главних разлога — или главни и једини — српскога пораза била је Србима позната и ван разлагања Орбинијева. Нису је морали из њега прегледати. И нису. Српске читаоце је у Орбинијеву опису Косовске битке највише привлачио сјајни говор, што га је, тобоже, пред сам сукоб Кнез Лазар држао српским ратницима (315-317). То је дирљива, сјајно састављена химна слободи и словенској храбрости. Лепшу није лако замислити. Ја не сумњам да би се у хуманистичкој књижевности дао наћи узор овој сјајној беседи. У њој се, према класичним примерима, врло радо расправљало о главном предмету овога говора — како је смрт мање страшна него ропство.

То је Мавро Орбини могао лако прегледати, можда и преписивати, али он сам је пресадио ове племените и узвишене мисли у словенски дух као његово најприсније и најмилије благо и, ваљда, он сам је пустио косовске Србе да распаљени и понесени говором свога Кнеза пресеку његов говор са збиља величанствено свечаним повицима: У бој, у бој! („all' arme, all' arme", 317). Сву ову суморну узвишеност судбоноснога часа српске прошлости унео је у своје Хронике гроф Ђорђе Бранковић и из њих у своју Историју Јован Рајић да с њоме буди у дугом низу српских генерација живе визије, које су у борбеним часовима претварале српско одушевљење у исто онако храбра и часна дела као што су, по Орбинију, били подвизи косовских јунака.

У самоме опису Косовске битке не вели Мавро Орбини потпуно јасно да је Вук Бранковић издао на Косову: „Ma Vuk Brancovich genero del Conte Lazaro si saluò quasi con tutta la gente. Imperoche egli (come alcuni dicono) haueua trattato segretamente con Amurate, per tradire (come già fece) il suo suocero, per hauere il suo stato" (319). У краткој садржини ових реди са стране текста стоји, међутим, већ сасвим одлучно: „Lazaro fù tradito da Vuk suo genero". То је ипак друкчије, јамачно одлучније. Из ових редова и из оних што долазе за њима, где је реч о Вуку и о његовој смрти, црпло се друкчије чврстоће убеђење, да је Вук издао на Косову, неголи из усмене традиције. Вера у писану реч, и то још на туђем језику, била је, и остала је, друкчија и виша неголи вера у летећи говор.

Према старијем сину Кнеза Лазара, Стефану, није Мавро Орбини био тако добро расположен као према оцу. Сукоб између њега и сестрића му Ђурђа био му је типична борба немирне српске господе, чије је он последице с искреним болом овако записао: „Et così la Russia stette per vn tempo sottoposta à molte ruine" (321). Није никакво чудо што је Орбинију тешко падало тачно приказати сукобе у Турској после смрти Бајазита I. И за боље историчаре то није лак подухват. Крвави суд деспота Стефана у Сребрници описао је Орбини с дубоким негодовањем — и као свештено лице и као Дубровчанин, чији су земљаци тада горко страдали. (323). За њ је нагла смрт деспотова била божја казна, која га је стигла због сребрничких крвопролића и грозота.

Опис борби око Новог Брда црпен је без сумње из традиција породице Бобалија (324), док је рђаво расположење према деспотици Јерини преузето из народне традиције (326). Ни деспот Ђурађ није био Орбинију много у вољи, колико год га је његова тужна судбина испуњавала дубоким болом. Главни разлог његова неповољнога става био је, ван сваке сумње, конфесионалне природе, иако се Орбини заклањао, тобоже, за општехришћанска схватања и писао о деспоту, како је мало више водио рачуна о

хришћанској религији него о муслиманској: „huomo che poco piu teneua conto della religione christiana, che della Maumetana" (329).

О односу деспота Ђурђа према Дубровнику писао је Орбини веома лепо и — јако опширно. При томе је, разуме се, желео пре свега много похвалити свој град и приказати га, као уточиште свих гоњених, у најлепшој светлости. Када се за тим тежи, онда се не води много рачуна о истини. То, у овоме случају, заиста није чинио ни Орбини.¹⁾

1) **Tadić J.**, *Promet putnika u starom Dubrovniku*, 1939, 74—88.

Када је Мавро Орбини доспео до описа првога пада Смедерева, он је сву кривицу свалио на деспотицу Јерину (326), а због хришћанскога пораза код Варне теретио је деспота Ђурђа (331-332). Илариону Руварцу није тешко пало доказати, како је легенда о издаји хришћанске ствари од стране деспотове, тобоже на тај начин што је затворио пролазе Скендер-бегу, без икаква основа у чињеницама.²⁾

2) **Руварац И.**, Ђурађ Вуковић, деспот српски, и Ђорђе Кастриот Скендер-бег, вођ арбанашки, године 1444, *Летопис*, 212, 1902, 1—13, нарочито 4.

За тешки пораз морао се наћи кривац ван римокатоличкога света — и нађен је деспот Ђурађ, који тадашњим западним властодршцима и водитељима јавнога мишљења заиста није био драг. И Орбини је био жртва тих предрасуда, па у великом сукобу између деспота и Јанка Хуњадија није уопште имао смисла за правичан став. Чак се није згрозео ни пред дивљачком претњом Хуњадијевом, како би рођеном руком одрубисао главу неверном и незахвалном деспоту, него ју је овако овековечио: „con le sue proprie mani (com' è costume de gl' Indiani) haurebbe troncato il capo al perfido, & ingrato Despot"; (334). Нема ни труни двојбе да је и Орбини много крив што је деспот Ђурађ дуго сматран примером незахвална човека и лошега политичара. Ове црте деспотова лика нису код Орбинија оригиналне него су прегледане из западних писаца, особито из Бонфинија.

У Орбинијевим очима био је крупан, можда и највећи, грех деспотов што, позван од Ивана Капистрана, није хтео напустити веру својих прадедова и потчинити себе и народ западној цркви. Мудри и дирљиви одговор деспотов насртљивоме зилоту испратио је Орбини пребацавањем, сједињеним претњом од последица, све како је обичај у његовој цркви, овако: „Quanto e pericolosa cosa assuefarsi co 'l far dentro l'habito, alle opinioni false" (339). Главна карактеристика деспота Ђурђа, приликом вести о његовој смрти, испала је ипак повољнија него што би се према ранијем разлагању морало очекивати.

О наследнику старога деспота, Лазару, имао је Мавро Орбини само речи најтеже осуде, сједињене с одвратношћу. У лету је описао други пад Смедерева и расуло Србије. Трачком светлости обасјао је само личност Вука, Змаја Огњенога. Иначе је цело разлагање зарођено у крв и бол, страхоте и расуло. Последње речи главе о Лазаревићима и Бранковићима сасвим су једноставне, али мени се чини да искрен бол Орбинијев избија из њих. Имају краткоћу дубоко прооцењане катастрофе: „Et di Rassa il Turco s' impatroni del tutto". (342).

На основу чега је написао Мавро Орбини овај велики одељак свога Царства Словена? Он се сам позива на приличан број извора и литературе, који су, међутим, сасвим неједнако употребљени. Главни ослоњци у разлагању били су му Лаоник Халкокондила, Леунклавије и Бонфиније, први за византинску и српску прошлост, други, као посредник, за турске изворе и трећи као заступник угарских схватања.

Дубровачки државни архив и документи Бобалија несумњиво су прелиставани при писању ове главе Царства Словена. За српску народну традицију, како сам навестио, не смем сасвим поуздано рећи да ли ју је Орбини записивао с усана песника и приповедача или ју је, већ написану, преписивао. Сва је прилика да је нашу народну традицију нашао бар делом забележену, јер је књижевност у Дубровнику већ у XVI в. тако цвала да је несумњиво више обухватала народну традицију него што нам по делима која је поштедела велика трешња изгледа.

Сам Орбини ништа о томе не вели. Њему је било најмилије позивати се на штампана дела — а међу њима опет на она која су због гломазног научног апарата изгледала најученија све, ваљда, у уверењу да се и његова ученост може на тај начин најпоузданије доказати. Но било би колико наивно, толико исто и погрешно, ако би се због Орбинијеве тежње да парадира с истицањем употребљене литературе и за час помислило да је он из туђих дела преузимао само оне одељке за које то изрично каже. Не. Он је то чинио и тамо где ни слова не вели шта је основа његову разлагању. Ја сам, истина, обавестио своје читаоце, како је од мене, овде, далеко и помисао да бих за сваки ред Царства Словена утврђивао одакле је преузет, али ћу ипак бар на једном или на неколиким случајевима, примера ради, показати, да код Орбинија нису оригинални ни они одељци који изгледају да су такви бар по томе што се за њих изрично не наводе никакви извори. Ево један, мислим, сјајан случај из Бонфинија и Орбинија:

Bonfinius

„Itaque comparato mox exercitu, non sine decenti apparatu, in Mysiam, quam Rasciam dicunt, descendit. Reipublicae gratia, factus immemor injuriarum, non per Legatos & Praefectos auxilia misit: sed ipse, ductu auspiciisque suis expeditionem hanc accepit. Ad Synderoviam Danubium trajecit. Rasciam ingressus, Despotis copiis sua castra complevit. Iter die noctuque fieri coeptum est, ut incautum hostem adorirentur. Quarto die Turcis appropinquant. Cùm Chrysonici agruro attigissent, continuo illuxit: obortae sunt inter utrosque, ut assolet, nubes, quae ultro citroque prospectum inhiherent. Resolutis subinde a sole nubibus, armatae in conspectu hostis acies emicuerunt, & Corvina signa longius agnoscuntur. Consternantur illico Turcarum animi repentino ac inopinato Christianorum adventu, & cum suis Corvinum cervicibus instare cernerent, ita examinati sunt, ut non de instruenda acie, disponendis stationibus, & conserenda manu, sed de fuga tantum omnes cogitarent: quare suscitato mox tumultu, fugam cuncti retro capiunt. Expeditissimus hos equatatus insequitur, multos in fuga caedit, capitque. Instat a tergo pro viribus, & ad noctem usque fugientibus, succurrentem insecutus, caedem continuat: illi mox in sylvas effusi, delituerunt, atque haud facile ultra impeti potuerunt. Cataphractorum equitatus, prae gravi armatura, lento gradu subsecutus est: ne quid forte mali ab hoste socis, qui praecesserant, inferretur. Nisi caedem nox ipsa interceptisset, multo major clades parata foret. Frigibechus cum magna nobilium turba captus. Corvinus victoria potitus, Budinum Bulgariae metropolim venit, quae ad Danubium sita est: urbem belli causas crebro serrentem, succendit. Mox per Rasciam retrocessit, & captivis Despoti dono datis, ovans Budam redit”.

Orbini:

„Fatto adunque subitamente vn buon apparato di gente, scese in Russia. E scordata, e rimessa inseruitio della Republica Christiana ogn' ingiuria, e offesa, non mandò altri Capitani, ma egli venne in persona à soccorrere l' ingrato Despot. Tragettò il Danubio appresso Samandria, & entrato nella Russia, accopiò le sue genti con quelle di Giorgio; & marchiaua à gran giornate, per assalire all' improuiso l' inimico. Onde il quarto di s' approssimarono a i Turchi; & entrando nel territorio di Chrysonico, subitamente apparì il giorno. Que trà l' vno, e l' altro essercito nacquero (come suole auenire) alcune nuuole, che proibiuano la vista dell' vno à l' altro. Ma finalmente sendo quelle disfatte da rai solari, risplenderono le squadre armate alla presenza dell' inimico, e da lontano si conobero l' insegne del Hunniade. Li Turchi per questa improuisa venuta de' Christiani, si perderono d' animo in maniera, che già più non pensarono d' armare le genti, disporre le guardie, ò attaccarsi nella bataglia con l' inimico: ma ciascuno attendeua di salvarsi con la fuga. Leuato subitamente adunque il tumulto, tutti si posero à fuggire, i quali furono seguitati dalli caualli leggieri, che vi ammazzarono molti, e presero non pochi. Ma soprauenendo la notte i Christiani tornarono in dietro, & li Turchi s'ascosero per le selue. Frigibego con molti altri personaggi fù preso viuo. Et l' Huniade hauuta questa vittoria, venne à Vidino città di Bulgaria, posta al Danubio, la quale egli arse come quella, che più volte era stata cagione di molte guerre. Et incontanente tornato in Russia, e donati i schiaui al Despot, venne trionfando in Belgradi”. 338.

Овај опис хришћанске победе код Златице више је, како се види, превод из Бонфинија неголи извод. Потпуно тачан заиста није, али научна савесност уопште није била јака страна Орбинијева, најмање савесност како је данас схватамо. По њој би он морао казати, како је овај опис прегледао из Бонфинија. Но он је то пропустио, и јамачно не само овде.

У истицању употребљених извора и литературе, осим три већ споменута, има у овој глави Царства Словена много занимљивости. Мавро Орбини, наиме, поред њих наводи највише мало познате писце, код којих се покаткад једва може слутити да имају важних, и веродостојних, вести ради којих би требало да уђу у дело овакве садржине као Орбинијево. Тако се истиче, како Филип Лоницера (Filippo Lonicerò, у списку литературе F. Lonicerò) тврди да је Кнез Лазар жив ухваћен на Косову. (318). Може се бити и добро обавештен о турској историји, па не знати за овога писца.¹⁾ А Орбини га с много пажње наводи, мада је био од његове цркве чак и проклет!

1) Његова турска историја изгледа овако: *Chronicon Turcicorum, In quibus Turcorum origo, principes, bella, praelia, caedes, victoriae, rei que militaris ratio, et caetera huc pertinentia ... exponuntur...* **D. Philippo Lonicerò, Francoforti, 1578.** Т. I.: О Муратској смрти, 1. I, f. 11 v. У другој књизи се описују Турци и њихов живот, а у трећој: *De Rebus Turcicis, ex Bartholomei Georgieuz, f. 104 r. — 112 v.* Т. II: Писци о турској прошлости. Т. III: Варлецијев живот Скендербега, f. 1 r. — 230 v. и опсада и пад Скадра, f. 231 r. — 271 r. За Лоницеруса упор. још и: *Narodna starina*, 11, 1925. 354—355. Иван Кукуљевић Сакцински имао је ово дело Лоницеруса: *Historia de Mahometanis Turcorum legibus, religione, vita etc s. 1. et. a 4°.* *Bibl. südslave de I. Kukuljević*, 1867, 44; бр. 20 у одељку 17.

Што је споменуо Сансовина (318) и исправио његово називање Косова, томе се заиста не треба чудити. То не важи за Рајнера Рајнекеа, који је наведен као извор за вест о рођењу султана Мехмеда II (325); и он је био проклет од римске цркве. Његово дело, где би могло бити речи о царици Мари, мени уопште није познато. Рајнеке има у историографији име највише као издавач Видукинда и као писац о западним Словенима, утопљеним у мору германства.²⁾

2) Пошто, иначе, Р. Рајнеке има са својим горе истакнутим делом заслуга за историју Словена, да га овде укратко, по дугачком натпису, споменем: *Annales Witichindi monachi Corbeiensis... editi... Addita est... historia Henrici Leonis... excerpta ex Annalibus Helmoldi, Arnoldi, & Saxonia Krancij. Studio et opera Reineri Reinecii...* *Francofurti a/M, 1578.*

Сасвим је у реду што је овде (325) споменут и прокритикован Теодор Спандуђин. Без Антонија Генфреа (Genfreo), кога Орбини исто тако наводи (325) ради царице Маре, као и без Лазија и Томе Ебендорфера, који су доспели у Царство Словена на овоме месту (327) ради краља Алберта, историја Јужних Словена заиста би могла бити. Јаков Касталдо упао је у Орбинијево дело зато (330) што је у Топлици гледао Трикорнесију. Није мала необичност што је у историју Бранковића заблудео чак Јоаким Куреус (Cugäus, Cugeo), шлески историчар, и то као извор за обнову Србије после првога пада Смедерева (331). Тиме је учињена нарочита част, иначе несносно досадном хроничару!

Већ сам истакао, како је Мавро Орбини био на почетку главе о Лазаревићима и Бранковићима толико непажљив да је прво писао, да је Кнез Лазар имао једнога сина а тек касније је додао и другога. Није била много већа његова пажња ни док је описивао, почетке Турака и њихове величине. Прво се латио Мурата (312), па се тек касније сетио да прикаже и његове прешаснике (313).

Ове замерке начину приказивања Мавра Орбинија не важе и за његову критику. Она у овој глави није ретка и, углавном, добра је. Већ је Орбини с довољно пажње, према тадашњим могућностима, критички претресао питање о начину смрти Мурата I (315). Вршио је критику када је писао о тобожњим преговорима Вука Бранковића с Муратом, јер је опрезно додао: „some alcuni dicono" (319). И начин смрти Вукове испратио је, саопштавајући различите верзије, с мудрим: „Altri dicono" (319). Сасвим

незнатну, и још зачињену незнањем, критику вршио је Орбини док се мучио о имену Јерина и Ирина, мислећи да су то два различита имена (325)!

Досад најдубљу и најбољу критику извршио је Орбини када је приступио претресу текста Лаоника Халкокондиле (327). То овом приликом није било претешко учинити, али је, као примењен метод критике текста, за Орбинија и степен његових научних способности, важно и занимљиво. Сасвим је уобичајена његова критика, с једноставним низањем различитих тврдња, када је писао о кретању деспота Ђурђа из Зете у Дубровник; и она је у речима: „Altri dicono" (328).

С много већом одлучношћу побијао је Орбини Јеронима Куреуса: „Qui si hà dunque da rifiutare Cureo" (331). Познату верзију, како су Босанци криви паду Смедерева, увео је Орбини с речима: „Altri vogliono" (341). Ко хоће, нека пође за њима. За деспотицу Ангелину је споменуо, како је понеки називају и Теодора (341).

Није, дакле, код Мавра Орбинија критика ни сасвим изузетна, ни увек потпуно примитивна. У овој глави Царства Словена ње је довољно, и на једном месту она се испела и до најтеже врсте научног историчког истраживања — до критике текста. Све то нипошто не треба сметати с ума када се води разуман разговор о научној висини и о веродостојности овога знаменитог дела.

8

Босна

Историчко разлагање и схватање Мавра Орбинија није тако јасно да бих ја могао с пуном сигурношћу казати, како је он гледао у историји Рашке и Зете једну целину, скопчану касније кућом Немањића. Ко би га хтео смелије тумачити, тај би могао то рећи по почецима његове историје Босне, на коју Орбини прелази пошто је обрадио прошлост Зете, Рашке, Немањића и њихових наследника. Испред главе о Босни је генеалогска таблица Котроманића и низ крунисаних краљева босанских (343), ни тачни ни потпуни, али ипак ни сасвим лишени важности и занимљивости. На челу босанске историје (344-378) јесте грб Босне, за који сам ја утврдио да га Орбини није измислио, него једноставно преузео.¹⁾

1) **Радојчић Н.**, Одакле је преузео Мавро Орбини свој грб Босне? Гласник 3. М., XLI, 1929, 103—108. Упор. и Narodna starina. 22, 1930,227—233.

Увод у историју Босне јесте антикварском ученошћу преоптерећено разлагање о пореклу Босанаца. Они су, скоро да кажем, наравно, и Орбинију као и толиким другима ранијим и тадашњим историчарима потомци Беса, о којима је он сабрао, у очајно рђавом избору, велику литературу, с којом није задовољан, пошто ни они, по његову мишљењу, као ни остали словенски народи нису имали своје славе достојне историчаре: „non trouandosi trà questi (il che auenne etiandio ad altri Slau) Lettere, nè persone letterate, che sappessero metere in carta le cose loro". (346). Орбини је из Барскога родослова ишчитао, или бар наслутио, језгру историјског развоја наших земаља у дугим временима а Босне нарочито, када је у уводно разлагање, на његову крају, уплео своје мисли о сједињењу и растављању српских земаља, изазваном неслогом властеле и, да одмах рекнем, брањеном нарочитим схватањем слободе, које је Орбини називао босанским.

О најстаријој историји Босне знао је само оно што је нашао у Барском родослову и што је начуо из дубровачких традиција, толико нејасних и збуњених да се ни он није смео на њих потпуно ослонити. Зато није могао дати развојан преглед раног босанскога развитка, нити је умео написати животе тобожњих првих владара Босне, јер није о њима нашао довољно обавештења ни у писаним изворима, ни у традицији: „...non scriuo uite; Imperoche io non hò potuto saperle ne per scritture antiche, ne per relazione d' alcuno,..." (346). Своје читаоце забавио је с фантастичним причама о краљици Маргарети, које су тек недавно од Ф. Шишића довољно разјашњене, али њихова садржина неће још задуго испасти из једне нарочите литературе намернога збуњивања добронамерних читалаца.²⁾

2) **Šišić F.**, O hrvatskoj kraljici Margareti, Preštampano iz revije „Dubrovnik“, I, 1929. Упор. **мој** приказ: Byzantinoslavica, II, 1930, 144—146.

О почецима маџарске власти у Хрватској и Босни знао је Орбини очајно мало, па и то још погрешно, када је писао, како је после смрти краља Крешимира, који није имао мушкога потомства, маџарски краљ желео да узме Хрватску и Босну, али Хрвати и Босанци да се нису дали, него да су бирали своје банове (347). Он се, даље, држи само Босне и понавља да су њоме управљали час један господар, а час више њих; бивало је, вели, да понеки успе сјединити Босну с Рашком, Хрватском и Хумом. Тако је било у доба Твртка, Кулиена и Барића (347). Баш тим редом! Из традиција својих милих Бобалија испричао је Орбини, без икаква размера у разлагању, сукоб бана Борића с Дубровником. Све, што је овде испричано, речено је, углавном, ради завршетка, где се истиче, како се је Дубровник тада спасао скоро само храброшћу и мудрошћу Бобалија: „quasi per lo solo valore, & prudenza del Bobali“ (349). Пошто је тако похвалио Бобалије, обасуо је и сав Дубролицки похвалама у опису сукоба између Котора на једној и Пераста и Рисна на другој страни, који су Дубровчани изгладили (349-350). Тек онда је прешао на наследника Борићева, Кулена бана, да о њему испише, углавном, само народну и црквену традицију-(350). После смрти Куленове послао би, по Орбинију, угарски краљ у Босну Котромана Немца, који је лако заузео земљу, па га је краљ због тога именовао за бана (350)¹.

1) Претпоставке о пореклу Котроманића видети сада: **Ђоровић В.**, Хисторија Босне, I, 1940, 162. Тамо наведеној литератури треба додати бар још ово: **Стратимировић Ђ.**, Средњевековно гробље код Згошће, Гласник З. М., III, 1891, 122 и д. и **Џук Ј.**, Da li su kraljevski Kotromanići Nijemci? Obzor, 1930, 7 мај, br. 104.

О владању Котроманића сложио је Орбини читаву малу синтезу, коју сам наговестио када сам споменуо босанско схватање слободе. Он вели, да је срж њихове мудрости у владању била у томе што су слободу чували заједно са старим обичајима: „che mantenevano in Bosna la liberta, con le vsanze antiche“ (350). Али такав начин владања као да је, по Орбинију, могућ само поред слабих владара, јер он разлаже, како Босанци зато нису хтели синове Стефана бана, Стефана и његову браћу, што су видели да су много мудри: perchè vedendo ch' egli, & i suoi fratelli erano molto sauij“ (351).

То је наопако схватање теорије о идонеитету — да најнеспособнијега треба бирати за владара! Но Босанци су се бојали да им способни владари не би сатрли слободу, како су је они схватили: „che in qualche modo non occupassero li liberta, & annullassero le leggi di Bosna“ (351). У чему су босанска властела гледали старе законе, о томе се не треба много предомишљати. Орбинијево схватање ове црте босанског развитка несумњиво је примитивно и поједностављено, али у историјском развоју за њ, ако се дубље схвати, заиста је, нажалост, и одвише потврде. То је врло важно и занимљиво, док је даље разлагање пуно погрешака, али — нека ми се не замери — не тако знаменитих као Орбинијева визија босанског схватања политичке слободе. По Орбинију су Дубровчани помогли бану Стефану до власти над Босном; његова сестра Диана — Даница била је предмет одличног расправљања Илариона Руварца.²)

2) **Руварац И.**, Драга, Даница, Реса. Зборник Илариона Руварца, I, 1934, 336-338

У даљем разлагању Орбинију је, каравио, било главно истицати везе с Дубровником и обасипати похвалама бана Стефана због одличних веза с његовим градом, за које је — по њему — најбоље сведочанство продаја Стона 1333; само узгред додирнути су банови односи с угарским краљем Карлом и с Бранивојевићима у Хуму.

Врло неспретан у својој композицији, био је, осим те невештине, Мавро Орбини на сто мука у своме разлагању и због тога што је пространство његова разлагања зависило не од важности приказаних чињеница, него од њихове знаменитости за Дубровник. Поред такве жеље не може бити у Царству Словена на правичности, ни складности у приказивању. Зато је цело разлагање без лепоте у размеру и без везе у међусобној зависности приказаних чињеница. На једном врло важном месту, где се ради о

односима бана Стефана с Угарском, успео је Орбини да се попне таман до овако бедне везе: „Nel tempo di questo Vano,...” (352). А дотле је била реч о Стону!

С овим типичним прелазом слабих историчара свих времена и земаља отворио је Мавро Орбини своје разлагање о односима краља Лудовика Великога према бану Стефану и о незадовољству краљеву с бановим држањем пред Задром. С овога предмета оклизнуло му се разлагање на опис патаренске јереси уопште, а у Босни нарочито, све у вези с мисијом Францишканаца. Наведена Орбинијева литература за приказ босанске патаренске јереси била је предмет једне пажљиво израђене студије Јосипа Матасовића: један од наведених писаца није могао бити, нажалост, сасвим поуздано утврђен.¹⁾

1) **Matasović J.** *Tri humanista o patarenima*, Годишњак Скопског филозофског факултета I, 1930, 235—252. За цитиранога писца *Pietro Livio Veronese* написао је Матасовић да је „још неерудирано књижевничко лице” (235). Несумњиво се и он много трудио да га пронађе као што сам и ја чинио и, можда, му бар у траг ушао. У списку литературе навео га је Орбини као *Pietro Livio*. а где га наводи као извор за богомилску науку, тамо је написао *Pietro Livio Veronese*, нажалост, без ознаке књиге, главе и стране. Ја сам ради овога писца прегледао садржином богато дело: *Verona illustrata, Parte seconda contiene l'istoria letteraria o sia la notizia de scrittori veronesi, 1731*, и у петој књизи, где су писци до 1600 г, нигде нисам нашао писца *Pietro Livio*. Да се није код Орбинија увукла погрешка, као када је од Виљема Тирскога начинио Ђорђа Тирскога и мени тиме задао, другом приликом, много главобоље: *Глас, CLXXXIV, 1940, 185—186*. Може бити да се и овај писац погрешно цитира и да није *Pietro Livio Veronese* него *Panvinio O. Veronese*, латински *Panvinus O. Veronensis*. То је добро познати и плодни писац XVI в. о римским папама и царевима, у чијим је делима било не једанпут прилике да се што каже о Богомилима. Ако се ради о талијанском делу, као што Орбини цитира, онда би се могло мислити на: *Panvinio O. Veronese, La cronologia ecclesiastica dall' Imperio di Giulio Cesare fino all' Imperatore Cesare Massimiliano II, d'Austria, Venet, 1592*. У Уфицијама је слика Онуфрија Панвинија, као богослова и антиквара: **Burckhard J.**, *Die Kultur der Renaissance in Italien, Phaidon Ausgabe*, слика 236. Осим О. Панвинија можда би се смело мислити и на: *Paūli Aemilii Veronensis, historici clarissimi, De rebūs gestis Francoŕum, Paris., 1539*. Сјајну збирку Панвинијевих списа нашао сам у библиотеци Музеја у Будимпешти.

У Орбинијеву опису патаренскога учења има много нетачности, која, наравно, иде највише на рачун употребљене литературе. Зато би било бесмислено о њему, овде, опширније расправљати, али се нешто мора нарочито истаћи што је код Орбинија само *obiter dictum*. То је његова тврдња да је бан Стефан био православни: „*il quale teneua rito Greco*” (353). Па ипак се није противио, хвали га Орбини, мисији Франкишканаца, коју је особито помагао Домања Бобали, велики тајник босанскога бана. (353). Њега је наговарао, наставља се даље, српски цар Стефан да изда свога господара, али он није хтео. Зато га је бан обасуо привилегијама, које су још тада биле у кући Бобалија: „*che ancora si trouano in casa di Bobali a Rausa*” (354). У њима је бан признавао Домањи Бобали да му је он спасао не само државу, него и живот. Орбини хвали Францишканце, како су имали велике успехе у борби против патаренских јеретика. Када је то дознао цар Стефан, он подигне рат против Босне, у којој су тада несумњиво гоњени и православни, и то можда зато што га је дражила да ратује царица Јелена, која је много мрзила католике: „*che molto odiaua li Catolici*” (355); то се сасвим слаже с оним што је раније о царици речено и сада се још боље види зашто је онако казано (261). Српски неуспех у овом рату истакао је, наравно, Орбини веома радо (355), као што је то и раније учинио (264-265), јер је у њему гледао неуспелу борбу против римокатолика. Због овога успеха, мислио је он, нагло је порастао углед бана Стефана, за кога се тврди да је чак помагао и угарскога краља. Краљева мати тражила је од бана његову кћерку на свој двор, и бан ју је, после дужега устезања, дао. Тамо се она удала за удовца краља Лудовика, али јој отац није стигао у сватове. Умро је док се спремао, 1357 (355).

Бана Стефана наследио је синовац Твртко с братом Вучићем. За Твртка вели Мавро Орбини да је био тада младић од двадесет-две године, али великог духа и већих изгледа: „*di gran spirito, e maggior espetatione*” (356). Против њега подигао се Павле Кулишић, из куће Котроманића, али је био побеђен и у затвору умро. Угарски краљ позвао је себи Твртка, па га је тамо дотле задржао док није пристао да му преда Хум као очевину његове жене Јелисавете: „*patrimonio della sua moglie Elisabetta*” (356). Када му је Твртко, у договору с племићима који су били уз њега, уступио сву земљу између Неретве и Цетине,

краљ га је обдарио и писмено утврдио у босанском краљевству. Тиме је постигао да су му се босанска властела и господа касније покоравала, бојала га се и поштовала: „*Questa cosa causò che i Baroni, & altri Signori di Bosna gli fussero nell' auenire obedientissimi, & che lo temessero. e molto più honorassero*" (357). Тако вели Орбини, али оно што одмах даље долази сведочи о противном. Јер, наставља се, када је Твртко био поново у Угарској и оставио матер да влада, постало је племство због тога нестрпљиво, па је извикало за господара Босне млађег брата Тврткова, Вучића (357). Чим се Твртко вратио, брат му је побегао у Угарску, а његове присталице биле су побеђене.

Орбинија су, разуме се, највише занимали они међу њима који су били најближи и најопаснији Дубровнику, особито Сенко Милтеновић, који се склонио Николи Алтомановићу. Том приликом је, по Орбинију, Твртко посетио Дубровник, 1368, али по његову опису та посета није била ни изблиза онако свечана као цара Душана. Проширење Тврткових земаља у југозападном правцу било је Орбинију — како је архивском грађом доказано — боље познато него што би се по скоро општем мишљењу о критичности његова Царства Словена мислило. Он је знао шта је Твртко узео од својих суседа на овим странама и како је ваљда баш тај нови посед сматрао толико важним да се дао у Милешеву од тамошњег митрополита и његових монаха крунисати за краља Рашке 1376 (358).

Још тврди Орбинн да се он том приликом прозвао Стефан Мирча. Вест о крунисању краља Твртка у овом обиму и с овим појединостима сачувана је само код Орбинија. Он је за овај знаменити догађај, према томе, више извор неголи литература; ја сам о овој Орбинијевој вести, у вези с другим изворима који се особито тичу његове вере у то доба, написао нарочиту расправу, па би било неумесно о томе и овде расправљати.¹⁾

1) **Радојчић Н.**, Обред крунисања босанског краља Твртка I, Прилог историји крунисања српских владара у средњем веку, Посебна издања Срп. акад. наука., CXLIII, 1948.

Орбини није био много пажљив, али ипак није заборавио шта је на почетку историје Босне написао о босанском схватању слободе, него је овде, док је описивао чврсту руку Тврткову, истакао, како је он чинио шта је хтео, не саветујући се ни с једним великашом, а то је било против установа и навика Босне и њене слободе: „*Onde faceua in Bosna tutto quello voleua, senza ammetter al consiglio alcun signore. Il che era del tutto contra gl' istituti, & vsanze di Bosna, & della sua libertà*" (358).

О женидбама Твртковим записао је Орбини, да се је он оженио Доротејом, кћерком Страшмира, владара Видина, пре него што се крунисао, а после њене смрти с племенитом Босанком, Јелицом. Но од њих није имао деце, него од Вукосаве, незаконитога сина, Твртка. Свога брата примио је Твртко натраг на молбу материну.

Велике метеже у Угарској после смрти краља Лудовика и улогу краља Твртка у њима није Мавро Орбини умео јасно и прегледно описати. За то би морао више знати и бити вештији писац. Ипак је важно и занимљиво све што је написао о краљеву добивању Котора (359), о успону и паду бана Иваниша (359-360) и, највише, о невољама Далмације и њених градова због сукоба између напуљских Анжувинаца и краља Сигисмунда. У врло неспретној вези споменуо је Орбини пораз Шаина, „*capitano de' Turchi*", од Влатка Вуковића прво код Рудина па онда код Билеће (361). Исто тако невешто приступно је Орбини и опису смрти краља Твртка, о коме је, или из непажње или по тадашњем схватању, написао да је био изнурен многим годинама („*consumato da molti anni*", 361), када је 1391 умро, а било му је тада педесет и две године.

Цели опис знамените Тврткове владе, с одличним местима по њиховој историјској важности, испао је Орбинију због његове невештине у приказивању као неспретно повезан низ фрагмената. Но зато их се нипошто не сме презирати. У њима је, не једанпут, речено што нам је и с друге стране зајамчено, па зато треба с критичком добронамерношћу судити и о оним вестима за које је Орбини једини извор.

Када Мавро Орбини није имао доста историчарске вештине да прикаже довољно прегледно доба владања краља Твртка, чије развојне линије није тешко разабрати, онда се не треба много чудити што је тешка времена после његове смрти, мутна и сметена, још слабије приказао него Твртково доба. Њега је у њима, наравно, највише занимао однос Дубровника према Босни, па је око њега натрпао остале вести,

обично без реда и редовно без прегледа. За краља Дабишу, наследника Тврткова, мислио је да је био незаконити син бана Стефана (361). Његов би највећи грех био што је, тобоже, хтео узети Дубровник; жену му зове Цветица Хрватица. Наследник Дабишин био је, по Орбинију, Твртко „Scuro“, незаконити син Твртка I. Овога би збацио Остоја Христић, нашто би Твртко позвао Турке у помоћ (362). О краљу Остоји писао је Орбини с пером у жуч замоченом. Он би, по њему, због оскудице новаца прво продао Приморје Дубровнику (362), па би га онда покушао вратити. Одатле је настао рат, о коме је Орбини писао по традицијама Бобалија, пошто њих нарочито хвали као добротворе свога града (363). У великој невољи Дубровник се обратио на краља Сигисмунда и на Хрвоја Вукчића. Он је и побеђенога краља Остоју измирио с краљем Сигисмундом, али не и с Хрвојем Вукчићем. Разлагање о овом моћном босанском династи веома је пространо, толико пута препричавано и, делом, критиковано да га овде смем обићи (364—366).

Пошто је Мавро Орбини завршио опис живота и рада Хрвоја Вукчића, он опет прелази на краља Остоју, о коме тврди да је отерао своју жену Грубу, па се оженио Хрвојевом женом Јелицом; помешао је, како се види, жену краља Дабише са женом краља Остоје. О овоме краљу записао је још, како се хтео дочепати Шибеника (366), али узалуд. Да би оставио гори спомен о њему, пустио га је да побегне у Бобовац и тамо живи поганим животом, чинећи „*violenza alle nobili matrone*“. Зато је збачен, па је постављен, помоћу Дубровчана („*quasi per mezzo de' Rausei*“ 367), Стефан Јаблановић за краља; међу Дубровчанима, који су Стефану помогли до престола, били су, наравно, и Бобали. Да би се превршио број неваљалстава краља Остоје, пустио га је Орбини да тражи помоћ од Турака (367). У борби између три краља остала је битка неодлучена, па би се после тога, по Орбинијевој тврдњи, сва тројица сложили у томе да сваки од њих задржи краљевско име (367). Он није знао, којим су редом они умирали, него је прво пустио краља Стефана да умре, онда Остоју, „*di febre; procacciata da lui per soddisfare al suo libidinoso appetito*“ (367).

Син краља Остоје, Радивој, покушао је борбу против краља Твртка II, али није успео; његове везе с Дубровником биле су Орбинију бар донекле познате, тужни крај не. Опаснији противници краљеви бејаху Сандаљ Хранић и деспот Стефан. О Сандаљеву наследнику, Стефану Косачи, писао је Орбини, с много дубровачкога бола, као о црномезахвалнику (368). За краља Твртка II знао је да је умро 1443 (368).

О даљим догађајима из босанске прошлости измешао је Мавро Орбини, као и иначе често, тачна обавештења са смелим маштањима и тешким неспоразумима. За краља Стефана Томаша записао је да није био рђав према хришћанима, али да се касно крстио. Било му је познато да је био ожењен Катарином, кћерком Стефана Косаче (368). О прогањању Манихеја писао је, наравно, веома опширно; то га је много занимало; врло је занимљиво и што је забележио о сину краља Стефана Томаша, који би умро и био сахрањен на Мљету (370). Ваљда је по некој причи или песми искитио своје познато приповедање, како је султан Мехмед I сам обилазио тврђаве по Босни, уходећи их, како га је при томе у Јајцу краљ препознао и с њим се побратио, како је у обичају код тих народа: „*come vsauano quelle genti*“ (370). По наговору краља Матије Корвина убили би краља Стефана Томаша син му Стефан и брат Радивој (370), нашто би краљица Катарина позвала Турке у Босну. Они су земљу опљачкали, а краљица се склонила у Рим, где је и умрла; Иларион Руварац је, разуме се, поред осталих вести у расправи о овој несрећној краљици претресао и све Орбинијеве тврдње.¹⁾

1) **Руварац И.** Двије босанске краљице. Зборник И Руварца. I, 1934, 446-457

Владање последњег босанскога краља, Стефана Томашевића, испало је код Мавра Орбинија опширно, али не због обиља приказаних догађаја него због реторскога и легендарнога баласта. Познату вест, како је босански краљ, често се вели „неразборито“, ускратио данак Турцима искитио је Орбини говором краља турском посланику и његовим одговором (371-372). То су, у овом случају, недовољно успела стилска хуманистичка вежбања. Нешто више реторске вештине има у тобожњем говору босанског посланика папи, у коме би краљ тражио помоћ, круну и епископе (372-374). Говор је, разуме се, пун мудрих реченица, које су хуманисте марљиво слагале у учене беседе. Краљ би поручивао папи, како се Турчин већ спремио и да није рад прождрети само њега, него и многе друге, јер да незајазива

жеља за владањем нема никакве одређене границе: „la cupidigia insatiabile del regnare non ha prefissa alcuna meta" (373). Папа би се, у своме одговору, сасвим сложио с краљем, али је ипак изјавио његову посланику да му круну не може послати (374). Сасвим је несхватљиво све што је Орбини даље написао о географском положају Босне у вези с турским нападајима на њу. Исписао је невероватне смушености из сасвим необавештене литературе, а од својих Дубровчана могао се лако и тачно обавестити о правом стању ствари. Тако поступају врло често страсни антиквари. Мудрост из књига за њих је највиша!

Сам пад Босне боље је описан од њеног географског положаја. То, истина, у овом случају није висока похвала. Орбини је довољно кратко приказао пад Бобовца и Кључа. Написао је, прво, неколико реди о нападају славонскога бана Павла на краљицу у бегству, па је онда, с много искрена бола, описао смрт краља Стефана Томашевића и султанов покољ босанскога племства (376-377). Последње речи о самосталној Босни јесу, нажалост, типичне рефлексije кад год је реч о словенским државама и њихову расулу. И Орбини је понављао скоро опште схватање док је писао, како је Босна тако прошла због неслоге свога племства: „Che il Regno di Bosna non era per cadere cosi facilmente, se i Baroni di quello fossero stati vniti, & concordeuoli insieme; ma che dalla disunione, & dalli dispareri di costoro, proueniua la sua ruina" (377).

То, вели, није само његово мишљење, него тако пишу и други хришћански писци. Тачно. Истина је и што они наводе као разлог оваквим тврдњама — Босанци су одлични ратници, али их разједа неслога. Ту је још додао Орбини, у свом словенском родољубљу, како се Босанци с правом поносе, да је њихов језик најчистији међу свима словенским (377). Он не би био типичан антиквар кад овом обавештењу не би додао друго — да се у Златној були Карла IV с много поштовања пише о словенском језику. Не само то. Угледни Пољаци, наставља Орбини, уверавали су га, да је привилегија Александра Великога Словенима златним словима исписана у Прагу, у цркви, која се зове словенска. Орбини се правда што ово није раније записао, када је први пут споменуо драгу му привилегију (168-169), али онда, извињава се, то није знао, него је дознао тек када је штампање његове књиге доспело до краја босанске историје. Лепота босанског говора дала му је прилику за ову милу дигресију.

Извори и литература, што их Мавро Орбини сам наводи у одељку свога Царства Словена који се тиче Босне, распоређени су сасвим неједнолико и, нема сумње, само сасвим малим делом изрично су споменути. Јер, и за босанску историју он се у великој мери послужио дубровачким државним архивом, који не спомиње, док је употребу повеља из приватних архива и из градскога архива у Котору нарочито истакао. Антикварски начин његова рада, који ја морам често да нагласим, мало где се тако јасно осећао као на почетку главе о босанској прошлости. Док је Орбини редовно веома штедљив кад исписује изворе и литературу за прошлост Јужних Словена, дотле је расипан када треба нанизати на основу чега је написао своја обавештења из класичне и нешто позније прошлости. Тако се је и овде, да би доказао истовестност нових Босанаца са старим Бесима, позвао на више од десетину писаца, у сваком случају на више њих него ли за цело остало разлагање о босанској прошлости. Писцима Орбинијева кова и времена била су ова питања збиља срцу прирасла и давала су им добродошлу прилику да се размећу са својом ученошћу, редовно позајмљеном, као што је и Орбини на овом месту јамачно више исписивао туђу муку о Бесима него што се сам мучио око њихове мутне прошлости. Отуда, делом, долази и наша велика мука с његовим цитатима. Већ први писац, кога он наводи ради Беса, задао је не мале главобоље нашим истраживачима. Орбини га овако спомиње: „secondo che riferisce Carlo della Wagria al 3. de gli Heneti Slavi" (344). Пошто овога, овако названог, писца спомиње у својој литератури и Јаков Лукари, то се око њега прво промучио Владимир Мажуранић,¹⁾ а за њим Фердо Шишић.²⁾ Обојица узалуд. Нису га могли никако наћи, мада Орбини наводи и књигу и дело (или главу дела), где се налази разлагање о Бесима. Чини се да је овде нека забуна с Видукиндом или с неким од његових издавача или — можда — извађача.³⁾

1) **Mažuranić VI.**, izvori dubrovačkoga historika Jakova Lukarevića, Narodna starina, 8, 1924, 132 и 151.

2) **Шишић Ф.**, Летопис попа Дукљанина, 1928, 22 Ово место о Босни и о Босанцима, какво стоји пред нама код Орбинија, има несумњивих веза с Лукаријевим разлагањем и пружа још један доказ, како би требало њихов међусобни однос тачно узети на око. Лукари пише: „Questo paese (sc. Bosna), nel qual' io hò hauuto lunga cenuersatione, per molte ambasciame, e posto frà l'Vngaria, & Slauonia, ricco de' metalli d'oro,

d'argento, di ferro, & di piombo, molto abondante de' Caualli, di bestiami, & di biade. Et come scriue Carlo Vagriese al 3. lib. de' Venedi, prese nome da' Bessi popoli della Tracia, i quali scacciati da' Bulgari, occuparono con le Ior sedi la Misia superiore, & come si vede negli annali di questo Regno, domandarono dal suo nome Bosna vn fiume, ch' esce dalle radici del monte Smartniza, che diede poi il nome al paese. Herodoto, & Solino scriuono, ch' i Bessi habitarono al fiume Nastro, Strabone, e Tito Liuiio li metteno ne' monti del monte Hemo, & nella Citta di Vschedama, hoggi detta Adrianopoli; & Ouidio vole, che costoro tenessero le loro stanze al Danubio vicino a' Gothi". **Luccari G.**, Copioso ristretto de gli annali di Ravsa, 1605, 10—11.

3) О Бесима је одлично написан чланак **Оберхумера** у Pauly-Wissowa, Real-Encyclopadie, III, 1899, 329—331, Ослоњен, наравно, на савесну студију: **Tomaschek W.**, Die alten Thraker, Sitzungsber. Wien Akad. phil. — hist. Classe, 128, IV, 1893, нарочито: 72—80. Старија литература о Бесима: **Adelung J. Chr.**, Mithridates, oder allgemeine Sprachkunde. II, 1809, 355. Veneti: Ibid. 364—365.

Даље цитирање писаца без икаква је реда — било хронолошкога, било по степену веродостојности писаца. Тако Орбини на првом месту цитира познатог полиистора, Солина, па тек за њим Иродота, а после њега Петра Белонија, да би се опет вратио на класичне писце, Ливија и Стравона. Те све писце скупио је на једну једину страну (344)!

Онда се даље, опет без реда, позивао ради Беса на Евтропија, Аријана, Јорданеса, Светонија, Диона, Лодовика, Червина, Минстера и Туроција. Изгледа, као да је из неке енциклопедије, веома лоше, скупио све што би тамо било написано о Бесима и њиховим тобожњим потомцима, Босанцима. Ради познате легенде о краљици Маргарити позвао се само на једнога јединога писца, Павла Скалигера, о чему је довољно расправљано у студији Ф. Шишића, коју сам већ споменуо. За своје разлагање о правим почецима босанске историје није се Орбини позивао ни на кога. Она је, међутим, написана највише по дубровачкој грађи, нарочито традиционалној, како сам већ раније наговестио. Орбини је добро знао, како би о најстаријој историји Босне требало да пише по сигурним изворима, али није располагао с њима, и своју неприлику овако је саопштио читаоцима: „Ne altra cosa trouo scritta di questi Cotromanni, che regnarono anticamente in Bosna, sino che il dominio pervenne in mano di Stefano Bano di questa casa" (350).

Био је, стварно, упућен на дубровачку традицију, много мање на тамошње писане изворе. Чим је дотакао питање пространијега занимања, одмах му је постало цитирање обилније. То се сигурно осети код његова разлагања о Патаренима, иако се његов први извор Pietro Livio Veronese (353) и после мога покушаја не може сматрати као поуздано утврђен. Занимљиво је што главни тадашњи западњачки извор за богомилску науку, Енеја Силвије де Пиколомини, овде није споменут, иако му је био познат; место њега он истиче као своје изворе за знање о Патаренима још само Волатерана и Сабелика (354). Из Севестијана Минстера преузео би вест о тобожњој помоћи бана Стефана краљу Лудовику у борби против Татара у Ердељу (355). Ради почетака Шибеника позвао се Орбини на Конрада Швенкфелда, а ради почетака Трогира на Сабелика и на Плинија (360). Баш тим редом? Прву властелу краља Дабише исписао је из његове повеље породици Чубрановића (361-362), несумњиво лажне. О краљу Остоји нашао је код Јакова Мајера вест, како је био у савезу с краљем Сигисмундом, и због тога је мислио да га треба навести (362).

Значи, заиста да му је цитирање било драго! Да би утврдио порекло Хрвоја Вукчића, позвао се Орбини на повеље краља Твртка Которанима (364) и тако помогао Илариону Руварцу да исправи погрешна схватања о роду великога босанскога војводе.¹⁾ Из Давида Хитреја исписана је позната прича (364 и 365) о разлогу непријатељства између војводе Хрвоја с једне и краља Сигисмунда и његових дворана, нарочито Павла Чупора, с друге стране. Орбинију је, разуме се, била војводина казна, мада је била нечовечна, правична, па се ради бољег јамства позвао и на Туроција, као Cronica di Vngaria,²⁾

1) **Гласник**, XLIX, 1881, 45—52.

2) То је код **Туроција** XVI гл. четврте књиге: De Exercitu Hungarorum in Partibus Boznae debellato, Scriptores rerum Hungaricarum, ed. Schwandtner, I, 1745, 229—230.

Црквену босанску историју последњих година босанске самосталности прегледао је Орбини из Волатерана, Фрањевачке хронике (368) и из Енеја Силвија де Пиколомини (369). За сам крај босанске

државне самосталности ослонио се на Леунклавија, Бонфинија, Ботера (и преко њега на Меховиту), који су сачували болне вести о смрти последњег босанског краља (376). Причу Христофана, краковског каноника, о привилегији Александра Великог Словенима (378) већ сам споменуо.

Види се, мислим, сасвим јасно да је Мавро Орбини највише исписивао изворе и литературу тамо где их је већ нашао окупљене — код омиљених антикварских темата о пореклу народа и градова и код занимљивих прича, као Хрвојева казна Павла Чупора и начин смрти последњег босанског краља. Иначе је он веома уздржљив, када треба рећи одакле је црпао своје знање, које у овоме одељку о Босни високо премаша веродостојност његова разлагања у првом делу Царства Словена; види се из самога приказивања да је употребљавао и повеље као историјске изворе и чак има примера да је с њима поступио како треба.

Иначе се изрична критика Мавра Орбинија ни у овоме одсеку о Босни не разликује много од већ претресаног његова начина критиковања. Он се и овде, углавном, задовољавао да у случају размимоилажења вести саопшти читаоцима различита мишљења и остави им на вољу да сами одаберу које хоће. Тешко да је његова оригинална критика што је побијао мишљење оних који су веровали да Босанци вуку своје име од реке Босне. Не, мислио је он, него и Босна има своје име од Босанаца, за које је веровао да су потомци Беса; начин критике је оштар: „Onde s' ingannano quelli, che vogliono, che i Bosnesi tirassero questo nome dal fiume Bosna. Imperoche questo fiume prese nome più tosto da questa gente" (345). Оставио је отворено питање у легенди, да ли је краљ Крешимир Дубровчанима поклатио или продао Жупу. Реку и Затон, с већ стереотипним изразом: „come alcuni vogliono" (346) и „altri dicano" (346).¹⁾

1) Упор. **Medini M.**, *Starine dubrovačke*, 1935, 11 и 267—268: може се употребити само с много опрезности.

У златно доба Босне под баном Кулином као да баш није потпуно веровао, јер је легендино одушевљење за Кулина ослабио с једним „dicono" (350); зна се — и он је знао — шта то значи у историји. Скоро и да није критика што је Орбини забележио поред имена бана Нинослава, како га други зову Мирослав (351). То се не може рећи за његово довијање о разлозима мржње краља Лудовика на бана Стефана, код којих је умесно додао: „come altri vogliono" (352). Није самостална критика што је Орбини писао о грчким схватањима Павликијанства, мада је разлагање на одлучном месту започето с пуним устима: „Et credo" (353). То може бити и ко други, а не баш Мавро Орбини! У најважнијем одељку босанске историје нема трагова изразитог научног критиковања. С јаснијим знацима критике сретам се тек у разлагању о полагањем расипању босанске државе, где је реч о тужном концу Радича Санковића (367). У оштрој критици карактера краља Томаша заклатио се Орбини за једно опрезно „quel che molti crederono" (369); тако исто је поступио и говорећи о односу херцега Стефана према Богомилима: „come alcuni vogliono" (369).

Читау малу критичарску храброст показао је Орбини када је по натпису на гробу „Hic iacet filius Tomasci regis Bosnae" у бенедиктинском манастиру на Мљету заклатио да то мора бити син босанског краља, који је умро на Мљету када је дошао с матером да се поклати Богородици. И по начину изражавања у овоме случају осећа се његов критичарски понос: „Onde facilmente mi dispongo a credere..." (370). Сигурно се нећу огрешити о самосталност Орбинијеву ако претпоставим да критичка белешка о саставу турске војске, која је освојила Босну, није његова (374). То је он преписао заједно с осталим обавештењима, и то из извора који неће бити да је био миого поуздан и јасан.

То је све. Критичких сумњи, слутњи и напора није више Мавро Орбини истакао у својој историји Босне. С тим, разуме се, нисам хтео казати да он иначе није ни вршио критичарски посао. Јамачно, јесте. Јер, никада не треба ово заборавити: Свако историчко разлагање, које се испиње изнад пуке примитивности, већ носи критиковање у себи, ма и прећутно. Али, када се и ова правична опрезност истакне, критике је код Орбинија ипак мало, и отворене и прећутне.

Начин Орбинијева приказивања јако је зависан од композиције, а она је, како сам морао чешће казати, врло рђава. Зато није чудо што се он ни у историји Босне није успео до више и складније историчке дикције. Његово разлагање узлети до стилске лепоте само тамо где га понесе искрено

родољубље и високо слободољубље. Тако су испали стилски најуспелији баш они одломци босанске историје у којима се напада словенска, нарочито босанска, неслога, или у којима се велича босанска љубав према слободи и према старим навикама.

Иначе се Орбинн није жацао да најгорим начином лоших историчара разлагање о једном предмету, без прелаза, грубо прекине да би улетео у други. То су овакве врсте поступци као, н. пр., овај: „Ma torniamo hogamai al ragionamento del Re Ostioia" (366). Ипак је ова историја Босне сваке пажње вредан састав. У занемаривању проучавања босанске прошлости историчари се нипошто не би смели позивати на Орбинија, као да ју је већ он као први њен историчар олако узео, јер то не би било ни тачно ни правично. Он је у својој историји Босне дао оно што се у његово доба могло дати и како је он могао пружити. И дао је не мало.

Одличну прилику да у корак прати Орбинијево разлагање о развоју Босне имао је В. Ћоровић у својој Хисторији Босне (1, 1940). Но он овога историчара Босне уопште није ни споменуо док је ре^ао своје претходнике у не малим напорима око кспитивања босанске прошлости. И када у разлагању спомиње Орбинија, он то чини по другим историчарима, највише по И. Руварцу, Г. Чремошнику и М. Динићу. Несумњиво самостална употреба Орбинија срета се тек при крају књиге, где се наводи страна из Царства Словена.¹⁾

1) **Ћоровић В.**, Хисторија Босне, I, 1940, 540.

Задатак, дакле, који још стоји пред нашим историчарима, свеснима дуга према Орбинију, није мали у проучавању босанске прошлости. Ако овде исписани редови и истакнути проблеми буду будућим босанским историчарима иоле од помоћи, ја ћу сматрати да мој рад није био узалудан.

9

Херцеговина

Историја Херцеговине испала је код Мавра Орбинија као приказ развоја моћи и опис пада породице Хранић Косача. Примитивна историографија, како се добро зна, радо се држи најједноставнијега облика историчкога приказивања, биографије. Тако је и историја војводства св. Саве сложена код Орбинија, стварно, као низ биографија Вука Храње, Влатка Вуковића, Сандаља Хранића, његова синовца Стефана и синова овога последњега. Главни део разлагања тиче се, наравно, херцега Стефана, а у опису његова живота опет односа немирнога великаша с Дубровником. Та једностраност, и још у њој сасвим очевидна дубровачка партајичност, нису могле изазвати поверење научне историографије у овај одељак Царства Словена. Када је, зато, Ј. Радонић писао своју критичку студију о Сандаљу Хранићу, он онда није хтео споменути Орбинија ни међу изворима даље руке.²⁾

2) **Radonić J.**, Der Grossvojevode von Bosnien Sandalj Hranic — Kosača Archiv für slav. Phil. XIX, 1897, 380—465.

Сасвим разумљиво, за оно доба и за подмладак школе којој је он био одан ученик. Тада су се само повеље сматрале за изворе прве руке. Сада смо ми постали и према повељама неповерљивији, а према писцима, и онима који су се звали извори друге руке, мање неповерљиви него крчиоци путева нашој критичкој историографији и њихови први ученици. И у повељама има намерних и ненамерних нетачности, као и код писаца, а само на основу њих, без писаца, уопште је немогућа свестрана и жива реконструкција прошлости. Повељама, наравно, остаје, што се веродостојности тиче, ипак редовно место испред писаца. Од познијих писаца о војводству св. Саве Радонић је привукао у круг својих истраживања, и то истакао, само Јунија Рестија, највише, разуме се, због његове употребе званичних дубровачких докумената.¹⁾

1) **Ibidem**, 384.

Али и Орбини се њима несумњиво служио, истина у мањој мери и с још незнатнијом критиком неголи Рести. Слично је поступио Радонић док је описивао догађаје о којима је овде реч у својој књизи о покушајима Запада да у првој половини XV в. избаци Турке из Европе, у једном од својих најбољих историчких радова.²⁾ Но ту је, пишући о херцегу Стефану, већ пожалио што нема при руци Орбинија.³⁾ Што је овде пропустио, то је надокнадио у једној малој расправи, где је Орбини употребљен мудро, с критиком оштром и опрезном.⁴⁾ Став према Орбинију испао је, за њега, веома ласкав.

2) **Радонић Ј.**, Западна Европа и балкански народи према Турцима у првој половини XV, века, 1905.

3) **Ibidem**, 274.

4) **Радонић Ј.**, Херцег Стипан Вукчић Косача и породица му у историји и народној традицији, Zbornik u slavu Vatroslava Jagića, 1908, 406—4)4.

Љуба Јовановић је у својим студијама о Сандаљеву синовцу, херцегу Стефану, које су, нажалост, остале фрагментарне, од почетка друкчије поступио. И он је имао много више поверења према Рестију — кога је испрва могао само по једном препису употребљавати — али се је служио и разлагањем Мавра Орбинија. Тако је учинио у обадва своја већа рада, који се односе на српску област о којој је на овоме месту реч.⁵⁾

5) **Јовановић Љ.**, Ратовање херцега Стјепана с Дубровником год. 1451—1454, Годишњица, X, 1888, 87—188 **Исти**, Стјепан Вукчић Косача, I, Глас, XXVIII, 1891; ова студија доведена је само до 1445 год.

Иларион Руварац је много и пажљиво проучавао Мавра Орбинија, па је, н. пр., у својој расправи „О натпису на цркви херцега Стефана у Горажду" довољно јасно, мислим, показао да много држи до његова разлагања.⁶⁾

6) **Глас**, XVI. 1889, 11. Упор. Гласник Истор. друштва. V, 1932, 224—225.

Исто такво је држање Михаила Динића према Мавру Орбинију у његовој студији „Земље херцега Светога Саве"⁷⁾ Орбинијево разлагање није, истина, у овој студији онако у корак упоређивано с архивском грађом, као у случају Николе Алтомановића, јер за то није било могућности. Но Орбини је свагде споменут где је било умесно заузети став према његову разлагању, а где је он једини извор, тамо је саопштена његова тврдња и остављено је читаоцима на слободну вољу да му верују или не верују. Држање В. Ђоровића према Орбинијевој историји Херцеговине не разликује се од његова поступка с историјом Босне.

7) **Глас**, CLXXXII, 1940, 149—257.

Орбинијев приказ прошлости Херцеговине кратак је према опису развитка Босне (379-389). Испред текста је генеалогичка Косача (379), веома слаба и непотпуна, а изнад почетка разлагања је грб војвода од Светога Саве. У своје прве редове сместио је Орбини на овоме месту порекло куће Косача. Он је мислио да о њему зна више него што се скоро три века касније усудио Радонић рећи на почетку своје студије о Сандаљу. По првим речима могло би се помислити као да се Орбини држи Туберона док говори о најстаријим познатим члановима ове породице. Али то није случај, ако је он мислио на оно место из успомена ученога писца, где је реч о сукобу између херцега Стефана и Дубровника. Тамо је, наиме, само ово речено о пореклу херцегову „Itaque cum Stephano Cosacio, Volcatii filio, Bossinate, finitimo et amico,..."¹⁾ Орбини има много више. Значи, није употребио само Туберона, него и друге изворе, јамачно писмене и усмене. Сада је најприличније цели овај одељак у Орбинијеву разлагању упоредити с истраживањима М. Динића, који мисли да су обавештења о почецима Косача проткана легендом, али да ипак нису сасвим легендарна²⁾ за Орбинијево довођење имена Косача у везу с именом места Косаче држи Динић да „неће бити сасвим без основа".³⁾

1) **Ludovici Tuberonis** Commentariorum de temporibus suis liber V, § VII ed I. G. Schwandtner: Scriptores rerum Hungaricarum, II, 1746, 199.

2) *Глас*, CLXXXII, 1940, 157.

3) **Ibidem**, 156 Упор. **Mazalić Đ.**, Hercegovna crkva kod Goražde i okolne starine, G. Z. M., LII, 1940, 29.

С потпуно оправданом уздржљивошћу стављено је поред помена Косача из веродостојних извора причање Орбинијево, у коме несумњиво има знакова народне традиције, очевидно неке песме с мотивом о убиству драгога ловачкога пса и о његовим последицама; трагови песме с истим мотивом налазе се у Барском родослову, где је реч о скромним почецима дринскога жупана Тихомира.⁴⁾

4) **Шишић Ф.**, Летопис попа Дукљанина, 1928, 315. Орбини је знао за ово место и превео га, исправивши Луциусово Tusomil у Tichomil, али тешко да је осетио истоветност мотива.

Орбини изводи порекло Косача од Вука Храње, сина једнога кнеза с Рудина, који је због сукоба у лову с Бранком Расисаљићем, кога је убио, побегао прво у Угарску, а одатле у Србију, на двор цара Душана, где се прославио као велики јунак. Цар би му зато дао пространу област Рудина; смрт би стигла Вука издајством од стране једног од Расисаљића 1359; дакле из крвне освете. По Орбинију, Вук би имао само једнога сина, Влатка, док му брат овога, Храња, није био познат. О Влатку Вуковићу проширено је овде оно што је раније у историји Србије (318-319) и Босне (361) речено о овоме војсковођи; година Косовске битке штампана је, овом приликом, погрешно као 1398 (381). Било би веома добро да је В. Ћоровић даље разлагање Орбинијево држао на уму док је у својој историји Босне приказивао почетке дизања моћи куће Косача.⁵⁾

5) **Ћоровић В.**, Хисторија Босне, 1940. 341—342.

Сасвим је сигурно да би на тај начин испала слика положаја Косача уочи успона силе синовца Влаткова, Сандаља, тачнија и прегледнија; Орбини је веровао, како је Сандаљ син Влатков и како му је овај оставио у наследство пространу област, добивену од босанскога краља као награду за победу над Турцима код Рудина и Билеће; та се је пожрајина касније прозвала Војводство Светога Саве: „che poi si chiamò Ducato di Santo Sabba" (381).

Не може се много замерати Орбинију што се није разазнао у великом сукобу који је плануо у Турској после пораза и смрти Бајазита I; занимљиво је што га уопште и спомиње, истичући Сандаља као савезника деспота Стефана у борби против Мусе (381). Исто тако било би неувиђавно пребацити Орбинију што није тачно приказао тадашње сложене односе између Угарске и Босне и, још мање, што није прозрео густу маглу тадашњих суманутих борби између босанских краљева и између босанских великаша. Веома је занимљиво што је Орбини слутио да би могао изазвати поверење према своме опису Сандаљевих ратних подвига, ако би саопштио имена његових угарских противника. Зато он истиче у сукобу између краља Сигисмунда и Остоје као угарскога војводу Сигисмунда Лошонција (381); а Лошонци су заиста бивали хрватски банови; Сандаљ би у борби с њиме био побеђен (381-382). Као победника истиче Орбини Сандаља у сукобу с мачванским баном Иваном Соколи (382); и то не би морало бити немогуће, јер Соколи (de Zakel) није непознат као мачвански бан; он се није упињао да нађе сасвим сигурне податке, него да истакне имена, која издижу историјско разлагање изнад приповетке.

Ја све ово пишем не ради тога да бих доказао тачност Орбинијевих вести о сукобима између Угарске и Босне око 1410 год., јер су оне далеко од тачности, него да бих показао, како је њему било познато да се поверење читалаца може задобити истицањем имена и, ако икако иде, и година; он је овде чинио и једно и друго; нама су сада ови сукоби, што их је Орбини називао довољно познати из Динићева претреса вести Еберхарда Виндекеа о њима.¹⁾

1) **Динић М.**, Вести Еберхарда Виндекеа о Босни J. И. Ч., I, 1935 352—367.

Нипошто не смем казати да је Орбини знао, како је Сандаљ био заштитник краља Остоје и противник краља Твртка II. Он мисли да су и Остоја и Твртко помагали Сандаља, али да је Твртко касније, не зна зашто, посумњао („*preso non so che sospetto*“). (382) у Сандаља и ратовао у неколико махова против њега, пљачкајући му земљу; тек после Тврткове смрти Сандаљ би имао мира у својој области; све је то далеко од истине; Твртко II умро је тек 1443, а Сандаљ већ 1435 год.

У приказивању Сандаљевих односа с Дубровником Орбини је ипак мање лутао него цртајући његове борбе с Маџарима. Знао је да је Радич Санковић био непријатељ Сандаљев и хвалио је Дубровчане што су помогли да му одсече главу (382); тако је он мислио о концу Радичеву. Борбе око Конавља нису му, наравно, биле у појединостима познате, али је знао за њих и бар донекле тачно претстављао однос Сандаља и Радослава Павловића према њима. Вредно је особите пажње што је Орбини приближно тачно записао годину смрти Сандаљеве, 1434, а као разлог навео, како се сумњало да је отрован; жене Сандаљеве није знао, јер пошто је саопштио вест о смрти Сандаљевој, наставља овако: „*La sua moglie, che si chiamò Maria, nipote di Constantino Masarech, quasi di subito lo seguì*“ (382).

За наследника Сандаљева, Стефана, знао је Орбини да је син његова брата Вукца и веровао је да је Сандаљ поред овога брата имао још два, Вука и Вучића, које да су побили присталице Павла Раденовића, убијенога од брата Сандаљева, Вука, и Вукмира Златоносовића; Павла Раденовића су, доиста убили Сандаљеви људи.

Орбини није знао — што је нама данас познато — када се први пут јавља име Косача у историји, него је веровао да је тек Стефан Вукчић изменио презиме Хранић у Косача; ја сам већ споменуо Динићев став према слутњи Орбинијевој да то име долази од имена области Косач („*vna terra detta Cossac*“, 382). Одмах у вези с тиме истресао је Орбини и све остало што је знао о имену земље Стефана Вукчића: „*Et al suo stato altresì diede vn' altro nuouo nome (хтео је Орбини рећи — као и себи), chiamandolo Ducato di Santo Sabba; che prima habitatori di questi luoghi (come scriue Laonico Calkondila al. 5. lib.) chiamaronsi Cuduerghi*“ (382). О овоме имену за становнике те области ја сам исписао занимљива места из извора и навео потребну литературу за њ, одакле, ко год жели, може даље поћи.¹⁾

1) **Радојчић Н.**, О земљи и именима Богомила, Прилози. VII, 1927. 147—150. Упор. **Ђоровић В.** Хисторија Босне, 1940. 182, 188—189 и 483—484.

О почецима владе Стефана Вукчића био је Орбини бар у толико добро обавештен што је знао да се наследник Сандаљев налазио у великој невољи; он је мислио од босанскога краља, али тај је био само један од противника Стефанових, и веровао је да га је тада спасао само Дубровник, док је тачно, да је Дубровник, истина, покушавао нешто учинити за Стефана, но помоћ му је стварно стигла од Турака; Орбини, зачудо, уопште не истиче много Турке као важан, често одлучујући, фактор у тадашњим босанским међусобицама. Почеци власти херцега Стефана падају у годину 1435, а Орбини одмах с ње скаче на 1450, да би показао, како Стефан није био захвалан дубровачкој републици, него је и поред њене помоћи у невољи му кренуо рат против ње. Он је сасвим тачно оштри пролом сукоба ставио у годину 1450 и довољно пажљиво истакао, како се ту радило о царини на со, иако је тиме разлоге сукоба поједноставио.

У ствари се Стефан покушао отрести трговачкога посредништва Дубровника и пресећи монополисани положај за којим су Дубровчани тежили по свима земљама Балканског полуострва. С овога трезвенога разлагања Орбини се оклизнуо веома брзо да би упао у описивање познате епизоде с лепом Флорентинком на Стефанову двору и истакао је као повод сукобу са херцегом; Орбини је осетио да је Халкокондила у својој причи о овом догађају заменио Стефана са Сандаљем (383). Њему је она била највише стога драга да би преко ње прославио Дубровчане, који, по њему, нису хтели издати Стефанову жену, која се склонила у њихов град. Пошто је саопштио овакву верзију о разлогу сукоба с једним опрезним „*altri dicono*“, он се опет вратио на питање соли као извор сукоба. Веома сложена тадашња политичка ситуација и мучни напори Дубровчана да се преко Угарске и Босне спасу од напасти нису били Орбинију довољно познати. Он је и овде ситуацију поједноставио и ограничио се на низање сукоба после неуспелих дипломатских преговора са Стефаном. По њему би Дубровчани отели од Стефана чак град Крк на отоку, „*che era d' esso Stefano*“ (383), а у тежњи да узму Омиш не би успели.

Са заузимањем градова Осиња и Брштаника постали би господари ушћа Неретве, до кога им је било толико стало (383-384).

Све те стварне и измишљене — од њега или од других — догађаје стрпао је Орбини у 1450 годину и начинио уобичајени прелаз слабих историчара у даље разлагање с речима „nel qual tempo" (384). Тако је прешао на другу велику саблазан из ружнога живота Стефанова, како га он приказује, на отимање невесте од свога сина Владислава; ову и раније споменуту саблажњиву страст Стефанову претресао је с много пажње Ј. Радонић у чланку који је већ истакнут на почетку овога одељка. Говорећи о сукобу између оца и сина, Орбини истиче, како је Владислав узео град Благај; при томе тумачи ово име као и Мостар, за који тврди да га је подигао гост Радивој, мајордом Стефанов, 1447; последњи број је испуштен, и Ђоровић га допуњава с нулом, дакле 1440; он, и иначе, верује овде Орбинију без оградe, док је Динић опрезнији.¹⁾

1) **Ђоровић В.**, Хисторија Босне, I 1940, 501. **Динић М.**, Земље херцега Светога Саве, Глас, CLXXXII, 1940, 232.

Владислав је, по Орбинију, оптужио свога оца пред сенатом у Дубровнику и молио га да и њему укаже онакву помоћ какву је увек и сваком давао против тирана „contra i Tiranni" (384). То је, наравно, речено ради похвале драгога града, који се у наставку разлагања још више хвали. Орбини, наима, наставља, како је Владислав замишљао ту помоћ у облику препоруке Турцима, да би се с помоћу њих осветио оцу. Дубровчани су, разуме се, одбили овај захтев из хришћанских разлога, па су сами опремили Владислава у Благај, да би се с подршком босанскога краља борио против оца (384). Краљ је покушао преко посланика наговорити свога таста Стефана да одустане од борбе, али није успео. Потом се намеравао сам упутити херцегу, али је морао одустати од пута због грознице, коју је навукао непрестаним ловом у околини Високог (385). Такве појединости бележи Орбини! Косача је, међутим, и даље мислио, како да напаости Дубровнику. Пошто није имао довољно новаца за рат, понудио је савез Млечанима; ту је Орбини био добро обавештен.

Но у даљем разлагању много је грешио када је тврдио, како до савеза између Стефана и Млетака уопште није дошло, јер да су Дубровчани обавестили папу да је Стефан православни („il quale era scismatico", 385), те да му због тога Млеци не могу бити савезници. Папа је нато, мисли Орбини, запретио Млечанима интердиктом, и они би одустали од понуђеног савеза. Далеко од истине! Млечани су се умешали у борбу и сукоб је узео много шире и дипломатске и војне размере него што је Орбини слутио. Он је пустио само Дубровчане и Баране да се боре против Стефана и издовољио је своју жељу за занимљивим појединостима у опису двобоја на Плочама војводе Барана, Марушка Марушића, и једног дворјанина Стефанова, у коме је Баранин победио. Ни то, наравно, није завршило рат, па су Дубровчани расписали награду од десет хиљада дуката на главу Стефанову. Нису успели. Тада им ништа друго није остало него да мисле на мир и да се потуже султану на Стефана, његова вазала (386). Ово последње, мислим, Орбинију није било лако написати. Њему појединости завршне фазе сукоба Дубровника с херцегом Стефаном нису биле тачно познате, али општи замор и заједничку тежњу за излазом из мучна положаја довољно јасно је слутио. Главни притисак на Стефана учинили би истовремено Турска и Угарска, а саме преговоре извршили би највише браћа Влатковићи, које су Дубровчани примили међу своје племиће, како се види из одлука Већа умољених од године 1452 („come si vede nel libro delle parti di pregadi del mille quattrocento cinquanta due" 386). Сасвим модеран начин цитирања! Орбини је познавао ове посреднике из сигурних извора, како је утврдио Јб. Ковачевић¹⁾ у своме оштроумном чланку о Влатковићима, на које се због њихова „провижиуна" вратио у нарочитом прилогу М. Динић.²⁾

1) **Ковачевић Јб.**, Знамените српске властееоске породице сред. века, I, Радивојевићи—Ђорђевићи—Влатковићи, Годишњица, X., 1887, 199—214. нарочито 207 ид.

2) **Динић М.**, Дубровачки трибути — Могориш, Светодмитарски и, Конавоски доходак, Провижиун браће Влатковића, Глас, CLXVIII, 1935, 203—257, нарочито 251 ид.

Тако је Орбини на овом месту и у овом питању испао ваљано обавештен историчар. Што се пак тиче самих услова мира између херцега Стефана и Дубровника и између херцега и његова сина с његовим присталицама, то Орбини није био од оних писаца који, пре свега, теже за тачношћу и сажетости приказивања, него се трудио да пажњу својих читалаца окује с изношењем занимљивости; Таква је онда била струја и у ученијој историографији. Зато се Орбини журио да каже, како би, тобоже, Дубровчани вратили херцегу оток Крк (Кркар?), а он би примио у милост свога сина Владислава и дао му у власт Доње Влазе и Полимце. Приликом склапања мира — то је било особито важно Орбинију да каже — био је херцег у Дубровнику и ту је сјајно дочекан. Али Орбини је посебно желео својим читаоцима ово саопштити: Стефан је сањао о том, пошто је био учињен за дубровачког племића, да би бар једанпут био биран за ректора републике. Док би о томе говорио с појединим племићима, сваки би му обећавао. Но кад од свега, наравно, ипак није било ништа, онда је херцег рекао: Сваки за себе, и помоз' Боже, али кад се сви сакупе, онда нека их све ђаво носи („Vno per vno Dio v' aiuti, ma quando vi ragunate insieme, ch' il diavolo vi porti tutti", 386). Кад је полазио из Дубровника, оставио је Стефан ту свој грб, који Орбини тачно описује, а чија се слика може видети и код Талоција, преликана с гробне плоче краљице Катарине.¹⁾

1) **Thallóczy L.**, Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter, 1914, 310.

Осим тога, оставио је свога сина Стефана, дечака од дванаест година, да се код Андрије Сорга васпитава у хуманистичким наукама заједно са синовима дубровачке властеле. Одмах на овом месту, раскидајући хронолошки низ догађаја, описао је Орбини потоњи живот Стефанов — истакао је, како је Стефан дат као талац Турцима, тамо се одрекао своје вере и постао Ахмет, оженио се Фатом, кћерком султана Бајазита II и с њом изродио два сина и две кћери; ни Л. Талоци, ни А. Ивић нису нарочито проверавали тачност Орбинијеве генеалогичке Ахмета Косаче; А. Ивић је, ослањајући се на поузданије изворе, у друго и треће издање својих Родословних таблица унео као синове Ахметове Мустафа-бега и Али-бега, док се они код Орбиније зову Махмуд и Ахмет.²⁾ Пошто је тако истрчао испред догађаја које је редом низао, Орбини је исправио тврдњу Павла Јовија и Лудовика Туберона, као да се Владислав, а не Стефан, потурчио, и то из освете због претрпљене срамоте.

2) Упор. **Truhelka Ć.**, Tursko-slovenski spomenici, 1911, 232 и 238.

Прелазећи на херцега Стефана, Орбини му признаје, да је, пошто се измирио с Дубровчанима, до смрти остао с њима у пријатељству. Као да ће овим речима изненадити читаоце, он је одмах прешао на карактеристику моћне личности херцегове. Она је, наравно, далеко од добро смишљених и уметнички извајаних карактеристика талијанских историчара доба хуманизма. Но има једну добру особину — кратка је у својој језгри: Херцег је био несталан у својим подухватима и у срци је чинио велике заблуде („Fù huomo roso costante nelle sue attioni, e nell' ira commetteva di grandi errori", 387); суд о Орбинијевој вештини сликања карактера биће јамачно блажи, ако се његов приказ херцега Стефана упореди с два модерна, с Талоцијевим, који мирише на романтичне тривијалности, и с Ђоровићевим, загушеним празним речима.¹⁾

1) **Thallóczy L.**, о. с, 169. **Ђоровић В.**, о. с., 446.

Орбини је тачно слутио да се свака личност најбоље осветљава примерима, па је тога ради описао држање херцегово у сукобу с Перашћанима, који се, како он тврди, догодио 1458 године. Ја морам бити кратак, али не могу избећи а да језгру сукоба не саопштим, јер је Орбинијева слика веома поучна, колико за херцега, толико за Србе уопште: Посланици Перашћана били су после неуспеха да уопште буду примљени од херцега на повратку нападнути и побијени. У Перасту се поверовало да је то освета Стефанова због њихових опорних речи, изазваних неуспелим посланством, па су у граду одлучили да му се освете. Дознали су, када ће ловити у жупи Драчевици, склонили, из опрезности, породице на шкољ св. Ђорђа, поставили заседу и намамили херцега у њу. Он се, испочетка, престравио; наглу смрт

спречили би само Дубровчани из његове пратње. Када је херцег из вике Перашћана разабрао о чему се ради, сјаше с коња и уђе међу њих. Закле се Богородицом да он није крив смрти посланика и да је он исто тако осуђује као и они. Тако учинише и сва властела око њега. Перашћани повероваше, сви се ижљубише, и вођа Перашћана придржа стрмен, док се херцег пењао на коња. То су незаборавне слике српскога витештва. Херцег је, после повратка, љуто казнио убице и богато обдарио породице погинулих посланика.

Тешке борбе око расипања и поробљавања херцегове земље Мавро Орбини уопште не спомиње. Њега је привлачила епизода с Перашћанима. Пошто ју је заиста дирљиво испричао, он прелази на болест и смрт херцега Стефана. Знао је да је немирни сусед Дубровника умро 1466. Било му је нешто познато и о његову тестаменту, али та су његова разлагања дубоко испод онога што ми знамо о овом важном документу, док бисмо за жене херцегове волели да смо још боље обавештени него што смо данас према слутњама и сумњама Орбинијевим и другим изворима; Орбини је исправио погрешну тврдњу, да је херцег био ожењен кћерком Ђорђа Кастриота, али је сам упао у неслагање својих тврдњи о женама Стефановим (388 и 279).

Синови херцегови, Владислав и Влатко, поделили су очевину, тачније, наравно, остатке очевине, и држали их до 1483, када их је протерао Хеси бег, санџак Бајазита II; Орбинију није била позната ни година пада Херцеговине, ни име њена освајача. О судбини Херцеговића, Владислава и Влатка, био је Орбини углавном тачно обавештен. Титулу Владислављеву исписао је, чини ми се, с болом и с поносом — дука Приморски, господар Хума и чувар гроба Светога Саве.¹⁾

1) Иако је о генеалогии Косача много, често и добро, писано, она још није поуздано утврђена. Осим опште познатих и лако приступачних таблица Л Талоџија и Д. Ивића да упозорим овде — без икакве жеље за потпуношћу — још на неколике важчије прилоге родословљу Косача: **Laszovski E.**, Prilog rodopisu hercega Sv. Save. Hrvatska grana hercega Sv. Save. Vjesnik Hrv. arh društva N. S., III. 1898 25—29. **Wertner M.**, Beiträge zur bosnischen Genealogie. IV, Zur Geschichte der Herzoge von St Sabbas, Vjesnik zem. arkiva, VIII. 1906, 244—249. **Радонић Ј.**, Херцег Стипан Вукчић Косача и породица му у историји и народној традицији, Zbornik u slavu V. Jagića, 1908, 406—414; он, нажалост, није имао Сабелика (408). **Božićković J.** Neobjavljena povelja hercega Vlatka Kosače izd. 1457 knezu Pavlu Kostajniću, Jadranski dnevnik, Uskrs, 1936.

У истом расположењу истицали су испод Орбинијева пера последњи редови у овој занимљивој глави српске историје, о величини Војводства Светога Саве. Простирало се, вели, од Новог Пазара до Цетине, на истоку је ишло до Добропоља, а на западу се граничило с дубровачком влашћу, било је у дужину око дванаест дана хода а у ширину око четири. О пространству земаља херцега Стефана има сада чешће спомињана расправа М. Динића, која далеко престиже лакомислене покушаје Л. Талоџија да им одреди положај и величину.

У данима нашега болнога робовања Турцима дражило је и пространство ове стварно мале област и растужене маште, па ја спомињем само два описа граница Дуката Светога Саве — И. Т. Марнавића и Черија (Сери).²⁾

2) **Гласник З. М.**, XXI, 1909, 356 и 393

Мавро Орбини навео је у историји Херцеговине веома мало својих извора, мада је њихов број био далеко већи. Раније сам истакао, како се позвао на записнике Већа умољених за 1452. Лудовика Туберона спомиње у два маха (380 и 387) као свој извор, први пут да се на њега ослони, а други пут да га побије. На Лаоника Халкокондилу позвао се Орбини исто тако два пута (382 и 383). Павла Јовија је споменуо (387) само да би истакао, како нема право.

Критика Орбинијева је и у овој глави, као редовно, у томе што истиче да не зна поуздано, која је од саопштених тврдњи тачна — једни веле овако, а други онако, па нека се читалац сам одлучи (382, 383 и 388). Оштрији тон у критиковању узео је само према Туберону и Јовију, када је одбијао њихове тврдње о Војислави, по њему кћерци Ђурђа Кастриота (388). Када је требало да се одлучи за романтичан или трезвен разлог сукоба између Дубровника и херцега Стефана, он се одлучио за трезвен (383).

Глава о Косачама у Царству Словена Мавро Орбинија јесте једна од успелијих партија његова дела. За неколике вести у њој Орбини је једини извор, и критичкој историографији ништа друго не преостаје него да их као такве истакне, док је читав низ његових обавештења могуће контролирати другим изворима или њих упоређивати с Орбинијевим вестима. У таквим случајевима, како сам показао, редовно се види да би било ненаучно и лакомислено Орбинијева обавештења, као тобоже непоуздана, олако одбацивати.

10

Хум

Последња међу српским областима, коју је Мавро Орбини географски и историјски приказао, јесте Хум. Његово разлагање је, нажалост, веома кратко (390-393) и несумњиво одудара од описивања других српских земаља и њихове прошлости. У целој овој одељку не цитира се ниједан једини извор и нема ниједнога покушаја научне критике. Значи, Орбини је изградио овај одељак свога Царства Словена највише на документима и на усменој и писменој традицији Дубровника, који је због блискога суседства био особито заинтересован за Хум, нарочито за понеке његове делове, о којима је мислио да му без њих нема живота. Тако је потпуно разумљиво што је традиција о хумској области била у суседној републици не само жива, него и довољно тачна.

Испред одељка о Хуму нема генеалогске таблице а изнад почетка разлагања је грб Хума. Према свему што су моји читаоци досад разабрали о садржини и природи Царства Словена они неће очекивати да им кажем, како је одсек о Хуму добро конципиран и прегледно написан. Он то, доиста, није. И не само то, него је Мавро Орбини дао и у овом одељку свога опширнога дела типично свој начин приказивања. Он и у њему прелеће преко пространих историјских периода да би опширно насликао епизоде које су га привлачиле и за које је веровао да ће њима угодити својим читаоцима. С врло тачним, уосталом, смислом за занимања српскога света.

У читавој глави о Хуму подељене су све личности на људе од вредности и великих нада, на ратнике и јунаке („...di molto valore", „... prodi in arme, & di grande animo, ... di gran aspettazione"... 391) и на људе без вредности („...che non erano di molto valore"... 391). Чак се и мати Бранивојевића хвали, као да је то и за жену највиша похвала, како је била великога духа: „donna di gran spirito" (391). Заиста није нужно истицати да је Орбини с оваквим схватањем био ближе нашим епским песмама неголи ренесансном култу развијене и необуздане личности. Цео његов преглед историје Хума више је налик на фрагменте народних песама неголи на трезвено написану историју. А колико је тачности у њему?

В. Ћоровић је у својој историји Босне морао, разуме се, приказати и развитак Хума, јабуке о коју су се отимале Рашка и Босна, која је по праву припадала Рашкој а по природним везама је чврсто скопчана с Босном. Историју Хума он није уткао у историју Босне. Није чак ни географски преглед хумске области здружио с босанским. Тако је географија Хума испала непрегледна, а развитак хумске земље бачен је као територијални уметак у иначе хронолошки подешен приказ босанске историје.¹⁾ Од ранијих обрада хумске прошлости Ћоровић се обазрео само на Рестија, док је Орбинија и Лукарија оставио по страни; Динић, за каснија времена, није презрео Орбинија, него је још истакао да се, на дотичном месту, његово разлагање слаже с документима. Покушај једне историје хумске земље као засебне целине, од М. Вега, није успео.

1) Ћоровић В., о. с., 222—235, само до почетка XIV в.

Мавро Орбини је почео своје разлагање о Хуму сасвим примитивно; он спомиње само Хум, а не и Захумље. Пошто је имао многе господаре, тако он вели, доспео је Хум у једно време („in vn tempo" 390) под власт кнеза Андрије, сина Мирослављева. Био је, по Орбинију, тај Андрија, синовац Немањин, веома добар и миран („molto benigno, e quieto", 390), што је у оним суровим временима био велики недостатак. Зато му је један део земаља отет из Босне а други из Хрватске, па су кнезу Андрији остали само Попово поље и Приморје, са Стоном. По Орбинију је Андрија имао више синова, но ови нису били

од велике вредности („non erano di molto valore", 391) осим једнога, Влатка; он не спомиње хумскога господара Петра, а за Вукосаву, жену Барбе Крушића, тврди да је била унука кнеза Андрије (391). Орбинију нису били тачно познати породични односи наследника кнеза Мирослава и господара хумских, али они су, нажалост, и нама мање познати него што бисмо желели. По њему је Хум постао прво предмет отимачине суседа, а потом плен унутрашње анархије. Као слика, ово је сасвим тачно.

С ове болне констатације прешао је Мавро. Орбини, као са збиља погодног прелаза, на приказ почетака, висине и пада Бранивојевића. То је средишна и главна епизода његове историје Хума и претставља њен највећи и најзанимљивији део. Никакво чудо. Бранивојевићи су једно време испуњавали претежан део дубровачких политичких и ратничких брига и невоља, па је сасвим разумљиво што је сенка од њих ухваћена и у Орбинијеву делу. За Бранивоја је он мислио да је био сиромашан властелин из хумског Бргата, а синове му зове Михаило, Добривој, Бранко и Брајко. Силом и милом, вели, заузели су читаву област од Цетине до Боке Которске и сместили свој двор у тврђави Св. Михаила на Стону. Одатле су кренули чак на рашку област Требиња, Гацког и Рудина, којом је управљао краљевски намесник Цреп, кога су нашли у Требињу и убили. Као што би се певало у народној песми, тако је исто писао и Орбини, како се Бранивојевићи нису бојали ни рашког краља, ни босанског бана, ни Дубровника. Таква слика стиче се о њима и из докумената.

Додијали свом свету, изазвали су Бранивојевићи оружану интервенцију босанског бана. То је Орбини тачно знао и довољно поуздано саопштио имена војвода, која су испала нешто слабије штампана, но ипак их је могуће препознати. Војводе су биле Познан Пурчић (Reposnan Purchich) и Ружиер (Nighier). Овај би нашао Михаила и Добривоја Бранивојевића у Бријесту, у Хуму. Макар да су били слабији и могли избећи битку, они се нису освртали на снагу непријатеља, сукобили су се с Ружијером, јуначки борили и обојица погинули (392). Прогоњена браћа, Бранко и Брајко, прсла су на противне стране — Бранко у Србију, Стефану Дечанском, а Брајко на шкољ Олип, недалеко од Стона. Орбини је с много моралног допадања развезао читаву причу о пребацивању Дечанског Бранку који није хтео знати за свога законитога господара, док је био у моћи, а кад је пао у беду, онда га се сетио и понудио му његов Хум: „che di ragione spettaua al Regno di Russia" (392). Краљ је Бранка затворио у Котору, а Дубровчани су ухватили Брајка и глађу уморили (393).

Ето, такав је био конач Бранивојевих синова због њихових опаких дела, и није остало од њих никаква потомства. Орбини је с хришћанским етичким жаром и дубровачким родољубљем исписао: „Et questo fù il fine, che hebbero i figliuoli di Braniuoi, per le loro opere inique; nè restò alcuno di loro legnaggio". (393). Па ипак није хтео, или није знао, написати шта су све Дубровчани чинили с Брајком Бранивојевићем. Можда му је, уосталом, у његово доба, дубровачки поступак изгледао и сувише варварски.

После описа краја силовитих Бранивојевића прешао је Орбини на приказ страшнога конца Петра Тољеновића. Након истраге Бранивојевића, прича он, сва хумска господа покорила су се босанском бану осим Петра Тољеновића, за кога се тврди да је био праунук хумског кнеза Андрије. Босански бан послао је против њега војску, која га је победила и ухватила. Побеђени Петар стављен је на коња у оковима скопчаним испод коњског трбуха и тако сурван у реку. То су биране свирепости подивљалих бораца. Велики јунак, Петар се ухватио за грану дрвета, које се било наднело над реком и тако је држао и коња и себе један добар сат. Сурови и бездушни победници засули су га с обале камењем и тако, на своју велику срамоту, убили. Босански бан постао је тек након овога безделства господар Попова поља и Приморја. Можда се ипак тргао од превршене мере дивљачких злочинстава и покушао их ублажити тиме што је дао своју сестру Катарину Николи, стрицу Петровом и унуку кнеза Андрије. Тај је био човек без вредности („non... di molto volore", 393), таман онакав какви су босанском делу Хума тада и требали. Никола је имао два сина, Богишу и Владислава, који се, заиста, нису ничим прославили. Тако је бан Стефан могао оставити своје синовцу Твртку учвршћену власт над Хумом.

На крају главе о Хуму одредио му је Орбини границе с много више подробности него што је то учинио код земаља херцеза Стефана.

Одељак о Хуму обрађен је веома несразмерно. Његов су најопширнији део две епизоде — развитак и пад Бранивојевића и страшни конач Петра Тољеновића. Око њих су појединости, које заиста нису за презирање, нарочито што се тиче опште претставе развитка Хума. Хумска господа су често

бивали тако тешки и опасни суседи Дубровника да су их Дубровчани добро упамтили. То се види не само по Орбинију, него и по осталим дубровачким историчарима. Сви су они црпили вести о својим блиским суседима из званичних докумената и из традиције, али су се несумњиво препуштали више власти легенде него убедљивости извора. Код Орбинија су у овој глави веома занимљива генеалошка обавештења, несумњиво из добрих врела црпена, али за нас мучна због талијанског језика, у коме је, н. пр., значење речи *zio* недовољно одређено, а *nipote* још више. Колико би нам било лакше да је то српски написано! Али и овако, свака добра историја Хума, коју жељно очекујемо, мораће се добрим делом ослонити на Орбинија, нарочито за средњи век, јер су његова разлагања овде несумњиво далеко ближа истини неголи за остале српске области, удаљеније од Дубровника.¹⁾

1) О Дукату Светога Саве, или Херцеговини, и о Хуму има у архиву Југословенске академије рукопис који сам само забележио, али га нисам прегледао: II, A, 30. Само по натпису ми је позната и ова монографија о Хуму: **Bartulovich P.**, *Antico ducato S. Sabba. Chelmo, Hercegovina, dalle barbare rovine vendicato, Venezia, 1796.*

Хум је последња српска област приказана са својим пространством и са својом прошлошћу у Царству Словена. После њега је реч о хрватској историји, стиснутој у љуску од лешника (394-396), и о бугарском развоју, с љубављу и опширношћу изнесеном пред читаоце (397-473). Те две последње главе из дела Мавра Орбинија најправичније је препустити претресу оних, којих се прошлости тичу.

IV

УТИЦАЈ СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ МАВРА ОРБИНИЈА НА РАЗВИТАК СРПСКЕ ИСТОРИОГРАФИЈЕ

Углед Царства Словена Мавра Орбинија у светској историографији и његов утицај на развој наше историографије не одговарају научној вредности овога дела, него је далеко премашају. Не због истога разлога. У историографији великога света Орбинијево дело примљено је као добродошло због тога што је оно прва велика историја Јужних Словена, написана на једном светском језику. У време када се појавило Царство Словена био је сав хришћански свет високо узрујан због познога, али још увек моћнога, таласа одушевљења за борбу против Турака и за њихово истеривање из Европе. По многобројним плановима за нови крсташки покрет и по већ несносно дугим расправама о најподеснијем начину борбе против Турака требало је велике сукобе започети на земљишту Јужних Словена, где се Срби од турског пораза код Сиска, који су они први осетили као почетак наставка Турске, нису никако смиривали. Стуб моста за турску област био је, како се веровало, с једне стране, из Италије, већ осигуран, с једном својом одбраном, док је другу, с другим стубом за намеравани инвазиони пут, требало подићи на другој страни Јадранског мора. Осим овога тадашњег политичкога и војничкога занимања за Јужне Словене расло је у исто доба и научно интересовање за њих, које је било чисто и искрено у напорима учених византолога да се упознају с пространим областима некадашње византинске империје, а натруњено нелепим намерама и подмуклим сплеткама ратоборне Контрареформације, која је желела своје губитке на северозападу Европе надокнадити освојењима на њеном југоистоку. Сликала се, како се види, множина разноврсних мотива, који су осигуравали добар пријем једном разумљивом делу о Јужним Словени, па какво било да било. Тако је улетело Царство Словена Марва Орбинија и у најученији исторички састав конца XVII в., у Византинску историју Карла Диканжа (Du Cange), преко које је, опет, изазвало занимање код свих историчара Византије и суседних научних области. За своје одељке из историје Јужних Словена, којих прошлост у историји Византије није могао обићи, Диканж уопште није имао великога избора, него се морао позивати на Орбинија и на Лукарија, мада се његовом критичком научном погледу њихова честа некритичност јамачно није могла отети.

Странци су, дакле, једва дочекали Орбинија већ *faut de mieux* и тако му осигурали у науци положај који често припадне првенцима и иначе — какви су да су.

У нашој историографији и књижевности није Орбинијево дело дочекало усрдан пријем због истих ових разлога, иако су они деловали и на наш свет. Али наше људе је још нешто друго привлачило Царству Словена. Ја сам изнео пред своје читаоце читав низ стручних и учених судова о Орбинијевој историји, који су, углавном, били неповољни. Понеки још како неповољни. Но критика је ишла својим стазама, а читаоци својим путевима. То није нипошто усамљен случај. Таквих је у књижевности на претек, а и у науци довољно. Читаоцима се саветује да се нипошто не ослањају на неко дело, или да се њиме не наслађују, а они се, почесто, на такве опомене уопште не осврћу. Има писаца који поред свих својих слабих особина располажу с вештином да нађу врата у душу читалаца и тако им омиле да су сви савети критике узалудни. Таквим даром је несумњиво располагао и Орбини, и није немогуће указати и на путеве којима је он угоднио читаоцима. Да би се то потпуно утврдило, ваљало би прегледати све примедбе читалаца уз текст и разрешити све знаке допадања и недопадања, а, осим тога, прегледати све изводе из Орбинија да би се осетило шта је читаоце пунило љубављу и поштовањем док су читали ово, како су критичари тврдили, рђаво компоновано и невешто написано дело. По ономе што је мени познато, а то је мање него што бих желео, читаоци су се одушевљавали Орбинијевим словенским родољубљем, његовом хришћанском етиком, његовом отменом човечношћу, његовим поштовањем високих личних особина, нарочито јунаштва, и с његовим смислом да из множине чињеница пробере привлачне слике и наивно их изнесе пред своје читаоце. Ф. Мајнеке је високо летео и много захтевао када је од историчара тражио да морају разумети лаке мене начина осећања и мишљења, али код Орбинија, баш због његове неафектиране наивности има и тога.¹⁾

1) „Staatenschicksale, Wandlungen von Recht, Wirtschaft, Wissenschaft, Kunst u. s. w. lassen sich nicht verstehen ohne die leisen Wandlungen der Denk — und Empfindungsweise, und umgekehrt". **F. Meinecke:** Hist. Zeitschrift, 150, 1934, б.

Он је пробирао из народне прошлости баш оне сцене које би, како сам доказао, јамачно и народни песник одабрао. Још даље него Мајнекеови захтеви за добру историју узлетале су жеље Б. Крочеа, када је писао о доброј историографији као о историји људске душе и о њеним идеалима, уколико се тичу теорије и праксе у уметности, и напора, практичних и моралних.²⁾ Све је то превисоко за Орбинија, али он је ипак умео тако сложити говор Кнеза Лазара на Косову да се у њему огледају ваздашни слободољубиви идеали васколикога човечанства. Све остало, и онако споменуто где му је било место, да оставим на страну.

2) „Nella sua eterna qualità essa (sc. la buona storiografia) è la storia dell' anima umana e dei suoi ideali in quanto si concretano in teorie e in opere d' arte, in atti pratici e morali". **B. Croce:** American Historical Review, 1934, Jan., 230. Упор. Historische Zeitschrift, 150, 1934, 5.

Дубровчани су, наравно, имали нарочитих разлога да уздижу Мавра Орбинија — то су његово чврсто римокатоличанство и дубоко родољубље. Биготни какви су били, они су у примерку Орбинија који је сада у њихову архиву, избрисали имена свих автора проклетих од цркве. Онда је било све у реду. У истом архиву чува се рукопис: (M S 32 a): Memorie scarse di Ragusa cavate dall' Istoria celebre di Don Mauro Orbini Raguseo Abbate Melitense. In cui si vede la sua origine, le guerre, che fece, il progresso del suo dominio, i nomi degli antichi Rè Di Rassa, Bosna, Croazia, Servia, Zenta, Chelmo..." Дакле, Орбинијева је историја славна, и писац је начинио из ње извод на двестаосамдесетитри стране.

При томе је дубровачку историју раширивао, а остале скраћивао; Бугарска је добила свега две стране; делу су додане карте Дубровачке државе и Зете, које не треба превидети. Ја нисам прегледао све наше и стране библиотеке ради превода и извода из Орбинија, па зато могу само понешто саопштити, што налазим да није без важности. Ево. Орбини је, мада је писан једним светским језиком, превађан на латински. Такав један превод је у Универзитетској библиотеци у Загребу под бр. 3.048, а можда је Орбини и под бр. 3.338 и 3.558. У архиву Југославенске академије у Загребу њега се тиче рукопис: III, D, 28.¹⁾

1) Ако је тај рукопис из Кукуљевићеве збирке — а биће да јесте — онда је то: *Orbini Mauri Historia Regni Slavorum. Opus ex editione italica in latinum translatum. Bibliotheca sud — slav. de I. Kukuljević — Sakcinski*, 1867, 10, бр. 90.

Како се види, код нас није могуће изређати све латинске преводе целокупнога Орбинијева дела, за које неће бити погрешно претпоставити да их и код нас и на страни још има, иако је то, стварно, био један залудан посао, јер ко зна добро латински, тај може с пуним успехом разумети и не јако богати Орбинијев талијански речник. Ако је немогуће нанизати све латинске преводе Орбинијева дела као целине, онда је, разуме се, далеко теже изређати све изводе из Орбинија латински писане. Њихов број је јамачно читава легија. Мени није ни на крај памети да јурим за њима, али два таква извода морам овде бар споменути, а опширније сам их претресао у још нештампаној расправи „Облик првих модерних српских историја”. Реч је о изводима српске историје из Орбинија састављеним од Павла Ритера Витезовића и од грофа Алојзија Фердинанда Марсилија. Они су заслужили да се с њима начини изузетак због великога утицаја који су имали, иако су до данас остали у рукопису. Ритеров извод из Орбинија ушао је, наравно, добрим делом и у његов велики спис „*Serbia illustrata*”, а осим тога је стављен на расположење карловачким митрополитима, којих је он био исторички и правни саветник. Ритерове везе с грофом Марсилијем биле су веома живе, те би се могло помислити да су латински изводи српске историје из Мавра Орбинија у ове обадве богате научне оставине истоветни. Но то није случај. Самостално су израђени, и различити су и по садржини и по спољашњем изгледу. Док је Ритеров састав скроман извод, дотле је Марсилијева историја Срба из Орбинија сјајан, скоро да рекнем свечан, кодекс у коме су, по Орбинију, генеалогije српских владара испраћене у ученом латинском језику састављеним разјашњењима $\alpha\lambda\omicron\delta\epsilon\iota\xi\iota\varsigma$. Цео пространи учени круг око грофа Марсилија, и још даље, читао га је.

То су рукописи, а у пространи учени и књижевни свет ушао је Орбини и преко књиге: *Rosa Martinus, Breve compendium nationis gloriosae totius linguae illyricae, Matriti*, 1638. Он није био само у овоме случају историчка ризница за књижевна надахнућа, него је и иначе претстављао драгоцен извор песницима, књижевницима и — фалсификаторима. Све је то радо пружало руку за њим. Но у најшире кругове наших читалаца продро је Орбини преко два дела Андрије Качића — Миошића, Разговора угодног народа словинскога (прво изд. 1756, друго, важније, 1759) и *Корабљице* (1760). Пошто су ова обадва дела писана нашим језиком и пошто с истом љубављу грле и Србе и Хрвате, то за њих није постојала ни верска, ни народна граница. Преко њих су и Срби и Хрвати, невешти латинском и талијанском, могли дознати што се пише о њима у ученим делима на тима језицима. Качић тврди да је историјске податке црпао нарочито из дела: *Doglioni N., Anfiteatro di Europa*, који је словенску историју опет прегледао из Орбинија. Но тврдња Качићева није тачна. Он се послужио и сам Орбинијем, али се није усудио то казати из страха од Млетака, којима — моји читаоци добро знају зашто — Орбини није био по ћуди.¹⁾

1) *Urlić Š., Kačićevi izvori za povijest slovinsku. Srđ, VI, 1907, 1014—1019.*

Качић је прихваћену историјску грађу саопштио нашим читаоцима на народном језику, и не само то него ју је подесио народном схватању и то с поштовања достојним полетом, а не сувопарно или тривијално. Но народ је прихватио све те песме и приче као Качићеве, као ствар Старца-Милована. А када је Орбини, под својим именом, продро међу источни, православни, део Срба, невештих талијанском језику? (тако у књизи)

Иларион Руварац је, издајући Живот цара Уроша од патријарха Пајсија, био веома зачуђен када се уверио да се разлагање патријархово на местима потпуно слаже с разлагањем Јакова Лукарија, наравно и Орбинија. Шта то значи? Да ли је то само сведочанство, како су и дубровачки историчари и патријарх Пајсије црпли из истога врела, из народне традиције, или је то јамство, да је српски патријарх знао за Орбинија и Лукарија на талијанском језику? Сасвим поуздан одговор засад је немогуће дати, али не сме остати неспоменуто да је Пајсије био Јањевац, дакле, из места с јаком латинском колонијом, па да то појачава могућност да је био вешт талијанском језику. Његове везе са Западом, које се у

римокатоличким круговима неукусно претерују, не би се могле узети као знаменита компонента за хипотезу коју претресам, јер се сличне тврдње протурују и за друге наше високе црквене достојанственике за које нема ни толико изгледа као код Пајсија да је знао талијански. Тако, питање о евентуалним позајмицама патријарховим из Орбинија и Лукарија остаје још *sub iudice*, и треба да потиче младе српске историчаре на решење.

Што је речено за патријарха Пајсија, то не важи за другог српског историчара мало познијих времена, за грофа Ђорђа Бранковића. Он је несумњиво спремио Орбинија још пре него што је у својој бечкој интернацији приступио састављању својих пространих Хроника. Орбинија је јамачно много читао, и пун склоности за смело маштање и сав разбијен у својим научним схватањима, морао је бар подсвесно осећати сличности између себе и мљетскога опата у многоме чему, наравно, осим православља. Магловите границе Орбинијевога огромнога словенскога света заносиле су и Бранковића и утврђивале га у његовим маштанијама. Ја имам избележена сва места у Хроникама, где је учени гроф преводио или изводио Орбинија; измењивао га је само тамо где се радило о православној вери, о српској слави и о неповољнима вестима за Бранковиће; најпажљивије га је, иначе, прегледао у одељку о Косовској бици.

Нека ми се не замери што ћу истаћи, како се бојим да велики део мојих читалаца нетачно претставља дубину и ширину утицаја Хроника на словенске и влашке читаоце. То важи особито за оне који о Хроникама мисле да знају много, рецимо ово: Оне су огромно дело, до данас остало у рукопису, написане језиком веома тешким и распоређене јако невешто. То је све тачно, па ипак би био сасвим нетачан закључак да су мало читане. Не, оне су не само много читане, него су често као целина преписиване, а још чешће извађане. *Amor patriae dat animum!* Љубав према прошлости јесте код Срба, зна се, задивљавајућа, и она је била у стању савладати и веће напоре од разумевања, преписивања и извађања Хроника. Српска потоња историјска дела, настала пре њих, била су постала бљутава и досадна — све само слагање и препричавање истих српских извора. Нешто новине и живахности унео је, истина, у српску историографију већ патријарх Пајсије с преузимањем народне традиције у српску историографију, али та, наравно, није толико Србе запањивала као страни, њима дотле сасвим непознати, извори. А њих је Србима открио и с њима их засуо тек гроф Ђорђе Бранковић. Први пут су преко Хроника преплавила Србе страна историчка имена у толикој мери и тако их засенила да један извод из Хроника носи наиван и искрено поносит натпис *Имена*. Она су Србима импоновала. Из Хроника су могли њихови читаоци видети, ко све спомиње Србе и колики су све страни писци, стари и тадашњи, писали о Србима, међу њима је — због страног језика — веома угледно место заузео и Орбини. Ја се јамачно не варам ако тврдим, да је Царство Словена ушло у срца Срба на истоку Бранковићевим разлагањем о царевима Душану и Урошу, преузетим из Орбинија у Хронике (III, 325-357) и, још више, приказивањем владе Кнеза Лазара, у коме је средишни и највиши одломак његов косовски говор, који је Бранковић ипак успео превести у свој његовој суморној и узбудљивој лепоти (IV, 378-540, разуме се, с прекидима); учени гроф чувао се, наравно, да каже ишта лепо о Милошу Обилићу и ишта ружно о свом тобожњем претку, Вуку Бранковићу. Срби су исписали, како се онда говорило, кнежеве речи на таблицама својих срца и своју ваздашњу тежњу за слободом њима поткрепили и очеличили. Нигде и никада Орбинијеве речи о слободи нису пале на плодније тло неголи преко Бранковићевих Хроника на српска срца и у њихове воље.

У источни, православни, део Срба ушао је Орбини на врло пространа врата Бранковићевих Хроника и преписа и извода из њих, али тиме је, рекао бих, само повећао српску радозналост за Царством Словена као целином. Тај дар, само донекле потпун, имају Срби да захвале своме земљаку, Сави Лукићу Владисављевићу, и руском великом цару, Петру I. Сава је, наиме, успео да своме цару прикаже Орбинијево дело као тако знаменито да је овај одредио да се преведе и штампа, а посао превођења поверио самоме Сави, који се поносио титулом грофа Илирског или Дубровачког (Рагусинског) и тако био нека врста Дубровчанина по свом избору.¹⁾ Цар је био тада пун високих освајачких планова и желео је, као сви политачари свих времена, својим политичким тежњама дати историчку подлогу и историјско оправдање.

1) Саве Владисављевића и Владисављевићи тичу се ови записи: **Стојановић Љ.**, Стари српски записи и натписи. бр. 2596, 2.707, 2.732-3, 2.814—23, 4.417 и 4.447. **Игњат Градић** посветио је Сави 1710 год. „Plam sieuerski toies Pieuagnie u hvalu Moskouskoga Velicicanstva Упор. **Макушевџ В.**, Материјали для историји дипломатическихъ сношеніи Россіи съ рагузскои республикой, 1865. 74—89. **Лавров П. А.**, Дубровницкая поэма о Петре Великом, Sveslavenski zbornik, 1930, 13—44. Сава се труди да добије допуштење за подизање православне цркве у Дубровнику: **Макушевџ В.**, о. с., 6 и д. и 69 и д. Почасни кенотафи Сави који је умро 1738, штампани: Срђ. I, 1902, 120—2. Не треба превидети што је о њему речено: Матица, I. 1865—6, 359. Ни данас није застарело разлагање о Сави: **Пекарскии П.**, Введеніе въ историю просвященія въ Россіи при Петрѣ Великомѣ, I, 1862, 252—5 и 331—2. Неколико занимљивих података о Сави Владисављевићу и његовима има у расправи **В. Ђоровића** „Одношаји Црне Горе са Дубровником од Карловачког до Пожаревачког мира" (Глас CLXXXVII, 1941, 3—113). За његова брата Живка говорило се да је рођен у Фочи (34); хтело се рећи да ни он ни брат му Сава нису Дубровчани. Писмо Савине матере, Симе, босанском везиру Ахмет-паши од 26 априла 1712 веома је занимљиво (46—47); штета, што није тачно штампано и што се не вели где се налази; ради Саве треба још погледати стр 73, 75 и 111—112. Најновије: **Богоявленский С.**, Из русско-сербских отношений при Петре Первом, Вопросы истории, 1946, 8—9, 19—41. Не треба превидети ни: Споменик, LIII, 1922, 240..

По последњем, нешто опширнијем, чланку о Сави Владисављевићу, који је изишао у озбиљном Српском књижевном гласнику, не би се могло ни слутити, колико се данас много, и довољно поуздано, зна о овом авантуристи, типичном Динарцу, окретном, неустрашивом, хвалиши и — великом љубитељу новца.²⁾

2) **Штејн С. В.**, Гроф Владиславић—Рагузински, руски посланик у Кини, Српски књиж. гл., Н. С., XXXVIII, 1933, 211—4.

Писци пригодних чланака за свечале бројеве новина приказивали су га, наравно, само с најласкавијих страна, и његове успехе одевали у суперлативне изразе.¹⁾ Историчари су друкчији. Њима Сава Владисављевић дуго времена није био познат као извађач Орбинија, а ако је и био познат, он је као исторички уљез и невежа био оштро осуђиван.

1) Владисављевићи су тврдили да потичу од Милинка, опеваног у песми „Два Херака", Певанија **Симе Милутиновића**, II, 6—8 У порекло од Владисављевића веровали су обадва Дучића, историчар. Нићифор, и песник, Јован; први с много насртљивости, други опрезније. То је служило на велику шалу, за Нићифора, Владану Ђорђевићу, док су Јованове слутње обазривије прихватане: **Божовић Г.**, Пирлитор војводе Момчила, Политика, I, XI, 193). Упор. **Јелачић А.**, Јужни Словени на двору Петра Великог. Политика, 16, V, 1932. **Дедић Ђ.**, Излазак Русије на обалу Тихог океана и њено закорачење на кинеско тле омогућио је Србин Сава Владисављевић, Правда Ускрс, .1940. Сава је био ујак Јоакима Жарковића у Скрадину: Магазин Сјев. Далмације, I, 1934, 51.

Ја овде не могу нашироко приказивати живот и рад Саве Владисављевића, јер расправљам о Орбинију, али преко потребно за разумевање овога посредника између оригинала Царства Словена и целог источног, православног, света ипак морам рећи. Сава је радио почетком XVIII в. веома корисне послове за Русију, нарочито у Цариграду, одакле га је руски посланик, Толстој, препоручио цару Петру. Пријатељ царев, генераладмирал руске флоте, Теодор Матвејевић Апраксин оценио је Саву да је „не глупова состоянія". Цар је прихватио препоруке и дао бистром и окретном српском избеглици право трговине по јужној Русији.²⁾

2) **Джиджора I.**, Украјина в првиј половині XVIII віку, Всеукраїнска акад, історич. секції, XXXVI, 1930, 37.

Пун енергије, дуго у ропству гомилане, постао је Сава не само трговац, него и политичар, дипломата и чак и књижевник, но памет му је била, чини се, увек за трговином, како је цар Јосиф II пребацивао свима Србима, и како је, н. пр., Атанасије Стојковић и делом показао. Као у средњем веку, у

коме се је Русија стварно и налазила, Сава Владисављевић је био трговац који је с трговачком пенетрацијом скопчавао политичке акције. Тако је доспео и до Кине и с тамошњим својим посланством много се прославио — и обогатио. Још вишу и дуготрајнију славу осигуравао је себи добротворствима у поробљеној отаџбини и књижевним радом, за који несумњиво није имао довољно спреме. Он је играо и веома важну улогу при стварању веза између цара Петра I и Црногораца 1711 и јамачно је већ тада започео рад око извођења Орбинија, ако не и раније.³⁾

3) Из велике литературе о овом питању и о улози Саве Владисављевића у њему да наведем само једну монографију: **Томић Ј.**, Турски поход на Црну Гору 1712 год., Глас, ХСVI," 1920, 161 и д.

Посао је довршен двадесетих година XVIII в. и извод је изишао штампом 1722 год. с чудним и заводљивим, не мносо писменим, натписом: „Книга історіографіа початія имене, слави, и разширенія народа славянског... Собрана изъ многіхъ книгъ історіческіхъ, чрезъ Господіна Мавроурбіна Архімандрита Рагужског ... „

Називање Мавра Орбинија Мавроурбином начинило је велику забуну у истариографији. Никакво чудо.

Овде се не може опширно расправљати о књижевном напору Саве Владисављевића и подробно, реч по реч, испитивати, како је он обавио свој задатак. О томе би требало израдити засебну расправу, не толико због научне вредности самога дела, колико због његова знаменита утицаја на словенске политичаре и на српске и бугарске историчаре. Петар Велики био је у далеким астраханским странама, на походу против непријатеља, када је оданде тражио да му се ова књига што пре пошаље, ако још није доштампана, чим буде штампа завршена.¹⁾

1) **Вопросы истории**, 1946, 8—9, 41.

И међу Србе је без икакве сумње веома брзо стигла и изазвала ванредно занимање, највише, јамачно, због многобројних наведених извора, по којима је, тобоже, била написана. Сава Владисављевић није превео целога Орбинија — што се редовно превиђа — него је изабрао из њега неколике одељке и преточио их с талијанскога језика на неку мешавину рускога, црквенословенскога и српскога. Значи, журило му се, али ипак је Орбинијев увод и списак писаца из њега пренео у своју књигу на првих тринаест страна, са засебном пагинацијом. Разлагање Орбинијево о Словенима и о Дубровнику (5-205) стрпао је Сава Владисављевић на много ужи простор (1-184). Орбинијев превод Барскога родослова на талијански (206-241) исто тако није у целини преузет (185-216). Историја Немањића код Орбинија (242-272) добила је у књизи Саве Владисављевића мањи простор (217-236). Ни историја Мрњавчевића (274-280) није од речи до речи преведена (237-240). То важи и за Војновиће, али овде (281-285) ипак нешто мање (240-243). Ни с Балшићима није друкчије поступано, него је одељак о њима (285-309) нарочито скраћен (243-248).²⁾

2) Ја имам један веома ружан фалсификат, наиме, препис ове главе о Балшићима с оваквим натписом: „Посл њ доваше Історіи Ілирическія под правительством дому Балсина, ва Зенте, и его фамилии Обретаюшии ся въ Константинопольской Патриаршии у книжки называемой Цароставникъ гд њ многія книги Сербскія находятся изваћена 26-го марта 1788 из реченія книги от мене Іеромонаха Теодосія Хиландарскога". На крају преписа је још већа превара: „Знак Годища од старости книги немогах добро дигнутї, и бичу у томе саму погрешно".

Одељак Орбинијев о Лазаревићима и Бранковићима (310-342) овде је јако сажет (248-267). Опширна историја Босне код Орбинија (343-378) сведена је на мањи обим (267-288). На велико чудо својих читалаца морам истаћи да је Сава Владисављевић историје области из којих је потекао, Херцеговине и Хума — он је родом из Попова у Херцеговини — сасвим изоставио, као што је испустио и Хрватску. С Босне је одмах прешао на Бугарску, која је читава књига код Орбинија (398-473), а он јој је оставио много мањи простор (289-335). Затим је, веома неспретно, поновљено, бар углавном, све оно

што је већ речено раније о крштењу Словена (36-38), с новом пагинацијом (1-3), и томе је додано побијање Орбинијевих папистичких тенденција у опису рада Свете Браће од Теофана Прокоповича (4-11).

Научни и књижевни ниво Орбинијева дела, заиста не недостижно висок, у изводу Саве Владисављевића дубоко је спуштен. Па ипак, књига је сјајно дочекана, усрдно читана и извршила је важан утицај на развитак српске историографије, претежно, истина, негативне природе, док је код Бугара знатно помогла рађању њихове модерне историографије. Ја сам с много разлога написао да је књига Саве Владисављевића изазвала и отпор код Срба, јер су наши стари много негодовали због Орбинијеве конфесионалне тенденције. Њихови протести нису само исписивани по рубовима ове књиге, него су ушли и у текст наших историја, нарочито Троношког родослова и Историје Јована Рајића. На изводу Саве Владисављевића Срби су се својски вежбали у првостепенској историјској критици — римокатоличка тенденциозност је нападана и одбијана да би направила места православној; таква је примитивна историчка критика свагда и свагде. Срби XVIII в., измучени и згађени аустријским нападајима на своје православље, с Аргусовим очима пратили су римски зилотизам и најбудније реагирани на све православљу противне тенденције. Њих су нашли, наравно, и у овако очишћеном Орбинију, па су на њих и на Србима немиле тврдње одговарали веома оштро, уверени да је свему крива „шокачка вера“ писца.¹⁾

1) **Рајићеве** примедбе налазе се у примерку Патријарашке библиотеке.

Ипак су овакве маргиналне ноте као и учени критички протести највише дело наших историчара, док су просечни читаоци са забринутим болом читали Орбинијеве нападаје на словенску неслогу и на остале словенске недуге. Тако је, н. пр., Василије Димитријевић записао 1738 у Бечу на Владисављевићеву изводу, како је и тада међу Словенима неслога била већа неголи раније, па да из ње излазе „превелика пагоуба и разорњие сваког добра и благаго поступка“ (Примерак Патријарашке библиотеке).

Полемику писца нашега одличнога Троношкога родослова с Орбинијим у овом изводу ја сам већ у свима појединостима и са свима последицама за развитак наше историчке критике претресао на другом месту.²⁾ Зато сам лишен обавезе да то овде поновим. Морам само толико рећи да је писац Троношког родослова вршио веома оштру и спретну конфесионалну и родољубиву критику, све, наравно, као оштроуман научни почетник. То не важи за критику владике Василија Петровића, који је у својој Историји Црне Горе нападао Орбинија због његове дубровачке тенденциозности и његових вести о пореклу Немањића.³⁾

2) **Радојчић Н.**, О Троношком родослову, 1931. 79—82.

3) **(Петровић В.)**, Историја о Чрној Гори, Летопис 68, 1845, 2—3.

Научну критику на много вишем степену и од писца Троношког родослова и од владике Василија Петровића вршио је на словенски извод из Орбинија руски историчар В. Н. Татишчев. Он се тузи у својој Историји руској, како се трудио да бар нешто дозна о историји Јужних Словена, но да није успео. Речено му је да такве историје уопште нема, а ако се и напише, онда је паписте не допуштају штампати, и где је знају, они је уништавају. Даље наставља тако занимљиво да читаво разлагање морам преписати, иако је у њему несумњиво много неправичности и довољно јевтине духовитости на рачун Саве Владисављевића. који је, међутим, и сам био толико бистар да је могао критиковати Орбинија, кога је изводио. Ево Татишчевих речи: „Въ исходѣ 1723 году, какъ я паки изъ Сибири возвратился, Иллирическiи Грофъ Владиславичъ сообщилъ мнѣ книгу сочиненную въ Далматiи игуменомъ Мауроурбиномъ Историю Славянъ которую онъ выборомъ по его разсужденiю нужное перевелъ, и въ 1722. году въ, Санктпетербургѣ сiя книга напечатана. Какъ я с начала великой его каталогъ употребленчыхъ къ сочиненiю оной книгѣ авторовъ увидѣлъ то я мнилъ, что въ ней должно быть всему тому, что къ сочиненiю Славеноруской Историi требовалось: но какъ токмо половину прочелъ, то я сожалѣлъ о бумагѣ и моемъ времени туне потерянномъ, паче же и о томъ, что оная многихъ

невѣдущихъ можетъ къ вѣроятію его басень и сущихъ лжей склонить и обмануть. Въ ней вопервыхъ Славянамъ народы ни мало непринадлежащіе, яко Готовъ, Остроготовъ, Гепидовъ, Аваровъ, Датчанъ, Шведовъ и друге многе присвоилъ; второе начало Славянъ отъ Скандинавіи произвелъ; третіе побѣды надъ всѣми народы и овладѣніе трехъ частей міра и точно всю Азію, Европу и въ Африкѣ часть Славянамъ приписалъ.

Онъ писавъ ту Исторію и хотя авторовъ воспоминаеть, но въ книгѣ не токмо главъ или статей, и годовъ не объявляетъ; потому мню, что онъ ту роспись книгамъ нѣгдѣ списалъ, а тѣхъ книгъ не читалъ; да и не можно, потому что находятся въ томъ каталогѣ книги, о которыхъ токаю древние упоминають, и давно за погибшія счисляють, а многихъ я нигдѣ не нашель. Я мню, что въ сочиненіи той книги не столько Мауроурбинъ, сколько оный Италіанюкой Графъ переводя погрѣшилъ; ибо то довольно извѣстно, что оный Графъ болѣе въ торгу, нежели философіи обученъ былъ, и лучше имѣдлъ деньги, нежели книги читать. Что же во оной книгѣ для утвержденія власти папезской надъ Руссією вплетено, оное Феофанъ Прокоповичъ преученый Архіепископъ достаточно возразилъ, а при напечатаніи той книги въ концѣ пріобщилъ; того ради нужда мнѣ была надлежащіе къ сей части изъ древнихъ собравъ кратко представить, а объ оной Маурурбиновой напомнить, чтобъ кто не вздумалъ, яко я о ней не зналъ."¹⁾ Татищевъ же, како се види, веровао да је Сава Владисављевић извршио у своме изводу преваре, које овоме нису биле ни на крај памети. Није Сава, наравно, био ни Талијан, како је Татищев измишљао.

1) **Татищевъ В. Н.**, Исторія Россійская, I, 1, 1768, Глава XXXVIII, 468—469.

Став Јована Рајића према књизи Саве Владисављевића јесте веома занимљив; његове маргиналне ноте већ сам споменуо. За иначе опрезнога и пажљивога Рајића било је фатално што је Сава преписао име и презиме Мавра Орбинија као једну реч, Мавроурбин. Он је из Хроника грофа Бранковића дознао за Орбинија и марљиво исписивао места где га овај спомиње. Сам није никада Орбинија ни видео — као ни Татищев — па чак није знао ни да је писао талијански, него је држао да му је дело латински састављено. Српски превод места из Орбинија код Бранковића је заиста редовно веома лоше српски написан, а то исто важи и за неуки извод Саве Владисављевића. Последица тога је била да је Јован Рајић, сиромас, начинио од једнога историчара, Мавра Орбинија, два, Орбинија и Мавроурбина, можда највише зато што је увртео у главу да је Орбини писао латински, јер код Саве Владисављевића јасно стоји да је преводио с талијанскога.

Нипошто нисам рад исписивати сва залутала места из Рајићеве Историје, из којих се види, како он верује у два историчара, Орбинија и Мавроурбина, али бар нешто да наведем. Ево, једно место: „Графъ Бранковичъ изъ Орбина Латінскаго Писателя сему Государю дарг той приписуетъ. Тако и Мавроурбинъ пишеть на стр. 228 . . ." (II, 1794, 547). Дакле, Орбини је латински писац, друкчији него Мавроурбин! У истој књизи, где је реч о пореклу Немањића (II, 1794, 297), Рајић је цитирао прво Мавроурбина, кога је сам читао, па онда Орбинија, по Бранковићу, и то баш исти текст, а да није осетио, како се ту ради о истом месту. Ово место није усамљено!²⁾

2) **Рајић** је сматрао, дакле, Орбинија латинским писцем, али још више се посекао с П. Лукаријем, у коме је гледао грчкога писца I. 1794, 486.

Срби су замерали Орбинију папистичку тенденцију и на њему оштрили свој критички смисао, а та иста тенденција отворила је Орбинију не много нежно срце Вартоломеја Копитара. Она, и да се о истину не огрешим, словенски дух којим је прожето Царство Словена. Када је А. Шлецер, с много уображености писао, како права историја Словена није старија од пола века, онда је Копитар оштрим пером у жуч умоченим после 1808 писао Апендинију: „P. S. Schlözer pretend que la veritable histoire des Slavons ne date que depuis cinquante ans, l'est-à-dire depuis que lui-même et d'autres Allemands y ont porté leurs lumieres et leur critique: priores omnes ut Mauro Orbini et hujus similes Slavicarum sedium in Illyrico asertores secundum

Schlözer, deliarunt, somniarunt.¹⁾ И ово је родољубива критика, али на широј основи, словенска, антигерманска.

1) Grada. IX, 1920, 107.

Исто словенско одушевљење, помешано са страхопоштовањем према многим историчарима, којих је имена Орбини исписао, упутило је Ђорђа Срдића да половином XIX в. изазове код Срба занимање за Орбинијево Царство Словена; њему словенски извод, изгледа, није био познат, јер је он преводио поједине одломке из Орбинија с талијанскога. Добри Срдић је веровао да се преко код Орбинија наведених писаца може доспети до српске критички написане историје: „(Орбини) и многе Авторе наводи, кои су Србе у своимъ дѣлима напомињали, кое бы требало, да едномъ учени наши люди то све из њи претресу, па да намъ строго критичку повѣстницу одъ најстаријегъ времена о Србскомъ народу сачине; нити є паметно, да се сви едногъ Порфирогенита, као слѣпацъ плота, држе”²⁾

2) **Седмица**, 1854, 189. Само поради бар тежње за библиографском потпуношћу да испишем и натпис овога састава **Николаевић Г.**, Списатели дубровачки кои су 1600 цвѣтали, Срб далм. маг. 1840,5—14. Несумњиво би било веома поучно проучити Орбинија у читавоме кругу његових дубровачких књижевних савременика.

Жеља Срдићева остала је неиспуњена, јер је историчари нису могли ни онда озбиљно узимати, а можда се и другим дилетантима у историји, какав је био и Срдић, чинила ипак неука и неумерена. Срдић се је једном приликом тужио, како је тешко доспео до Орбинија. Његово је дело заиста ретко, па се можда и због тога Срби њиме ретко бављаху.³⁾

3) За Бугаре је био читав мали научни догађај, када им је цар поклатио Народној библиотеци оригинално издање Орбинија: **В. Н. Златарски** Отзивъ... за историата на Мавро Орбини, Вѣра и сила, I, 3, 1917, 10—11

У почецима српске критичке историографије јавља се Орбинијево дело још најчешће у радовима Илариона Руварца, за кога би његови површни познаваоци могли помислити да није хтео Орбинија ни погледати. Није било тако. Руварац је у својим студијама, нарочито генеалогским, морао осетити знаменитост Орбинијевих обавештења и с великом их је брижљивошћу проучавао; ја смем додати — још с много већом него што би се смело веровати по његовим штампаним радовима. Пространија обавештења о Царству Словена било би, због природе његова рада, сасвим неумесно од њега очекивати. Из претрпане Орбинијеве књиге њега су занимале појединости.

Први опширнији преглед Орбинијеве историје Јужних Словена пружио је, по оригиналу, српским читаоцима тек марљиви и методичности у раду склони Стојан Новаковић у својој студији "Хералдички обичаји у Срба у примени и књижевности".⁴⁾

4) **Годишњица**, VI, 1884, 1—140.

Орбинија се тичу седма и осма глава. Када је маџарском мегаломанијом увређени Новаковић писао ову расправу, он је већ био испливао из бурних романтичарских вода, али се овом приликом опет дубоко у њих заронио, док је писао о претакању славне српске прошлости у народну традицију и, нарочито, о њеном утицају на Дубровник. Ево, како је он замишљао духовну средину, из које је изникло Орбинијево Царство Словена: „Ма како равнодушно да су ови људи гледали на духовни покрет који се зачињао у српском народу после велике политичке катастрофе, он их је морао интересовати. Ако га је народ дубљином своје душе осећао. Дубровчани су га најбоље разумевали; а они су први који су подлегли чарима тако да кажемо политичке поезије, која је јекнула после пропасти државе и госпде српске. Све што се причало и певало по народу, могло се знати у Дубровнику, који се у неку руку и сам

занесе за делима у којима су и његови људи радили, за јунацима с којима су и његови људи друговали и којима су саветници, помоћници и банкари били. Они се и сами почеше поносити том прошлошћу."¹⁾

1) **Ibidem**, 75.

Ја сам на почетку свога разлагања истакао који су главни мотиви Орбинијевих историчких напора, сасвим различити од овде наглашених, па ћу се ипак веома радовати, ако моји читаоци прочитају целу седму и осму главу Новаковићеве расправе, јер су написане с много искрене осећајности и веома су карактеристичне за доба у коме су настале. И не само то. У Новаковићеву расправљању има поред смелих претпоставки и рационалистичких конструкција и врло тачних опажања, од којих морам ово исписати: "... у делу Мавра Орбинија сачувано је од заборављања много суђење или мишљење о људима или поједини податак који данас ни критичном историку на одмет није. Често у књижевности и у умственом животу дела добијају цену не по својој апсолутној вредности, него по упливу који принесу времену и развоју."²⁾

2) **Ibidem**, 76.

Може ли реченом и данас бити замерке? Заиста не. И ја сам слободан још ово додати, да цело Новаковићево разлагање на овом месту има делом високу књижевну вредност, а делом научну незастаривост, и поред погрешака у појединостима, које само филистрима закрчују пут правичкој оцени.

Стојан Новаковић писао је расправу, о којој је реч, ради грбова, па није чудо што је, поред све опрезности, почео у Орбинијеву Царству Словена гледати, пре свега, грбовник, што ово дело заиста није. Он је имао навику увести читаоца у своју научну радионицу и тако га начинити својим сарадником. То је збиља похвално. Тако је и овде учинио, па је исписао садржину читавог Царства Словена, „како би читалац с нама заједно следовао процес нашега тражења и одговарања на постављено питање."³⁾

3) **Ibidem**, 112. — Садржина Царства Словена препричана је од стр. 112 до стр. 117.

На крају превођења читаоца кроз шуму грбова у Орбинију мислио је Новаковић да сме ово написати за грбове: „Орбини је сам њихов састављач".¹⁾ Томе је додао: „Све су то знаци, који потврђују мисао да почетник, основалац и први састављач овога посла није нико други него М. Орбиније сам".²⁾

2) **Ibidem**, 120.

3) **Ibidem**, 121.

Овде није реч о грбовима, нити сам се ја рад овде ломити око тога замршенога посла, али морам истаћи да сам за два грба код Орбинија, за штит на српском грбу и за грб Босне, ја сам доказао, одакле их је Орбини преузео. Није их, дакле, измислио. Јамачно ни остале не. Али овом приликом није то главно питање, него је најпрече истаћи, да су Срби добили прилично простран преглед садржине оригиналног Царства Словена тек 1884 год., с довољно тачним судом о научној вредности Орбинијева дела, и поред нетачног схватања да је оно плод дубровачког одушевљења за славну српску прошлост и да је, пре свега, грбовник.

Стојану Новаковићу нису били познати пространство и дубина утицаја историје Мавра Орбинија, али је тачно слутио да они не одговарају научној вредности овога дела, него да су много већи. У то не треба сумњати. Он је то тумачио погодним тренутком појаве, у чему је, јамачно, имао право, али ја сам морао додати барем још два важна разлога за висину угледа и снагу утицаја знаменитога дела. То су, прво, искрено словенско родољубље Орбинијево, наивно и заразно, које се лако лепило словенских читалаца (тако у књизи), и друго, интиман тон разлагања, несумњиво без високе књижевне вредности, али непосредан и на местима пун привлачне једноставности.

Још и код Стојана Новаковића може бити говора о утицају Мавра Орбинија на развитак српске историографије, али само на два ограничена подручја — на питање о постанку српске народне традиције, историјске садржине, и на проблем о развоју грбова код Срба. У обадва случаја Новаковић је несумњиво прецењивао важност Орбинија и посматрао га одвише једнострано. Генерација историчара, која улази у траг његових стопа, заузима према Орбинију друкчији став, какав се да наслутити већ из истраживања Илариона Руварца. Орбини као историчар Словенства, као ризница народних традиција и као величатељ прошлости Дубровника улази у историју историографије као њен важан, али статичан, елемент. Његова схватања не изазивају више ни српску историчку критику, откако се она отресла конфесионалних и родољубивих мотива и постала научна, што је могуће објективнија, дисциплина. Па да ли је с тиме и научно занимање за Мавра Орбинија уопште, и с разлогом, престало? Ни издалека није. Садашњу генерацију српских историчара Орбинијево Царство Словена занима и даље као карика у развоју наше историографије, и то веома знаменита и с необично важним последицама.

Но још више од тога радни и самостални српски историчари истражују нарочито оне делове Царства Словена за који је оно једини и најзанимљивији извор. Они се не даду збунити типично филолошким судовима, као неколиких дубровачких оцењивача и В. Јагића, који добрим делом због слабе композиције и књижевне невештине ломе штап над непоћудним писцем. Историчари нису такве формалисте и на крај срца истраживачи. Они тачно осећају да се проучавањем иначе заиста недовољно прегледнога и књижевно јамачно већим делом недопадљивог дела могу привести решењу још многа тамна генеалогска питања и да за нашу хералдику Орбини остаје веома важан извор, иако његова улога у њој није онаква како ју је замишљао Стојан Новаковић. Није непознато садашњим трудбеницима око српске прошлости ни то да је Орбини особито важан за упознавање најмање расветљеног развоја наших југозападних области.

Тако се правац и обим утицаја Мавра Орбинија на развој српске историографије током времена много изменио, али није мала част за дубровачкога историчара што се ведрог чела и са сигурношћу сме рећи да је време олакших осуда и неправичних оптужби Мавра Орбинија прошло у неповрат. Тиме што је историјска наука постала према њему пажљивија, испала је и правичнија,

Београд,
23, IV, 1947.

У р е д н и к:
академик ВЛАД. Р. ПЕТКОВИЋ

(Приказано на III скупу академије филозофских и друштвених наука 10-XII-1947)

НАУЧНА КЊИГА

ИЗДАВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ

БЕОГРАД,

1949

Штампарија „Вук Караџић“, погон „Искра“ — Таковска улица бр. 32 Телефон 21-211

ПОСВЕЋЕНО УСПОМЕНИ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА